

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Міністерство освіти і науки України

**Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису**

НІКОЛЕНКО Юрій Олександрович

УДК 342.8:328.2

**ВИБОРЧА ІНЖЕНЕРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ
ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ: ПУБЛІЧНІ ПРОЯВИ
В ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ДЕМОКРАТІЯХ**

Галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність – 052 Політологія

Подається на здобуття ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Ніколенко Ю. О.

Науковий керівник: Лясота А. Є., кандидат політичних наук, доцент.

Дніпро – 2024

АНОТАЦІЯ

Ніколенко Ю. О. Виборча інженерія як інструмент політичної конкуренції: публічні прояви в трансформаційних демократіях. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 – політологія. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2024.

Дисертація досліджує таке міждисциплінарне явище, як виборча інженерія. У дисертації досліджено загальні аспекти виборчої інженерії, а також специфіку та конкретні приклади використання виборчої інженерії в сучасному світі. Із загальних аспектів виборча інженерія досліджувалися: поняття, сутність, специфіка інженерного підходу, поняття та сутність виборчої інженерії, зв'язок і співвідношення концепції виборча інженерія із суміжними поняттями (такими як «соціальна інженерія», «виборчі технології», «виборчі порушення» тощо), підходи до визначення виборча інженерія, структура (основні компоненти та суб'єкти виборча інженерія), історичні витоки виборчої інженерії, форми практичної реалізації виборчої інженерії. Крім того, були розглянуті конкретні приклади та особливості практичного впровадження виборчої інженерії в Україні та в інших країнах світу (насамперед, у США та країнах Європи). Частково досліджено також виборчу сферу загалом: поняття, сутність та історичні аспекти інституту виборів, поняття та сутність виборчого законодавства, сутність та різновиди виборчих систем, сутність виборчого процесу, специфіку виборчого процесу. виборчій сфері в Україні та в інших країнах світу.

Об'єктом дослідження є виборча інженерія як інструмент політичної конкуренції. Предметом дослідження є особливості використання технологій виборчої інженерії в трансформаційних демократіях. Метою дослідження є виявлення специфіки явища виборчої інженерії та практичного використання технологій виборчої інженерії як інструменту політичної конкуренції в трансформаційних демократіях.

У дослідженні здійснено:

- розгляд вихідних понять категорії виборча інженерія: сутність, складові та історичний розвиток інституту виборів, а також понять виборчого законодавства, виборчої системи та виборчого процесу. розгляд інженерного, соціоінженерного та політико-системного підходів як основи виборчої інженерії.

- дослідження сутності та структури поняття «виборча інженерія», а також зв'язку та співвідношення цього поняття з близькоспорідненими поняттями. розгляд історичних витоків, історичного розвитку та сучасного стану виборчої інженерії у світі.

- вивчення політичних аспектів діяльності виборчої інженерії: ролі та місця виборчої інженерії в політичній системі держави, факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру в рамках діяльності виборчої інженерії; аналіз цілей, мотивів та інтересів суб'єктів виборчої інженерії, розгляд поведінки та мотивації суб'єктів виборчої інженерії в рамках теорії раціонального вибору.

- визначення ролі та місця виборчої інженерії в політичній системі держави та в державах з різними політичними режимами. вивчення основних напрямів і закономірностей впливу виборчої сфери на окремі параметри політичної системи держави.

- розгляд специфіки та реальних прикладів практичного застосування виборчої інженерії в публічній політичній практиці країн світу (в межах різних політичних умов).

- розгляд особливостей трансформаційних демократичних політичних режимів та більш детальне дослідження специфіки та особливостей публічного використання виборчої інженерії в трансформаційних політичних режимах.

- окремий розгляд виборчої сфери в Україні, впливу політичної системи та політичного режиму України на виборчу сферу та специфіку національної виборчої інженерії, особливості та реальні приклади застосування виборчої інженерії в публічному просторі. виборча практика України.

Досить актуальною на сьогоднішній день є тема виборчої інженерії, під якою розуміють легальне (але не завжди легітимне) запровадження нових правил або зміну існуючих правил організації, проведення виборів та визначення їх результатів, оформлених у законодавстві. Актуальність теми дисертаційного дослідження визначається такими положеннями: 1) вибори в демократичних державах є одним із основних інструментів формування ключових органів влади та відбору посадових осіб, тому багато політичних і неpolітичних акторів зацікавлені в впливі на їх результати; 2) на результати виборів, крім розподілу голосів виборців, впливають характеристики та особливості обраної моделі виборчої системи та організації виборчого процесу, тобто правила та алгоритми передачі голосів виборців на представницькі мандати (застосування різних алгоритмів може призвести до варіацій результатів виборів за однакового розподілу голосів між наявними учасниками виборів); 3) одним із основних інструментів легального, але не завжди легітимного, впливу на результати виборів є виборча інженерія, яка полягає у встановленні або зміні правил організації, проведення виборів та визначення результатів виборів, які формалізуються у законодавство. Впливаючи на виборчі правила, багато політичних акторів прагнуть певним чином скорегувати проведення виборів та визначення їх результатів. А той чи інший результат виборів у свою чергу впливає на політичну сферу держави. Тому виборча інженерія є інструментом впливу на виборчу та, ширше, на політичну сферу держави.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку літератури. Перший розділ «Теоретико-методологічні особливості вивчення виборчої інженерії» висвітлює поняття, сутність, структуру, передумови, походження та історичний розвиток виборчої інженерії; у другому розділі «Технологічні засоби виборчої інженерії» подано загальну структуру технології виборчої інженерії та основні різновиди технологічних засобів виборчої інженерії; у третьому розділі «Виборча інженерія в світі та в Україні»

розглядаються особливості та приклади практичного використання виборчої інженерії в країнах світу та в Україні.

У першому розділі розглядаються загальні аспекти виборчої інженерії. Розглянуто такі фундаментальні поняття виборчої системи, як сутність та історичні аспекти інституту виборів; окремо розглядаються складові виборчого інституту, тобто виборче законодавство, виборча система, виборчий процес; сутність інженерного підходу та його соціоінженерний різновид. Розглянуто власне явище виборчої інженерії: поняття, сутність, зв'язок із суміжними поняттями, підходи до розуміння, історичні аспекти (виникнення та історичний розвиток) та структуру виборчої інженерії. Крім того, у цьому розділі пропонується застосування системно-кібернетичного підходу до виборчої інженерії. У результаті дослідження зроблено висновок, що в даний час вибори (тобто законодавчо врегульована процедура обрання певного суб'єкта (учасника виборів) певним колом осіб (виборців) на певну посаду (виборну посаду) (у контексті цього дослідження – на посаду в політичних інститутах)) є основною формою прямої демократії та політичної участі населення. Основними категоріями інституту виборів є: 1) виборче законодавство - оформлена в нормативно-правових актах сукупність правових норм, що регулюють організацію, проведення виборів та встановлення їх результатів; 2) виборча система - встановлений законодавством алгоритм перетворення голосів виборців у представницькі мандати; 3) виборчий процес - встановлений законом порядок організації, підготовки, проведення виборів і встановлення результатів виборів.

Одним із засобів впливу на проведення та результати виборів є саме ВП як законодавчо оформлена діяльність із законодавчого конструювання або зміни вихідних виборчих правил (параметрів виборчої системи та виборчого процесу), яка здійснюється з метою досягнення певні цілі та результати. Структура явища виборчої інженерії включає такі складові: 1) перша складова – суб'єкт виборчої інженерії, тобто юридичні та фізичні особи, які мають право здійснювати виборчої інженерії; 2) друга складова – об'єкт виборчої інженерії – виборча

система та правила організації виборчого процесу; 3) третя складова – вплив суб'єкта виборчої інженерії на об'єкт виборчої інженерії, що формує технологічну сторону виборчої інженерії, яка, у свою чергу, включає телеологічну, конструктивну, прогностичну та ефективну складові. Діяльність ВО здійснюється в рамках закону та спрямована на зміну початкових правил виборчого процесу.

У другому розділі описано технологічну сторону виборчої інженерії, зокрема, політичні особливості застосування виборчої інженерії, роль і місце об'єктивних і суб'єктивних факторів у процесі впровадження виборчої інженерії, цілі, мотиви та інтереси суб'єктів виборчої інженерії, розгляд поведінки та мотивації суб'єктів виборчої інженерії в рамках теорії раціонального вибору, конкретних форм практичної реалізації виборчої системи (поняття та класифікація), відповідності виборчої системи міжнародним демократичним стандартам, ролі та місця політичного доцільність у процесі виборчої системи, місце виборчої системи в політичній системі держави, вплив різних моделей виборчої системи на низку характеристик та інститутів політичної системи держав, специфіка виборчої інженерії в межах рамки різних політичних режимів, законодавча конструкція виборчої системи, виборчий процес і територіальна організація виборів. У результаті дослідження зроблено висновок, що під технологічними засобами виборчої інженерії розуміють основні форми практичної реалізації виборчої інженерії.

Під формами практичної реалізації виборчого процесу розуміється практична діяльність із розроблення або зміни встановлених законодавством правил організації, проведення виборів та встановлення результатів виборів. Розрізняють 3 рівні форм практичної реалізації ЕО: 1) рівень виборчого законодавства – тут об'єкт ЕО представляють 4 основні групи норм: 1.1.) регулювання організації виборчої процедури, 1.2.) регулювання організація процедури голосування на виборах, 1.3.) регулювання встановлення результатів виборів, тобто процесу перетворення голосів виборців у представницькі мандати

– ці норми встановлюють чинну модель виборчої системи, 1.4.) регулювання положення про активного і пасивного виборчого права; 2) рівень виборчої системи – 2.1.) мажоритарна або пропорційна виборча формула, 2.2.) структура виборчого бюлетеня – індивідуальний/колективний учасник виборів та категорійне/порядкове/кумулятивне голосування, 2.3.) розмір виборчого округу – єдиний. -мандатні або багатомандатні виборчі округи; 3) рівень виборчого процесу - 1) вид виборів, 2) активне і пасивне виборче право, 3) проведення виборів, 4) організація процесу голосування виборців, підрахунок голосів і визначення результатів виборів, 5) територіальний організація виборів, 6) тимчасова організація виборів, 7) регламент проведення виборчої кампанії.

З точки зору мотивації суб'єкта виборчої інженерії, головна особливість діяльності виборчої інженерії полягає в наступному: суб'єкти виборчої інженерії є політичними суб'єктами, обраними за виборчими правилами, які розробляються, встановлюються та змінюються самі собою (оскільки вони є ключовими інституціями влади та провідні суб'єкти правотворчості в державі) в рамках діяльності з виборчої інженерії. Тому суб'єкти виборчої інженерії зацікавлені у встановленні виборчих правил, які б забезпечили їм перемогу (або максимізацію результату) на майбутніх виборах. Якщо їх влаштовують існуючі виборчі правила, вони виступають проти їх зміни (тобто за збереження статус-кво).

У третьому розділі розглядаються особливості та приклади практичного використання виборчої інженерії у світі (особливо в США та Європі) та в Україні. Зокрема, охарактеризовано роль і місце практики виборчої інженерії в сучасному світі, роль і місце діяльності виборчої інженерії в трансформаційних державах (що проходять політичну трансформацію), виборчу сферу та специфіку виборчої інженерії в окремих державах (зокрема , США, Європа та Україна). У результаті дослідження зроблено висновок, що сьогодні виборчої інженерії використовується в усіх демократичних державах (де основна влада та посадові особи є виборними). Але якщо в державах зі стабільною демократією, ідеальною правовою системою і політичною стабільністю виборчої інженерії використовується

в позитивних і соціально схвальних цілях, то в державах з незрілою демократією, нестабільною політичною системою і перехідними політичними режимами (включаючи Україну) виборчої інженерії використовується для досягнення суб'єктивістських цілей і часто передбачає зловживання владою та законом. Отже, стан і характер її політичної системи та режиму впливають на особливості та специфіку політичної системи в тій чи іншій державі. Щодо України виділено 6 етапів трансформації її політичної системи та особливості політичної системи на кожному з цих етапів.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що ВП сьогодні як одна з форм легального (але не завжди легітимного) впливу (тобто розвитку, встановлення чи зміни) на правила організації, проведення виборів та визначення результатів виборів. формалізований у національному законодавстві (виборча система, організація та проведення виборчого процесу та визначення результатів виборів) посідає важливе місце у виборчій сфері практично всіх демократичних держав (де ключові органи влади та посадові особи є виборними). Але якщо в державах зі стабільною демократією виборчої інженерії діяльність переслідує позитивні та схвалені суспільством цілі, то в державах з нестабільною соціально-політичною сферою та перехідними політичними режимами, до яких відноситься і Україна, ця діяльність здебільшого спрямована на задоволення суб'єктивістських цілей та інтересів, рушійна. за ситуативною доцільністю, будучи нелегітимним за своєю природою, а іноді передбачає зловживання владою та законом або навіть межує з відвертими злочинами.

Ключові слова: інститут виборів, виборче законодавство, виборча система, виборчий процес, виборчий округ, виборча інженерія, об'єкт виборчої інженерії, парадигма виборчої інженерії, джерімендерінг, політична система, політичний режим, політичний актор, електронне голосування, політична трансформація, громадянське суспільство, публічне виборче лідерство, інституційний дизайн, політична наука

ABSTRACT

Nikolenko Yu. O. Electoral engineering as a tool of political competition: public manifestations in transformational democracies. - On the rights of the manuscript.

The dissertation for the degree of the Doctor of Philosophy on a specialty 052 – Political Science. Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, 2024.

This dissertation investigates an interdisciplinary phenomenon such as electoral engineering. In the dissertation, the general aspects of the EE, as well as the specifics and specific examples of the EE use in the modern world, are studied. From among the general aspects of the EE, the following ones were investigated: the concept, essence, specifics of the engineering approach, EE concept and essence, the connection and correlation of the EE concept with related concepts (such as “social engineering”, “electoral technologies”, “electoral violations”, etc.), approaches to the EE definition, structure (main components and subjects of the EE), EE historical origins, forms of practical implementation of the EE. In addition, specific examples and specifics of practical implementation of the EE in Ukraine and in other countries of the world (first of all, in the USA and in European countries) were considered. The electoral sphere in general was also partially investigated: the concept, essence and historical aspects of the institution of elections, the concept and essence of electoral legislation, the essence and varieties of electoral systems, the essence of the electoral process, the specifics of the electoral sphere in Ukraine and in other countries of the world.

Object and subject of research. Research object: Electoral engineering as a tool of political competition. Subject of research: Specifics of the use of electoral engineering technologies in transformative democracies. **Purpose of the study.** Study of the essence and specifics of the phenomenon of electoral engineering and practical

use of electoral engineering technologies as a tool of political competition in transformative democracies.

Objectives of the study:

- Consideration of the initial concepts of the electoral engineering category: the essence, components and historical development of the institution of elections, as well as the concepts of electoral legislation, the electoral system and the electoral process. Consideration of engineering, socio-engineering and political-systemic approaches as the basis of electoral engineering.

- Investigation of the essence and structure of the concept of “electoral engineering”, as well as the connection and correlation of this concept with closely related concepts. Consideration of the historical origins, historical development and current state of electoral engineering in the world.

- Studying of the political aspects of electoral engineering activities: the role and place of electoral engineering in the political system of the state, factors of the objective and subjective nature in the framework of the electoral engineering activities; analysis of the purposes, motives and interests of subjects of electoral engineering, consideration of the behavior and motivation of subjects of electoral engineering within the framework of the rational choice theory.

- Consideration of the possibility of applying a system-cybernetic approach to the analysis of the phenomenon of electoral engineering.

- Studying of the technology of electoral engineering, specific technological means of electoral engineering, main forms and mechanisms of practical implementation of electoral engineering.

- Determination of the role and place of electoral engineering in the political system of the state and in states with different political regimes. Studying of the main directions and regularities of the influence of the electoral sphere on certain parameters of the political system of the state.

- Consideration of the specifics and real examples of the practical application of electoral engineering in the public political practice of the countries of the world (within different political conditions).

- Consideration of the features of transformative democratic political regimes and investigation in more detail of the specifics and features of the public use of electoral engineering in the transformative political regimes.

- Consideration on a separate basis of the electoral sphere in Ukraine, the influence of the political system and political regime of Ukraine onto the electoral sphere and specifics of the national electoral engineering, specific features and real examples of the application of electoral engineering in the public electoral practice of Ukraine.

The topic of electoral engineering, which refers to the legal (but not always legitimate) introduction of new rules or changes to existing rules for the organization, conduct of elections and determination of their results, which are formalized in legislation, is quite relevant today. The relevance of the topic of the dissertation research is determined by the following provisions: 1) elections in democratic states are one of the main tools for the formation of key authorities and selection of officials, therefore many political and non-political actors are interested in influencing their results; 2) the election results, in addition to the distribution of electors' votes, are influenced by the characteristics and features of the chosen model of the electoral system and organization of the elections process, that is, the rules and algorithms for transferring votes of electors into representative mandates (the application of different algorithms can produce variations in election results with the same distribution of votes among available election participants); 3) one of the main tools of legal, but not always legitimate, influence on the results of elections is electoral engineering consisting in the establishment or change of the rules of organization, conduct of elections and determination of election results, which rules are formalized in legislation. By influencing the electoral rules many political actors seek to adjust the conduct of elections and determination of their results in a certain way. And this or that election

result in turn affects the political sphere of the state. Therefore, EE is an instrument of influence on the electoral and, more broadly, on the political sphere of the state.

The dissertation consists of an introduction, three chapters, conclusions and a references. The first chapter “Theoretical and methodological features of the study of electoral engineering” covers the concept, essence, structure, background, origin and historical development of the electoral engineering; the second chapter “Technological means of electoral engineering” gives the general structure of the EE technology and the main varieties of the EE technological means; the third chapter “Electoral engineering in the world and in Ukraine” examines the specifics and examples of the practical use of electoral engineering in the countries of the world and in Ukraine.

The first chapter deals with the general aspects of electoral engineering. The fundamental concepts of the electoral system are considered, such as the essence and historical aspects of the institution of elections; separate consideration is given to components of the election institution, i.e. election legislation, election system, election process; the essence of the engineering approach and its socio-engineering variety. The actual EE phenomenon: concept, essence, connection with related concepts, approaches to understanding, historical aspects (origin and historical development) and EE structure are considered as well. In addition, this section proposes the application of a system-cybernetic approach to EE. As a result of research, it is concluded that at present time elections (i.e. the legally regulated procedure for electing a certain subject (election participant) by a certain circle of persons (electors) to a certain position (elected position) (in the context of this study – to a position in political institutions)) is the main form of direct democracy and political participation of the population. Key categories of the election institute are: 1) election legislation - a set of legal norms formalized in the normative legal acts that regulate the organization, conduct of elections and determination of their results; 2) electoral system - the algorithm established by legislation for the transfer of electors' votes into representative mandates; 3) election process - the procedure for organizing, preparing, conducting of elections and determining the election results established by the law.

One of the means of influence on the conduct and results of elections is the EE itself as an activity of legislative construction or change of the initial electoral rules (parameters of the election system and election process) formalized in legislation, which is carried out to achieve certain goals and results. The structure of the EE phenomenon includes the following components: 1) the first component is the EE subject, that is, legal and natural persons having the right to carry out the EE; 2) the second component is the EE object - the election system and the rules for organizing the election process; 3) the third component is the influence of the EE subject on the EE object, which forms the technological side of the EE, which, in turn, includes teleological, constructive, prognostic and effective components. The EE activity is carried out within the framework of the law and is aimed at changing the initial rules of the election process.

The second chapter describes the technological side of the EE, in particular, the political features of the EE application, role and place of the objective and subjective factors in the process of the EE implementation, the goals, motives and interests of the EE subjects, consideration of the behavior and motivation of the EE subjects in the framework of the rational choice theory, specific forms of practical implementation of the electoral system (concept and classification), compliance of the electoral system with international democratic standards, role and place of the political expediency in the process of the electoral system, the place of the electoral system in the political system of the state, the influence of various models of the electoral system on a number of characteristics and institutions of the political system of states, the EE specifics within the framework of different political regimes, the legislative construction of the electoral system, the electoral process and the territorial organization of elections. As a result of the research, it is concluded that the EE technological means are understood as the basic forms of practical implementation of the EE. Under the forms of practical implementation of the electoral process, there is the practical activity of designing or changing the rules of organization, conduct of elections and determination of election results laid down in the legislation. There are 3 levels of forms of practical implementation of the EE: 1) the level of electoral legislation – here 4 main groups of

norms represent the EE object: 1.1.) regulation of the organization of the election procedure, 1.2.) regulation of the organization of the voting procedure at the elections, 1.3.) regulation of determination of the election results , i.e. the process of transferring electors' votes into representative mandates – these norms establish the current model of the electoral system, 1.4.) regulation of the provision of the active and passive suffrage; 2) the level of the electoral system – 2.1.) the majoritarian or proportional electoral formula, 2.2.) structure of the ballot – individual/collective election participant and categorical/ordinal/cumulative voting, 2.3.) size of the electoral district – single-mandate or multi-mandate electoral districts; 3) the level of the electoral process - 1) type of elections, 2) active and passive suffrage, 3) administration of elections, 4) organization of the electors' voting process, counting of votes and determination of election results, 5) territorial organization of elections, 6) temporary organization of elections, 7) regulation of the conduct of the election campaign.

In terms of the motivation of the EE subject, the main feature of the EE activity is as follows: the EE subjects are political actors elected under the electoral rules which are developed, established and changed by themselves (since they are the key power institutions and leading subjects of law-making in the state) in the framework of the EE activities. Therefore, the EE subjects are interested in establishing the electoral rules that would secure their victory (or maximization of the result) in future elections. If they are satisfied with the existing electoral rules, they are opposed to changing these rules (that is, in favor of maintaining the status quo).

The third chapter examines the specifics and examples of practical use of the EE in the world (especially in the USA and Europe) and in Ukraine. In particular, it characterizes the role and place of the EE practice in the modern world, the role and place of the EE activity in transformational states (undergoing the political transformation), the electoral sphere and specifics of the EE in specific states (in particular, the USA, Europe, and Ukraine). As a result of the research, it is concluded that the EE is used today in all democratic states (where the main authorities and officials are elected ones). But whereas in the states with the stable democracy, the

perfect right-wing system and political stability the EE is used for positive and socially approving purposes, then in the states with the immature democracy, unstable political system and transitional political regimes (including Ukraine), the EE is used to achieve subjectivist goals and often involves abuse of authority and law. Thus, the state and character of its political system and regime affect the peculiarities and specifics of the political system in one or another state. With regard to Ukraine, 6 stages of transformation of its political system and specifics of the political system at each of these stages have been identified.

The conducted analysis allows us to come to the conclusion that the EE today as one of the forms of legal (but not always legitimate) influence (i.e. development, establishment or changes) on the rules of organization, conduct of elections and determination of election results formalized in the national legislation (electoral system, organization and conduct of election process and determination of election results) occupies an important place in the electoral sphere of almost all democratic states (where key authorities and officials are elected ones). But whereas in states with stable democracies the EE activity pursues positive and socially approved goals, then in states with the unstable socio-political sphere and transitional political regimes, which includes Ukraine, this activity is mostly aimed at satisfying subjectivist goals and interests, is driven by situational expediency, being illegitimate by its nature, and sometimes it involves abuse of authority and law or even borders on outright crimes.

Keywords: election institution, electoral legislation, electoral system, electoral process, electoral district, electoral engineering, object of electoral engineering, paradigm of electoral engineering, gerrymandering, political system, political regime, political actor, electronic voting, political transformation, civil society , electoral leadership, institutional design, political science

Наукові праці, у яких викладені основні положення дисертації:

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Ніколенко Ю. О. Виборча інженерія у дискурсі політичних наук: ретроспективний аспект. *«Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences»*. Випуск 2021. 4(1).105-112. DOI: 10.15421/342112

2. Ніколенко Ю. О. Концептуальний зміст поняття виборча інженерія в дискурсі сучасних політичних наук. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. Том 13 № 2 (2021), с. 42-48. DOI: <https://doi.org/10.15421/352123>

3. Ніколенко Ю. О. Інститут політичних виборів: основні структурні елементи в умовах конкурентної демократії. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. Том 14 № 2 (2022), с. 46-53. DOI: <https://doi.org/10.15421/352221>

4. Ніколенко Ю. О. Системно-кібернетичний та синергетичний підходи в дослідженні сучасної виборчої інженерії. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2023. 6(1). 109-117. DOI: <https://doi.org/10.15421/342314>

5. Ніколенко Ю. О. Територіальна організація виборів як складова виборчої інженерії. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. Том 15. № 2. (2023). 65-73. DOI: <https://doi.org/10.15421/352123>

Додаткові праці

1. Ніколенко Ю. О. Історичний розвиток процедури виборів. Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку. Матеріали III Міжнародної наукової конференції. 26-27 березня 2021 р., м.Дніпро. Частина II. Наук. ред. О. Ю. Висоцький. – Дніпро: СПД «Охотнік», 2021. – 368 с., с. 27-28.

2. Ніколенко Ю. О. Виборчі реформи в Англії XIX ст. як приклад раннього використання виборчої інженерії. Філософсько-світоглядні та культурологічні контексти неперервної освіти: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. 29-30 квітня 2021 р., м. Дніпро, КЗВО «ДАНО» ДОР». Наук. ред. О.Є. Висоцька. - Дніпро: СПД «Охотнік», 2021. - 212 с., с. 78-80.

3. Ніколенко Ю. О. Обмежувальні чинники виборчої інженерії. Неперервна освіта для сталого розвитку: філософсько-теоретичні контексти та педагогічна практика: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. 03-04 грудня 2021 р., м. Дніпро, КЗВО «ДАНО» ДОР». Наук. ред. О.Є. Висоцька. - Дніпро: СПД «Охотнік», 2021. - 456 с., с. 194-196.

4. Ніколенко Ю. О. Роль політичної доцільності в процесі виборчої інженерії. Збірка матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро, 1 жовтня 2021 року). відп. за випуск В.В. Кривошеїн. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2021. 124 с., с. 82-84.

5. Ніколенко Ю. О. Перспектива застосування системно-кібернетичного та синергетичного підходів до розгляду виборчої інженерії. Збірка матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро, 30 вересня 2022 року). відповідальний за випуск, професор В.В. Кривошеїн. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2022. 120 с., с. 88-90.

6. Ніколенко Ю. О. Поняття та сутність виборчої інженерії. Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXIX Міжнародної науково-практичної конференції. за ред. І.В. Жукова, Є.О. Романенка. Тепліце (Чехія): ГО «ВАДНД», 07 лютого 2023 р. 542 с., с. 508-513.

7. Ніколенко Ю. О. Цілі та мотиви суб'єктів виборчої інженерії. Актуальні дослідження суспільних наук: матеріали IX Всеукр. наук. конф. (м. Умань, 23 берез. 2023 р.). МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького [та ін.]; [голов. ред.

А. Л. Бержанір ; редкол.: Я. М. Балановський, М. О. Запорожець]. – Умань: Візаві, 2023. – 276 с., с. 73-76.

8. Ніколенко Ю. О. Законодавче конструювання виборчої системи як основна форма практичної реалізації виборчої інженерії. Політичні трансформації сучасного суспільства: зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 22 лютого 2023 р.). Полтава: ПДАУ, 2023. 281 с., с. 51-55.

9. Ніколенко Ю. О. Вплив виборчої системи на характер політичного режиму держави. Збірник матеріалів I Міжнародної наукової конференції «Соціально-гуманітарні студії: інновації, виклики та перспективи». Державний університет «Житомирська політехніка», 27-28 квітня 2023 р.

10. Ніколенко Ю. О. Роль та місце виборчої інженерії в процесі політичних трансформацій держави. Соціально-гуманітарні виміри правової держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 14 квітня 2023 р.). Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2023.

11. Ніколенко Ю. О. Загальна характеристика територіальної організації виборів. Філософсько-світоглядні та культурологічні контексти неперервної освіти: матеріали IV всеукраїнської науково-практичної конференції. 26 травня 2023 р., м. Дніпро, КЗВО «ДАНО» ДОР». Наук. ред. О.Є. Висоцька. Дніпро: КЗВО «ДАНО» ДОР», 2023, 160 с., с. 70-72.

12. Ніколенко Ю. О. Роль та місце адміністративного ресурсу в виборчій практиці. Збірка матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро, 6 жовтня 2023 року). відповідальний за випуск, професор В.В. Кривошеїн. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2023, 165 с., с. 113-114.

13. Ніколенко Ю. О. Застосування системно-кібернетичного підходу до дослідження виборчої інженерії. Актуальні проблеми сучасних міжнародних відносин. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 17-18

листопада 2023 р., м. Дніпро. ред. кол.: І.В. Іщенко, І.К. Головка, П.Г. Петров. Дніпро: ПрінтДім, 2023, 290 с., с. 188-194.

14. Ніколенко Ю. О. Роль та місце об'єктивних та суб'єктивних чинників в процесі виборчої інженерії. Молодь: наука та інновації: матеріали XI Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, Дніпро, 22–24 листопада 2023 року: у 2-х т. Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» – Дніпро : НТУ «ДП», 2023. Том 2. 409 с., с. 126-128.

15. Ніколенко Ю. О. Джеррімендерінг як технологія виборчої інженерії. Всеукраїнська інтернет-конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених «УКРАЇНА – СВІТ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР» (До Міжнародного дня філософії), 22 листопада. – Дніпро: ДВНЗ УДХТУ. – 2023. – 255 с., с. 216-218.

16. Ніколенко Ю. О. Виборча система як об'єкт виборчої інженерії. Сучасний менеджмент: тенденції, проблеми та перспективи розвитку: XI Міжнародна науково-практична конференція: тези доповідей, Дніпро, 7 грудня 2023 р. - Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2023. – 142 с., с. 117-119.

17. Особистість та освіта в умовах сучасних соціокультурних викликів: ціннісно-світоглядні та науково-методичні аспекти. Збірник матеріалів науково-практичної конференції, 22 лютого 2024 р., м. Дніпро, КЗВО «ДАНО» ДОР». Наук. ред. О. Є. Висоцька, техн. ред. Н. В. Дев'ятко. Дніпро: КЗВО «ДАНО» ДОР», 2024. 380 с., с. 166-168.

18. Ніколенко Ю. О. Виборчий процес як об'єкт виборчої інженерії. Розвиток науки та техніки: виклики 2024 року, СХХХVII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. – м. Чернівці, 19 січня 2024 року. – 300 с., с. 182-188.

19. Ніколенко Ю. О. Виборче право та виборче законодавство як об'єкт виборчої інженерії. Нові напрями розвитку науки та техніки в умовах глобальної кризи, СХХХVIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. – м. Вінниця, 9 лютого 2024 року. – 164 с., с. 85-91.

20. Ніколенко Ю. О. Зв'язок та співвідношення поняття «виборча інженерія» зі спорідненими поняттями. Пріоритетні напрями розвитку науки під час воєнного стану, СХХХIX Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. – м. Одеса, 8 березня 2024 року. – 248 с., с. 119-125.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	27
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПУБЛІЧНИХ АСПЕКТІВ ВИБОРЧОЇ ІНЖЕНЕРІЇ.....	40
1.1 Термінологічні та ретроспективні аспекти інституалізації виборчої інженерії.....	40
1.2 Виборча інженерія в умовах політичної конкуренції як дослідний напрям політичних наук.....	58
1.3. Системно-кібернетична методологія дослідження публічних проявів виборчої інженерії..	78
Висновки до розділу 1.....	85
РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВИБОРЧОЇ ІНЖЕНЕРІЇ В РАМКАХ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ	96
.....	
2. 1. Політико-конкурентний потенціал сучасної виборчої інженерії.....	96
2.2. Публічні форми практичної реалізації виборчої інженерії.....	111
2.3. Територіальна організація виборчої інженерії та політична конкуренція	147
Висновки до розділу 2.....	156

РОЗДІЛ 3. ВИБОРЧА ІНЖЕНЕРІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ.....	172
3.1. Виборча інженерія в сучасних конкурентних демократіях.....	172
3.2. Практики модернізації виборчої інженерії як чинник трансформаційної політичної конкуренції.....	182
3.3. Перспективи розвитку виборчої інженерії в сучасній Україні в період повоєнного відновлення.....	199
Висновки до розділу 3.....	231
ВИСНОВКИ.....	242
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	252

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ, ВИКОРИСТАНИХ В ДИСЕРТАЦІЇ

Інженерний підхід – ІП,	Індивідуальний учасник виборів – ІУВ,
Інженерна діяльність – ІД,	Колективний учасник виборів – КУВ,
Виборча інженерія - ВІ,	Виборча формула – ВФ,
Політична інженерія – ПІ,	Виборча діляниця – ВД,
Юридична інженерія – ЮІ,	Виборчий бюлетень – ВБ,
Конституційна інженерія - КІ,	Форма виборчого бюлетеня – ФВБ,
Соціальна інженерія - СІ,	Оформлення виборчого бюлетеня –
Соціоінженерний підхід – СІП,	ОВБ,
Соціальна система – СС,	Структура виборчого бюлетеня – СВБ,
Соціально-політична реальність – СПР,	Виборчий бюлетень категоричного типу
Реформування в виборчій сфері – РВС,	– ВБ КТТ,
Політична система держави – ПСД,	Виборчий бюлетень кардиналістського
Політичний режим – ПР,	типу – ВБ КРТ,
Наукові дослідження виборчої сфери –	Виборчий бюлетень ординалістського
НДВС,	типу – ВБ ОРТ,
Суб’єкт виборчої інженерії – СВІ,	Категоричне голосування – КТГ,
Об’єкт виборчої інженерії – ОВІ,	Кардиналістське голосування – КРГ,
Форма практичної реалізації – ФПР,	Ординалістське голосування – ОРГ,
Законодавче конструювання – ЗК,	Електоральна поведінка – ЕП,
Конституційно-правове конструювання	Виборчий ценз – ВЦ,
– КПК,	Нормативно-правовий акт – НПА,
Виборчий процес - ВП,	Активне виборче право – АВП,
Організація виборчого процесу – ОВП,	Пасивне виборче право – ПВП,
Управління виборчим процесом – УВП,	Голоси виборців – ГВ,
Суб’єкт виборчого процесу – СВП,	Встановлення результатів виборів –
Виборчі відносини – ВВ,	ВРВ,
Виборче законодавство – ВЗ,	Представницький мандат – ПМ,
Учасник виборів – УВ,	

Компенсаційний представницький мандат – КПМ,	Єдиний одномандатний виборчий округ – ЄОВО,
Виборча квота – ВК,	Єдиний багатомандатний виборчий округ – ЄБВО,
Метод ділянок – МД,	Загальнодержавний одномандатний виборчий округ – ЗОВО,
Дробові залишки – ДЗ,	Загальнодержавний багатомандатний виборчий округ – ЗБВО,
Представницька квота – ПК,	Регіональний одномандатний виборчий округ – РОВО,
Територіальна організація виборів – ТОВ,	Регіональний багатомандатний виборчий округ – РБВО,
Територіальна організація виборчого процесу – ТОВП,	Виборча географія / виборча геометрія – ВГ,
Суб'єкт територіальної організації виборів – СТОВ,	Територіальний розподіл підтримки – ТРП,
Територія проведення виборів – ТПВ,	Адміністративно-територіальний устрій – АТУ,
Виборча територіальна одиниця – ВТО,	Адміністративно-територіальний поділ – АТП,
Виборчий округ – ВО,	Адміністративно-територіальна одиниця – АТО,
Магнітуда виборчого округу – МВО,	Виборча система - ВС,
Фактичний розмір виборчого округу – ФРВО,	Мажоритарна виборча система - МВС,
Просторова форма виборчого округу – ПФВО,	Мажоритарна виборча система абсолютної більшості - МВС АБ,
Єдиний виборчий округ – ЄВО,	Мажоритарна виборча система відносної більшості - МВС ВБ,
Територіальний виборчий округ – ТВО,	
Загальнодержавний виборчий округ – ЗВО,	
Регіональний виборчий округ – РВО,	
Одномандатний виборчий округ – ОВО,	
Багатомандатний виборчий округ – БВО,	

Мажоритарна виборча система	Єдиний день голосування – ЄДГ,
кваліфікованої більшості - МВС КБ,	Політична сила – ПС,
Мажоритарна виборча система	Політичний актор – ПА,
відносної більшості з кумулятивним	Політична партія – ПП,
голосуванням - МВС ВБ КГ,	Однопартійна система – ОПС,
Мажоритарна виборча система	Двопартійна система – ДПС,
альтернативного голосування – МВС	Багатопартійна система - БПС,
АГ,	Політичні еліти – ПЕ,
Мажоритарна виборча система єдиного	Група інтересів – ГІ,
перехідного голосу – МВС ЄПГ,	Зловживання владними
Мажоритарна виборча система єдиного	повноваженнями – ЗВП,
неперехідного голосу – МВС ЄНПГ,	Зловживання правом – ЗП,
Пропорційна виборча система - ПВС,	Адміністративний ресурс – АР,
Пропорційна виборча система закритих	Національні меншини – НМ,
списків – ПВС ЗС,	Місце компактного проживання
Пропорційна виборча система відкритих	національних меншин – МКПНМ,
списків – ПВС ВС,	Законодавча гілка влади – ЗГВ,
Змішана виборча система - ЗВС,	Виконавча гілка влади – ВГВ,
Змішана виборча система, зв'язаний	Судова гілка влади – СГВ,
варіант – ЗВС ЗВ,	Станово-представницький орган - СПО,
Змішана виборча система, незалежний	Колективний орган влади – КОВ,
варіант – ЗВС НВ,	Виборний орган влади – ВОВ,
Прохідний бар'єр - ПБ,	Представницький орган влади – ПОВ,
Явка виборців – ЯВ,	Законодавчий орган влади – ЗОВ,
Поріг явки виборців – ПЯВ,	Союз Радянських Соціалістичних
Голосування за кордоном – ГЗК,	Республік - СРСР,
Голосування виборців за кордоном –	Українська Радянська Соціалістична
ГВЗК,	Республіка - УРСР,
Дата проведення виборів – ДПВ,	Міжнародна організація – МО,

Громадська організація – ГО,	Південно-Африканська Республіка –
Організація Об'єднаних Націй – ООН,	ПАР,
Генеральна асамблея Організації	Об'єднані Арабські Емірати – ОАЕ,
Об'єднаних Націй – ГА ООН,	Держава Європи – ДЄ,
Організація з безпеки і співробітництва	Європейській Союз – ЄС,
в Європі – ОБСЄ,	Держава-член Європейського Союзу –
Бюро демократичних інститутів та прав	ДЧЄС,
людини – БДПЛ,	Європейський парламент – ЄП,
Парламентська асамблея Ради Європи –	Конституція України – КУ,
ПАРЄ,	Закон України – ЗУ,
Європейський суд з прав людини –	Виборче законодавство України – ВЗУ,
ЄСПЛ,	Виборчий кодекс України – ВКУ,
Венеціанська комісія Ради Європи –	Верховна Рада - ВР,
ВКРС,	Верховна Рада України - ВРУ,
Загальна декларація прав людини –	Автономна Республіка Крим –АРК,
ЗДПЛ,	Верховна Рада Автономної Республіки
Міжнародний пакт про громадянські та	Крим – ВРАРК,
політичні права – МПГПП,	Окуповані райони Донецької та
Конвенція про захист прав людини і	Луганської областей – ОРДЛО,
основних свобод – КЗПЛЛОС,	Українська радянська соціалістична
Кодекс належної практики у виборчих	республіка – УРСР,
справах – КНПВС,	Місьцеве самоврядування – МС,
Сполучені Штати Америки – США,	Орган місцевого самоврядування –
Російська Федерація – РФ,	ОМС,
Федеративна Республіка Німеччина –	Місьцева рада – МР,
ФРН,	Президент України - ПУ,
Китайська Народна Республіка – КНР,	Кабінет Міністрів України - КМУ,
Корейська Народно-Демократична	Прем'єр-міністр України – ПМУ,
Республіка – КНДР,	Верховний Суд України - ВСУ,

Конституційний Суд - КС,
 Конституційний Суд України - КСУ,
 Народний депутат України - НДУ,
 Центральна виборча комісія – ЦВК,
 Територіальна виборча комісія – ТВК,
 Окружна виборча комісія – ОВК,
 Дільнична виборча комісія – ДВК,
 Державний реєстр виборців – ДРВ,
 Парламентські вибори – ПВ,
 Верхня палата парламенту – ВПП,
 Нижня палата парламенту – НПП,
 Місцеві вибори – МВ,
 Національний інститут стратегічних
 досліджень – НІСД,

Національна школа суддів України –
 НШСУ,
 International Foundation for Electoral
 Systems – IFES,
 ACE (Administration and Cost of Elections
 Project) Electoral Knowledge Network –
 ACE,
 Наша Україна — Народна Самооборона
 – НУНС,
 Блок Юлії Тимошенко – БЮТ,
 Комуністична партія України – КПУ,
 Соціалістична партія України – СПУ,
 Прогресивна соціалістична партія
 України – ПСПУ.

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасних демократичних державах вибори є одним з основних інструментів формування ключових органів влади та обрання ряду керівних державних посад. Так, в більшості демократичних держав сучасного світу виборними є такі політичні інституції, як парламент, голова держави (президент), органи та посадові особи місцевого самоврядування – тобто ключові політичні інституції, які визначають та здійснюють державну політику. В демократичних державах саме вибори забезпечують змінюваність влади, агрегування, артикуляцію та представництва інтересів різних соціальних груп та населення в цілому, легітимацію влади, політичну конкуренцію. Вибори на сьогодні є однією з основних форм легальної (або конвенціональної) політичної участі громадян в політичному житті, є одним з засобів рекрутування політичних еліт (причому вибори займають основну роль саме в відкритій, антрепренерській системі рекрутування еліт), контролю громадян за владою та політичної соціалізації населення, ключовим елементом представницької демократії. Саме через вибори громадяни мають можливість здійснювати реальний вплив на державну владу: зберігати чи змінювати виборних посадовців – президентів, губернаторів, мерів, тощо; впливати на склад та співвідношення політичних сил в представницьких органах влади – загальнодержавному та регіональних парламентах, органах місцевого самоврядування; артикулювати свої інтереси. Статус виборів, як одного з ключових елементів демократичного політичного устрою, сьогодні зафіксований і в міжнародних документах. Так, наприклад, ст. 21 Загальної декларації прав людини (1948 р.) наголошує: «Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля має знаходити своє відображення у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні проводитися при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу

голосування.» У свою чергу ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.) пропонує схожі положення: «Кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців». У Декларації «Про критерії вільних і чесних виборів» (1994 р.), зазначено, що у будь-якій державі повнота влади може походити тільки з волевиявлення народу, вираженого на справжніх, вільних і чесних виборах, організованих через регулярні періоди на основі загального, рівного і таємного виборчого права.

Таким чином, в демократичних державах саме вибори є одним з основних інструментів збереження (коли на виборах перемагає правляча політична сила) чи зміни (коли правлячій політичній силі не вдається перемогти на чергових виборах і до влади приходять інші політичні сили) існуючого політичного курсу держави. Така важливість ролі виборів в сучасних демократичних державах в якості одного з своїх наслідків веде до того, що на сьогоднішній день в певних результатах виборах (а часто і в цілеспрямованому впливі на ці результати) зацікавлена велика кількість політичних та неполітичних суб'єктів. Серед перших можна назвати, наприклад, конкретних політичних діячів та посадовців, політичні інституції та політичні партії, в більш масштабному плані – законодавча, виконавча та судова гілки влади, в деяких випадках – зовнішні актори та міжнародні інституції. Прикладом других є представники економічної та інших видів еліти, групи інтересів та групи тиску, тіньові владні структури, неурядові громадські організації тощо. Обидві зазначені групи суб'єктів справляють в тій чи іншій формі вплив на хід та результати виборів відповідно до своїх цілей та інтересів та за допомогою різноманітних інструментів, одним з найбільш розповсюджених з яких є саме використання ВІ (так як дана діяльність, на відміну від явних

порушень законодавства, дозволяє здійснювати вплив на результати виборів в рамках закону, хоча іноді межує з правопорушенням). Як правило, вплив політичних суб'єктів є більш прозорим та явним, ніж вплив суб'єктів неpolітичних, який часто здійснюється в тіньових та прихованих формах (особливо це стосується лобізму).

Одним з найбільш розповсюджених інструментів, за допомогою якого можна здійснювати легальний, проте не завжди легітимний, вплив на результати виборів, є саме використання виборчої інженерії, сутністю якої є законодавче конструювання або модифікація виборчої системи та ключових параметрів організації виборчого процесу – тобто розробка або внесення змін в закріплені в законодавстві правила організації, проведення та визначення результатів виборів. ВС – це дуже тонка межа між правом та політикою, оскільки першим регулюється, а на друге безпосередньо впливає. На результати виборів впливає не тільки розклад голосів виборців, а й тип та особливості використовуваної на виборах ВС. При застосування різних моделей ВС та навіть при різних параметрах однієї моделі ВС один і той же розподіл ГВ може давати різні результати голосування. Важливість даного інструменту пояснюється також і тим, що на результат виборів окрім розподілу голосів виборців суттєво впливає параметри існуючої виборчої системи та особливості організації виборчого процесу. Визначення останніх двох параметрів належить саме до сфери виборчої інженерії. Прикладом, що наглядно ілюструє вищезазначений вплив специфіки ВС на результат виборів є останні вибори президента США (що пройшли в 2016 р.), в яких брали участь Х. Клінтон та Д. Трамп. Хоча на даних виборах більшість голосів виборців набрала Х. Клінтон (65,8 млн. проти 62,9 млн. відданих за Д. Трампа), через особливості американської ВС (яка є багаторівневою) перемогу отримав Д. Трамп (який отримав 306 голосів колегії виборників проти 232 голосів отриманих Х. Клінтон). Взагалі в історії США відомі п'ять випадків, коли більшість голосів колегії виборників та, відповідно, перемогу на президентських виборах отримував не той кандидат, якій набрав більшість голосів виборців по

країні. Тому дуже часто діяльність зацікавлених в результатах виборів суб'єктів направлена саме на конструювання або модифікацію ВС та елементів ВП (або хоча б на опосередкований вплив на дані процеси) задля досягнення певних цілей (зазвичай вони прагнуть до впливу на результат виборів, сприяння перемозі певної політичної сили або кандидата та мінімізації результатів суперників). Саме таку діяльність з конструювання та/або модифікації певних компонентів виборчої сфери, яка при цьому здійснюється в рамках закону (по крайній мірі без явних порушень законодавства, хоча іноді з елементами ЗВП та ЗП) та використовує для своєї реалізації легальний інструментарій, можна віднести до ВІ. На думку ВКРЄ, саме ВІ виступає в якості рушійної сили до демократії через вибори. Але процес дослідження та здійснення ВІ в державах з перехідними політичними режимами (до яких відноситься і Україна) вимагає врахування таких властивих державам даного типу факторів як політична корупція, незаконна агітація, застосування адміністративного ресурсу, порушення порядку підрахунку голосів, абсентеїзм тощо. Якщо в стабільних демократіях діяльність з ВІ переслідує переважно позитивні та суспільно схвалювані цілі (наприклад, удосконалення певних параметрів виборчої системи та виборчого процесу, вирішення певних проблем в виборчій сфері), то в державах з перехідними політичними режимами та з нестабільною політичною сферою, до яких належить також і Україна, ВІ використовується здебільшого в суб'єктивістських інтересах (наприклад, з ціллю корекції результатів виборів на користь провладних політичних сил). Згідно зі ст. 5 КУ, народ України є єдиним джерелом влади, яку він здійснює як безпосередньо (наприклад, через референдуми), так і опосередковано – саме через вибори. Саме через ВІ в сучасній Україні часто порушується або забезпечується неналежним чином вищезазначене конституційне право громадян обирати та бути обраними.

Таким чином можна зробити висновок, що тема виборчої інженерії, під якою розуміється легальне (проте не завжди легітимне) введення нових або зміна існуючих закріплених в законодавстві правил організації, проведення та визначення результатів виборів, є на сьогодні досить актуальною. Актуальність

теми дисертаційного дослідження обумовлена наступними положеннями: 1) вибори в демократичних державах є одним з основних інструментів формування ключових органів влади та добору посадовців, тому у впливі на їх результати зацікавлені багато політичних та неполітичних акторів; 2) на результати виборів, окрім розподілу голосів виборців, впливають характеристики та особливості обраної моделі ВС та ВП – тобто правила та алгоритми переведення ГВ в ПМ (застосування різних таких алгоритмів може давати різні РВ при одному й тому ж розподілу ГВ між наявними УВ); 3) одним з основних інструментів легального, проте не завжди легітимного, впливу на результати виборів є виборча інженерія, сутністю якої є внесення законодавчих змін до ВС та організації ВП. Саме шляхом впливу на виборчі правила багато ПА прагнуть певним чином скоригувати проведення та встановлення результатів виборів. А той чи інший результат виборів в свою чергу впливає на політичну сферу держави. Тому ВІ є інструментом впливу на виборчу та, в більш широкому плані, на політичну сферу держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами.

Дисертаційна робота виконана згідно з тематикою досліджень кафедри політології, соціології та публічного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Основні результати дослідження виконані в рамках ініціативної теми кафедри політології, соціології та публічного управління «Особливості формування сталої (консолідованої) демократії в Україні: теоретико-методологічний, політико-інституційний та політико-комунікаційний виміри», державний реєстраційний номер: 0122U001332.

Об'єкт і предмет дослідження. Виборча інженерія як інструмент політичної конкуренції.

Предмет дослідження. Специфіка використання технологій виборчої інженерії у трансформаційних демократіях.

Мета дослідження – виявлення специфіки феномену виборчої інженерії та практичного використання технологій виборчої інженерії як інструменту

політичної конкуренції у трансформаційних демократіях.

Завдання дослідження:

- розкрити вихідні поняття категорії виборчої інженерії: сутність, складові компоненти та історичний розвиток інституту виборів, а також поняття виборчого законодавства, виборчої системи та виборчого процесу. Розглянути інженерний, соціоінженерний та політико-системний підходи як підґрунтя виборчої інженерії.

- виявити сутність та структуру поняття «виборча інженерія», а також зв'язок та співвідношення даного поняття з близькими та спорідненими поняттями. Розглянути історичні витoki, історичний розвиток та сучасний стан виборчої інженерії в світі.

- з'ясувати політологічні аспекти діяльності з виборчої інженерії: розглянути роль та місце виборчої інженерії в політичній системі держави, чинники об'єктивної та суб'єктивної природи, які присутні в рамках діяльності з виборчої інженерії; проаналізувати цілі, мотиви та інтереси суб'єктів виборчої інженерії, зробити розгляд поведінки та мотивації суб'єктів виборчої інженерії в рамках теорії раціонального вибору.

- репрезентувати технологію виборчої інженерії, конкретні технологічні засоби виборчої інженерії, основні форми та механізми практичної реалізації виборчої інженерії.

- визначити роль та місце виборчої інженерії в політичній системі держави та в державах з різними політичними режимами. Дослідити основні напрями та закономірності впливу виборчої сфери на певні параметри політичної системи держави.

- встановити специфіку та реальні приклади практичного застосування виборчої інженерії в публічній політичній практиці держав світу (в рамках різних політичних умов),

- з'ясувати особливості трансформаційних демократичних політичних режимів та більш детально дослідити специфіку та особливості публічного використання виборчої інженерії в трансформаційних політичних режимах.

- оцінити стан та значення виборчої інженерії в Україні на основі впливу політичної системи та політичного режиму України на виборчу систему та специфіку вітчизняної виборчої інженерії, специфіку та реальні приклади застосування виборчої інженерії в публічній виборчій практиці України.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що перше у вітчизняній політологічній традиції було розкрито особливості виборчої інженерії як інструменту політичної конкуренції на основі публічних проявів в умовах трансформаційних демократій.

Вперше:

- з'ясовано значення ВІ в політичній системі трансформаційної держави. Виходячи з того, що 1) ВІ є діяльністю зі встановлення або зміни закріплених в законодавстві виборчих правил, 2) дані виборчі правила стосуються обрання ключових політичних інституцій, можна зробити висновок, що ВІ здійснюється насамперед в нормативно-регулятивній (виборче законодавство, яке регламентує порядок організації та проведення виборів) та інституційній (безпосередньо сам процес обрання певних посадових осіб та персонального складу певних політичних інституцій) підсистемах ПСД. ВІ здійснюється в рамках інституційної (виборчі правила стосуються обрання базових політичних інституцій) та нормативно-регулятивної (організація та проведення виборів регламентується законодавством) підсистем ПСД.

- виокремлено основні фактори, які впливають на здійснення ВІ в рамках конкурентної політичної практики: 1) системні – загальний стан політичної системи та характер політичного режиму; 2) процесуальні – сутність та специфіка політичних процесів, які відбуваються в політичній системі; 3) суб'єктні – діяльність, цілі, інтереси політичних та неpolітичних акторів та груп інтересів, які діють в рамках політичної системи; 4) зовнішні – вплив міжнародної спільноти та окремих міжнародних акторів.

- встановлено специфіку ВІ в державах з трансформаційними політичними режимами. Так в стабільних демократіях вплив ВС на соціополітичну сферу є

значним, натомість в нестабільних та перехідних політичних режимах як правило визначальними є інші чинники (політична кон'юнктура, характеристики суспільства, зовнішні чинники, тощо). Лише ВС, заснована на демократичних засадах, забезпечує всебічну та повну реалізацію виборчих прав громадян, не допускаючи перетворення ВП на технічну процедуру, як це відбувається за АПР/ТПР. Отже, втілюючи народне волевиявлення, результатом якого є формування владних політичних структур та їхня легітимація, ДПР є визначальним політичним чинником формування та функціонування ВС. Тобто ДПР є основою демократичної ВС. Якщо в державах з ДПР вибори виступають реальним інструментом формування владних політичних інститутів на основі вільного вибору, альтернативності та конкуренції різних ПС, то в недемократичних державах (з АПР та ТПР) вибори або взагалі відсутні, або є безальтернативними і неконкурентними та реально не впливають на склад владних інституцій. Специфіка ВІ в рамках демократичних та недемократичних ПР має значні відмінності: якщо в демократичних ПР в процесі ВІ беруть участь багато ПС з різними інтересами та цілями (серед даних ПС є як провладні, так і опозиційні), також в рамках даних ПР вибори мають реальний вплив на владні інститути – таким чином в рамках даних ПР процес ВІ реально впливає на розклад ПС в владних інституціях; то в недемократичних ПР (де влада здебільшого монополізована в руках однієї провладної ПС, а вибори якщо і існують, то не мають реальної політичної конкуренції) єдиним та монопольним СВІ є саме провладна ПС, яка встановлює та змінює НВЗ на свій розсуд (при цьому, як правило, з порушенням міжнародних стандартів демократичних виборів).

- ідентифіковано основні прояви маніпулятивної ВІ в сучасній Україні: 1) прийняття нових виборчих законів та внесення змін до існуючого ВЗ, а також зміна ВС або внесення змін до окремих параметрів ВС та ВП напередодні ДПВ та в інтересах провладних ПС; 2) часта зміна типів ВС на парламентських та місцевих виборах в інтересах правлячих ПС; 3) використання недосконалостей в

законодавстві в маніпулятивних цілях; 4) протиправне втручання органів влади в ВП; 5) маніпуляції з ТОВ, зокрема джеррімендерінг; 6) маніпуляції та невизначеність з призначенням дати проведення виборів; 7) обмеження суб'єктного складу ВП; 8) маніпулювання ПВП; 9) маніпулювання АВП; 10) формування складу виборчих комісій в інтересах провладних ПС.

- виявлено основні фактори, які впливають на здійснення ВІ в рамках політичної практики незалежної України: 1) системні – загальний стан політичної системи та характер політичного режиму; 2) процесуальні – сутність та специфіка політичних процесів, які відбуваються в ПСД; 3) суб'єктні – діяльність, цілі, інтереси політичних та неполітичних акторів та груп інтересів, які діють в рамках ПСД; 4) зовнішні – вплив міжнародної спільноти та міжнародних акторів.

Удосконалено:

- співвідношення спільних та відмінних аспектів поняття «ВІ» з такими спорідненими та дотичними поняттями як «соціальна інженерія» «політична інженерія», «юридична інженерія», «наукові дослідження виборчої сфери», «політичні технології», «виборчі технології», «зловживання владними повноваженнями», «зловживання правом», «правопорушення в рамках виборчого процесу». Зроблено висновок, що поняття «ВІ» є самостійним поняттям та має право на існування, оскільки його проблематика в повній мірі не охоплюється жодним зі споріднених понять. В існуючих джерелах дане питання порушувалося лише частково, окремих комплексних досліджень з даної теми не існувало.

- розуміння мотивації СВІ в рамках теорії раціонального вибору. Щодо мотивації дій з ВІ, то вона може бути: 1) раціональною - досягнення певних раціональних цілей, покращення свого положення в політичній сфері (максимізація владного впливу, підвищення ймовірності перемоги на виборах, покращення роботи владних інституцій); 2) нормативною – впровадження певних (соціальних, політичних або морально-етичних) цінностей та ідей. ПА віддають перевагу таким ВС, які максимально відповідають їх приватним інтересам. Останні можуть полягати або 1) в прагненні до реалізації певної політики

(реалізації певного політичного курсу) (policy-seeking), або 2) в бажанні отримати (зберегти) виборні посади (office-seeking). Суть відмінностей між цими перспективами в тому, що керуючись прагненням до досягнення влади (office-seeking), ПА не враховують міркування, пов'язані зі створенням умов для формування міцних післявиборчих коаліцій, що було б основою для реалізації бажаного для них політичного курсу (policy-seeking). Таким чином, ПА згодні на РВС лише якщо бачать для себе певну вигоду з даної РВС.

- класифікацію форм практичної реалізації ВІ в рамках політичної конкуренції. Виокремлено 3 рівні ФПР ВІ: 1) рівень виборчого законодавства, 2) рівень виборчої системи, 3) рівень виборчого процесу. Базовим є рівень ВЗ, так як саме в ВЗ закріплені модель та параметри ВС, а також правила та засади організації ВП. На цій підставі можна зробити висновок, що рівень ВС та рівень ВП є похідними від рівня ВЗ. Але ключовим для встановлення РВ є рівень ВС, тому що саме ВС визначає алгоритм переведення ГВ в ПМ. ВП в рамках визначення РВ грає допоміжну роль. На рівні ВП основними напрямками практичної реалізації ВІ є регламентація наступних аспектів ВП: 1) тип виборів – тобто колективні інституції, чий склад обирається на виборах, та посади, претенденти на які балотуються на виборах; 2) АВП та ПВП – тобто регламентація діяльності суб'єктів, які голосують (виборці) та балотуються на виборах (УВ); 3) адміністрування виборів – створення та організація роботи виборчих органів; 4) організація процесу голосування виборців, підрахунку ГВ та встановлення РВ; 5) територіальна організація виборів; 6) часова організація виборів; 7) регламентація ведення виборчої кампанії (агітація, політична реклама тощо).

- для ВІ в державах, які проходять політичні трансформації, зроблено висновок, що держави, що йдуть демократичним шляхом, схильні встановлювати ПВС, в той же час як держави з недемократичними тенденціями тяжіють до МВС. В процесі демократизації найкращий результат дає поєднання ПВС з парламентською формою правління. Найменш ефективним є однопалатний

парламент, який формується на основі МВС і яка на виході дає однопартійний уряд.

Набули подальшого розвитку:

- пропозиції щодо удосконалення вітчизняного загального та виборчого законодавства. Зокрема в ДР було запропоновано наступні положення: закріплення в КУ типу ВС для всіх видів виборів (президентських, парламентських, місцевих); заборона внесення змін до ВЗ напередодні виборів, обов'язкова незалежна експертиза будь-яких змін в ВЗ; для значущих змін до ВЗ ввести необхідність набрання не 226/450, а 300/450 голосів ВРУ.

- пропозиції щодо запобігання ЗВП, ЗП, ВІ в суб'єктивістських інтересах, використання адміністративного ресурсу та явних правопорушень в рамках ВП. Пропонується визначити чіткі критерії визначення ЗВП та ЗП в виборчій сфері та ввести загальну заборону даних негативних явищ.

- пропозиції щодо запобігання частоті зміни типу та параметрів ВС та параметрів організації ВП в маніпулятивних цілях. Рекомендується закріпити тип ВС для всіх видів виборів в КУ. Ввести заборону на внесення змін в ВЗ за рік напередодні ДПВ. В разі внесення змін до ВЗ ввести попередню незалежну експертизу даних змін.

- пропозиції щодо запобігання суб'єктивно зумовлених маніпуляцій з ТОВ. Зокрема було висунуто наступні рекомендації: повноваження з ТОВ надати незалежній та неполітичній установі, яка б здійснювала ТОВ з урахуванням ряду критеріїв (кількісний, географічний, адміністративно-територіальний, суб'єктний, часовий, методологічний, міноритарний).

Методи дослідження. В дисертаційній роботі було використано як загальнонаукові (серед яких в свою чергу можна виділити універсальні, теоретичні та емпіричні методи), так і спеціальні методи наукового дослідження, а також низка загальнонаукових підходів. Серед політологічних методів було використано метод ситуаційного аналізу, частково – метод інвент-аналізу, метод факторного аналізу, теорію раціонального вибору. Ситуаційний аналіз та

дозволили розглянути вплив ситуації в політичній, соціальній, економічній та інших сферах на процеси, що відбуваються в виборчій сфері та процес ВІ. Наприклад, за допомогою даного методу було проаналізовані політичні передумови дій з ВІ в тих чи інших державах. Інвент-аналіз використовувався при розгляді політичних подій, які пов'язані з ВІ. За допомогою метода факторного аналізу проаналізовані фактори різної природи, які присутні в рамках практики ВІ та впливають на виборчу сферу та процес ВІ. Підхід раціонального вибору допоміг розглянути поведінку СВІ, діяльність яких направлена на здійснення власних цілей з мінімальними втратами ресурсів.

Практичне значення одержаних результатів.

Низка результатів даного дослідження має практичне значення:

- було окреслено зв'язок та співвідношення поняття «ВІ» з такими поняттями як «зловживання владними повноваженнями», «зловживання правом», «правопорушення в рамках виборчого процесу», «політичні технології», «виборчі технології» та з іншими спорідненими та дотичними поняттями. Це може допомогти в законодавчій регламентації ВІ та виокремленні в рамках ВІ таких негативних явищ як ЗВП/ЗП.
- виокремлене поняття та ключові компоненти інституту політичних виборів може використовуватися на практиці при розробці або внесенні змін у загальне та виборче законодавство.
- класифікація форм практичної реалізації ВІ може бути використана в рамках законодавчої регламентації діяльності з ВІ.
- результати аналізу певних аспектів виборчої сфери держав світу та світового досвіду позитивної ВІ (тобто коли діяльність з ВІ здійснюється в корисних для держави та суспільства цілях) можуть використовуватися для удосконалення певних аспектів виборчої сфери України.
- виявлено низку закономірностей впливу того чи іншого виду ВС на соціальну та політичну сферу держави. Знання про дані закономірності можна враховувати при виборі моделі ВС.

- структурні компоненти розробки ВС, міжнародні принципи та стандарти демократичних виборів та критерії конструювання ВС також можуть допомогти в ході вибору та встановленні тієї чи іншої моделі ВС в Україні в повоєнний період.

- вироблено низку рекомендацій з удосконалення виборчої сфери України в повоєнний період. Основними з них є наступні: загальне удосконалення загального та виборчого законодавства з метою недопущення маніпулятивної ВІ, ЗВП, ЗП та явних правопорушень в рамках ВП; закріплення в КУ типу ВС для всіх видів виборів (президентських, парламентських, місцевих); заборонити внесення змін до ВЗ напередодні виборів, а також для ввести обов'язкову незалежну експертизу будь-яких змін в ВЗ; закріплення в КУ типу ВС для всіх видів виборів (президентських, парламентських, місцевих); повноваження з ТОВ передати незалежній від політичного впливу інституції; ввести уніфікований та автоматизований алгоритм призначення дати виборів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи доповідались і обговорювалися на щорічних засіданнях кафедри політології, соціології та публічного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (2020 – 2024 рр.), а також на 20 міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових і науково-практичних конференціях

Публікації. За результатами досліджень опубліковано 25 наукових праць, з яких: 5 – у наукових фахових виданнях України, 20 – у тезах доповідей міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій.

Структура дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, 9 підрозділів, висновків та списку використаних джерел (який містить 170 найменувань). Загальний обсяг дисертації - 268 сторінок, список використаних джерел – 16 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПУБЛІЧНИХ АСПЕКТІВ ВИБОРЧОЇ ІНЖЕНЕРІЇ

1. 1. Термінологічні та ретроспективні аспекти інституалізації виборчої інженерії

Вибори державних органів, органів місцевого самоврядування та посадових осіб громадянами – найбільш поширена форма безпосередньої демократії в сучасному світі. За визначенням «Політологічного енциклопедичного словника» вибори – встановлена законодавством державно-правова процедура, під час якої громадяни віддають свої голоси за партію чи кандидата (тобто учасника виборів), в результаті чого формується виборний (представницький) орган влади або обирається (займає свою посаду) певна посадова особа – президент, мер, суддя тощо. Процедура проведення виборів має бути чітко встановлена та погоджена з усіма зацікавленими суб'єктами, які приймають участь у виборчому процесі і чітко виконуватися, із дотриманням усіх необхідних норм, правил та приписів. В виборах повинні брати участь як мінімум 2 учасника, що мають приблизно рівні можливості. Тільки такі вибори можна вважати демократичними [108, с. 47].

Згідно з КУ та ВКУ інститут виборів є формою безпосередньої демократії (способом здійснення влади безпосередньо населенням держави) та основною формою народного волевиявлення [75; 41]. Як зазначає Ю. Шведа, вибори в сучасному світі є умовою, індикатором та результатом ДПР – лише в рамках ДПР громадяни мають законне право та практичну можливість шляхом виборів впливати на державну владу та формувати склад державних інституцій [126]. Р.

Сарай називає наступні базові характеристики інституту політичних виборів в сучасному розумінні даного поняття: 1) вибори є інститутом безпосередньої демократії; 2) вибори є способом формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 3) вибори виступають елементом забезпечення народного суверенітету та демократичного політичного режиму; 4) вибори виступають способом легітимації органів влади; 5) вибори є процедурою формування колективної волі громадян [118, с. 66].

Під виборами розуміється встановлена законодавством процедура, яка полягає в обранні громадянами певних посадових осіб або складу певних інституцій (які в такому разі називаються представницькими). М. Афанасьєва в структурі інституту виборів виділяє наступні ключові змінні, які впливають на результат виборів: 1) голоси виборців (їх розподіл), 2) склад учасників виборів, 3) виборча формула (ключовий елемент ВС, визначає механізм переведення голосів виборців в представницькі мандати) [4, с. 98]. Н. Рибак виділяє наступні елементи інституту виборів: 1) суб'єкт обрання – колективний орган, в який балотуються УВ (наприклад парламент), чи індивідуальна посада, на яку балотуються УВ (наприклад, президент, губернатор чи мер); 2) виборці – суб'єкти (фізичні особи), які мають право брати участь у голосуванні та віддавати на свій розсуд свої голоси наявним на виборах УВ; 3) учасники виборів – суб'єкти (фізичні особи), які балотуються на виборах (на індивідуальні виборні посади чи до складу колективного виборного органу), УВ можуть бути індивідуальними (окремі кандидати) чи колективними (партії та блоки партій); 4) виборча формула – математичний алгоритм, яким визначає механізм переходу ГВ и ПМ та становить сутність ВС [113].

Вбачається можливим навести власний підхід до структури інституту виборів. В структурі інституту політичних виборів можна виділити наступні складові: 1) категорія виборів - вказує на інституцію, яка є об'єктом обрання; 2) виборче законодавство - регламентує проведення виборів та включає загальні засади ВП, організацію ВП, закріплення типу ВС, регламентацію активного та

пасивного виборчого права, тощо; 3) суб'єкти виборчого процесу: 3.1.) учасники виборів – суб'єкти, які балотуються на виборні посади чи формують склад виборного органу (індивідуальні - окремі кандидати, колективні – партії та блоки партій), 3.2.) виборці – особи, які мають право голосувати на виборах; 4) виборна посада - посада, на яку балотуються УВ; 5) виборча система та особливості організації виборчого процесу – дані параметри виборів закріплені в нормах ВЗ.

Поняття категорії виборів вказує на інституцію, яка є об'єктом обрання. Наприклад, для України, відповідно до Конституції України та Виборчого кодексу України, в Україні проводяться такі типи виборів: 1) вибори Президента України; 2) вибори народних депутатів України, які є складом вищого законодавчого органу держави – Верховної Ради України; 3) місцеві вибори: 3. 1.) вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 3. 2.) вибори депутатів сільської, селищної, міської ради; 3. 3.) вибори сільського, селищного, міського голови; 3. 4.) вибори депутатів районної ради; 3. 5.) вибори депутатів обласної ради; 3. 6.) вибори депутатів районної у місті ради (у містах, де утворені районні у місті ради). Обласна, районна, міська, районна у місті, сільська та селищна ради є органами місцевого самоврядування [41; 212].

Порядок організації та проведення виборів регламентується виборчим правом, під яким розуміється система закріплених в національному законодавстві правових норм, які регламентують організацію, проведення та встановлення результатів виборів [40]. Розрізняють об'єктивне та суб'єктивне виборче право: об'єктивне регламентує сам процес організації та проведення виборів – насамперед тут визначаються загальні засади виборів, модель ВС та організація ВП; суб'єктивне – діяльність суб'єктів ВП (в якості яких виступають насамперед УВ, виборці та інституції, що організують та проводять ВП). У свою чергу суб'єктивне виборче право ділиться на активне – право виборця на участь в голосуванні на виборах, тобто право обирати; та пасивне - право громадянина висувати свою кандидатуру на виборах (в якості окремого кандидата чи в виборчому списку партії), тобто право бути обраним [84, с. 14]. Як зазначає Р.

Балабан, до базових сучасних принципів виборчого права належать: 1) принцип загального виборчого права (з одного боку він надає громадянам право участі в політичних процесах, а з іншого – сприяє орієнтації політичних сил не на корпоративні, а на загальні інтереси електорату); 2) принцип рівності виборчого права (гарантує усім виборцям рівність їхніх повноважень у ВП); 3) принцип прямого голосування (коли правом голосу розпоряджається сам виборець); 4) принцип таємного голосування (забезпечує незалежність при виборі кандидата) [27, с. 17].

І. Климкова називає наступні базові принципи об'єктивного виборчого права в сучасному світі: 1) всезагальність – АВП та ПВП на виборах в певній державі мають всі дорослі громадяни даної держави, виключення з цього принципу окремо прописані в законодавстві (дані виключення не повинні суперечити міжнародним демократичним стандартам) – зазвичай це неповнолітні, недієздатні, та злочинці; 2) рівність – всі громадяни реалізують своє АВП та ПВП на однакових умовах (в рамках АВП це означає рівні можливості при голосуванні, в рамках ПВП – рівні можливості при участі в виборах), немає привілеїв чи обмежень за критеріями раси, національності, статі, релігії, місця проживання та ряду інших; 3) таємність голосування – громадяни мають право здійснювати голосування таємно та не розголошувати свій вибір; 4) періодичність проведення виборів – вибори мають проводитися з встановленою законодавством частотою, небажаним є занадто довгі строки каденції виборних інституцій; 5) контроль за ходом виборів – підготовка виборів, проведення виборів (голосування), підрахунок ГВ та встановлення РВ повинні проходити під контролем незалежних інституцій, які повинні слідкувати за дотриманням закону, відсутністю правопорушень (таких як фальсифікації, порушення АВП та ПВП, порушення роботи виборчих комісій та інші види правопорушень) та зловживань владними повноваженнями на виборах. Обмеження на участь в виборах (як активну – голосування, так і пасивну – балотування) має назву виборчих цензів. Основні види ВЦ: 1) віковий, 2) громадянства, 3) осідлості (проживання), 4) дієздатності; інші види ВЦ: 5) майновий, 6) етнічний, 7) расовий, 8) релігійний, 9) мовний, 10)

професійний, 11) «моральний» ВЦ, 12) партійний,. При цьому ВЦ 1, 2, 3, 4 є універсальними, тобто вони присутні в усіх демократичних державах, є раціонально обґрунтованими з точки зору конституційного права та не порушують міжнародних стандартів демократичного політичного устрою. Інші ВЦ присутні лише в деяких державах та не завжди відповідають демократичним стандартам [68, с. 16-17]. В сучасному світі демократичні вибори передбачають дотримання наступних базових принципів: 1) принцип загальності виборів, 2) принцип прямих виборів, 3) принцип вільних виборів, 4) принцип таємності виборів, 5) принцип рівності виборів, 6) принцип періодичності виборів, 7) принцип чесності виборів, 8) принцип альтернативності виборів, 9) принцип неупередженості адміністрування ВП, 10) принцип відкритості ВП [111, с. 68-72].

Норми виборчого права конкретної держави закріплені в виборчому законодавстві даної держави. Тобто під національним ВЗ певної держави розуміється система закріплених в національному законодавстві НПА певної держави, в яких закріплені правові норми, що регулюють виборчу сферу даної держави - тобто організацію, проведення та встановлення результатів виборів. В структурі ВЗ О. Марцеляк за критерієм регуляції підрозділів виборчої сфери виділяє наступні групи норм: 1) регуляція організації виборів; 2) регуляція АВП; 3) регуляція переведення ГВ в ПМ, тобто процесу встановлення РВ; 4) визначення складу виборців та УВ, тобто регламентація набуття АВП та ПВП; 5) регламентація ВС, яка використовується на виборах [84]. М. Афанасьєва виділяє наступні групи норм ВЗ: 1) регламентація основ ВП; 2) регламентація правових засад ВП; 3) регламентація діяльності суб'єктів ВП; 4) регламентація протидії правопорушень в рамках ВП [4, с. 140]. ВКРЄ пропонує 2 категорії критеріїв класифікацію норм ВЗ з 2 категоріями критеріїв – 1) норми, що регламентують АВП, 2) норми, що регламентують встановлення результатів виборів - підрахунок ГВ та розподіл ПМ [56]. Категорія 1: 1. 1. форма здійснення АВП (тип голосування - пряме / непряме / ступеневі вибори, ВЦ для АВП); 1. 2. обрана ВФ (мажоритарна / пропорційна та їх модифікації); 1. 3. територіальна організація ВП

(поділ ТПВ на виборчі округи та визначення кількості ПМ в кожному ВО), 1. 4. структура виборчого бюлетеня (індивідуальний/колективний суб'єкт обрання, категоричний/ординальний/кумулятивний тип голосування); 1. 5. кількість турів голосування. Категорія 2. Норми, що регламентують підрахунок ГВ та розподіл ПМ: розподіл ПМ між ВО, розподіл ПМ між різними виборчими списками, розподіл ПМ в межах одного виборчого списку, ПБ, ПК та бонуси. М. Ставнійчук пропонує наступну класифікацію норм ВЗ: 1) норми, що регулюють саму процедуру виборів; 2) норми, що регулюють АВП – тобто право голосувати на виборах; 3) норми, що регулюють ПВП – тобто право балотуватися на виборах [40]. Поряд з цим ВЗ може мати такі факультативні (тобто не обов'язково присутні) компоненти як прохідний бар'єр (в рамках ПВС), поріг явки виборців, можливість голосування «проти всіх» (тобто наявність в ВБ варіанту «не підтримую жодного УВ»), представницькі квоти, можливість блокування партій-УВ (в рамках ПВС), можливість висунування непартійних ОК в рамках ПВС тощо. Таким чином, під ВЗ розуміється закріплена в нормативно-правових актах сукупність правових норм, які регулюють організацію, проведення та встановлення результатів виборів. Саме в ВЗ закріплені основні засади виборів, модель ВС та правила організації ВП. В рамках ВЗ можна виділити 4 основні групи норм: 1) регламентація організації процедури виборів; 2) регламентація організації процедури голосування на виборах; 3) регламентація встановлення результатів виборів, тобто процесу переведення ГВ в ПМ – саме ці норми встановлюють діючу модель ВС; 4) регламентація надання активного та пасивного виборчого права – тобто визначення кола суб'єктів, які балотуються на виборах (учасники виборів) та беруть участь в голосуванні на даних виборах (виборці).

Під виборчою системою розуміється встановлений законодавством алгоритм (математичний за своєю природою) переведення голосів виборців в представницькі мандати, тобто виборча формула [39]. Як зазначає Б. Мохончук, щодо визначення поняття «ВС» історично сформувалися 2 підходи: 1) широкий –

він визначає ВС як всю сукупність врегульованих правом механізмів і процедур виборів (від призначення виборів до оголошення результатів і реєстрації обраних) та регулювання виборчої сфери; 2) вузький - ВС зводиться до виборчої формули – математичного алгоритму, тобто сукупності операцій, які треба виконати з числовими даними, отриманими внаслідок голосування, щоб визначити розподіл мандатів у виборному органі. В рамках досліджень ВІ доцільно використовувати саме вузький підхід до поняття ВС, так як широкий підхід призводить до плутанини поняття «ВС» з такими поняттями як «ВЗ», «ВП», виборче право та інших дотичних понять. Б. Мохончук визначає ВФ як елемент ВС, який визначає правила розподілу мандатів у кількості, встановленій магнітудою ВО, між УВ відповідно до поданих ГВ, які виражені параметрами, заданими структурою виборчого бюлетеня (формули розподілу голосів) [91]. Ю. Ключковський виділяє наступні ключові змінні, які визначають тип голосування в рамках ВС: 1) кількість тих, хто голосує – виборці (один або багато); 2) кількість тих, хто обирається – учасники виборів (один або багато); 3) кількість варіантів/опцій вибору (один або багато) [69, с. 26]. Стосовно ВФ слід зазначити, що сьогодні існують мажоритарні та пропорційні ВФ. Критерієм їх розрізнення є 1) МВО (одномандатний чи багатомандатний), 2) тип УВ (ІУВ чи КУВ), 3) тип виборного інституту (індивідуальний чи колективний). Інші ВФ утворюються в результаті модифікації чи комбінування основних ВФ. Мажоритарна ВФ передбачає голосування за індивідуальних УВ та визначення переможця за принципом більшості голосів, яка може бути абсолютною ($50\% + 1$ голос), відносною (більше ніж у інших УВ) чи кваліфікованою (відсоток встановлюється законодавством). Пропорційна ВФ передбачає розподіл ПМ пропорційно до розподілу ГВ. В якості УВ тут виступають виборчі списки КУВ (партій та блоків партій). Різні варіанти ПВС відрізняються різними методами вирахування виборчих квот (мінімальна кількість ГВ для отримання одного ПМ) та типом виборчих списків (закриті – виборець не може впливати на послідовність ОК в виборчому списку, відкриті – виборець може впливати на послідовність ОК в виборчому списку). Змішана ВС

являє собою комбінацію 2 моделей ВС, найчастіше МВС та ПВС. Існує 2 типи ЗВС: 1) незалежний варіант – 2 ВС не впливають одна на одну, їх функціонування відбувається паралельно; 2) зв'язаний варіант – голосування виборця в одній частині ЗВС впливає на іншу частину даної ЗВС (тут є 2 підтипи: «двоголосий» - виборець має 2 голоси, по 1 для кожної частини ЗВС, «одноголосий» або «доданих представників» - виборець в ВБ голосує лише за ОК, але його голоси при встановленні РВ даються як ІУВ, так і КУВ). На думку Б. Мохончука, основними сутнісними характеристиками, які визначають тип ВС, є наступні: 1) операнди (тобто константні елементи, фактичні дані навколишньої дійсності, які обробляються ВС) – 1.1.) голоси виборців (тобто вибір, який виборці надали наявним в ВБ УВ); 1.2.) учасники виборів (суб'єкти, які балотуються на виборні посади - кандидати чи партії), 1.3.) представницькі мандати – місця в виборних органах, на які балотуються УВ; 2) операції (математичні правила та механізми обробки та обрахунку операнд) – 2.1.) виборча формула (далі - ВФ) - математичний алгоритм, який визначає механізм переведення ГВ в ПМ, є мажоритарні (голосування за ІУВ) та пропорційні (голосування за КУВ в БВО) ВФ; 2.2.) структура виборчого бюлетеня, включає 2 змінні: 2.2.1.) УВ – індивідуальний (кандидат) чи колективний (партія або блок партій); 2.2.2.) тип голосування – категоричне (у виборця 1 голос, який він може віддати лише одному УВ), ординальне (виборець має проранжувати УВ в порядку пріоритетності), кумулятивне (виборець має кілька голосів, які може на власний розсуд розподілити між наявними в ВБ УВ); 2.3.) магнітуда виборчого округу (кількість ПМ, які розподіляються в даному ВО, за цим критерієм ВО може бути одномандатним чи багатомандатним). Як зазначає Б. Мохончук, ВС – це дуже тонка межа між правом та політикою, оскільки першим регулюється, а на друге безпосередньо впливає [91]. Норми ВЗ, що визначають ВС, на думку Ю. Ключковського, включають: 1) правила утворення ВО; 2) правила формування партійного списку (якщо система передбачає голосування за списки кандидатів); 3) зміст виборчого бюлетеня; 4) правила голосування (заповнення бюлетеня) і

правила визнання бюлетеня недійсним; 5) правила визначення результатів виборів. На думку Ю. Ключковського, ВС розрізняються 4 основними параметрами: 1) голосує виборець за конкретного кандидата (конкретних кандидатів) або за партію, або він одночасно голосує за кандидата і партію; 2) спосіб голосування (категоричний, схвальний, кумулятивний, преференційний); 3) магнітуда ВО – кількість ПМ, які розподіляються в даному ВО (за цим критерієм ВО діляться на одномандатні та багатомандатні); 4) метод переведення голосів у мандати (власне ВФ – математичний алгоритм, який переводить розподіл ГВ в ПМ) – саме це є ключовим компонентом ВС, який визначає її тип [69]. Сьогодні ВС аналізують з точки зору 2 основних критеріїв: 1) ефективності – вплив ВС на ПСД, ПР та суспільство; 2) дієвості – рівень відповідності міжнародним демократичним стандартам [117, с. 62].

Виборчий процес визначається як встановлений законодавством порядок організації, підготовки, проведення та встановлення результатів виборів [42]. На думку І. Климкової будь-який ВП складається з 4 базових стадій (які у свою чергу діляться на підстадії): 1) підготовчо-організаційна стадія – 1.1.) територіальна організація – створення ВО (кількість, територіальне охоплення та межі), визначення кількості ПМ, які розподіляються в кожному з ВО, визначення кількості, розміщення та територіального/персонального охоплення ВД на території ВО; 1.2.) створення виборчих комісій та інших органів організації та управління ВП; 1.3.) реєстрація та складання списків виборців; 2) стадія висування УВ – 2.1.) призначення виборів – офіційно публікується вид виборів та дата їх проведення; 2.2.) висування УВ (індивідуальних – кандидатів, колективних – партій та блоків партій); 2.3.) реєстрація УВ; 3) стадія виборів – 3.1.) передвиборча кампанія – агітація та політична реклама УВ своїх передвиборчих програм; 3.2.) голосування виборців (проводиться на ВД в встановленому законодавством порядку); 4) стадія встановлення результатів виборів - 4.1.) підрахунок голосів виборців; 4.2.) встановлення та публікація результатів виборів [68, с. 96]. М. Ільницький виділяє наступні складові ВП: 1) призначення виборів

та встановлення дати проведення; 2) ТОВП - визначення ВО та ВД; 3) формування органів, що проводять вибори (органів адміністрування виборів); 4) реєстрація виборців; 5) висування та реєстрація УВ; 6) передвиборна агітація; 7) голосування; 8) підрахунок ГВ; 9) встановлення та оприлюднення РВ; 10) проведення, за необхідності, повторного голосування чи повторних виборів [62, с. 10].

М. Ставнійчук виділяє наступні стадії ВП: 1) проголошення або призначення виборів (сюди входить визначення виду виборів, ДПВ, ТПВ); 2) ТОВ - утворення ВО та ВД, визначення МВО та ПФВО; 3) утворення органів УВП - виборчих комісій різного рівня; 4) висування та реєстрація УВ; 5) проведення передвиборчої агітації; 6) голосування; 7) підрахунок ГВ та встановлення підсумків голосування і РВ; 8) реєстрація осіб, обраних на виборні посади; 9) офіційне оприлюднення РВ.

СВП, на думку М. Ставнійчук, є: 1) громадяни, які мають право голосу (виборці); 2) суб'єкти ОВП - виборчі комісії; 3) УВ (суб'єкти, які балотуються на виборні посади): індивідуальні - кандидати на виборні посади, колективні - політичні партії та виборчі блоки політичних партій; 4) офіційні спостерігачі від учасників виборів та інших національних та міжнародних інституцій; 5) органи державної влади та органи місцевого самоврядування [42].

ВКУ називає наступних СВП: 1) суб'єкт АВП - виборець, тобто фізична особа, яка має право голосу на відповідних виборах; 2) орган організації та управління ВП - виборча комісія (різного рівня – центральна, територіальна, окружна, дільнична); 3) УВ – індивідуальний (ОК) або колективний; 4) офіційний спостерігач від УВ [41].

Базовими засадничими принципами демократичного ВП в сучасному світі є: 1) свобода виборів та добровільна участь в них громадян держави, 2) альтернативність виборів, 3) змагальність та конкурентність виборів, 4) періодичність та регулярність виборів, 5) контроль за виборами [68, с. 95-96].

Ю. Ключковський виділяє в рамках ВП 3 виміри: 1) суб'єктний – нормативно врегульована діяльність уповноважених СВП, які вступають між собою та з деякими іншими суб'єктами у певні правовідносини (тобто «дійові особи ВП»); 2)

процедурний – діяльність СВП; 3) темпоральний – хід ВП в часовій перспективі [71, с. 564-565, 579, 587].

Таким чином, вибори, згідно з одним з найбільш поширених визначень — встановлена законодавством державно-правова процедура, під час якої громадяни віддають свої голоси за партію чи кандидата, в результаті чого формується виборний (представницький) орган влади або обирається (обіймає посаду) певна особа — президент, мер, депутат тощо; при цьому повинно існувати кілька альтернативних УВ і виборець повинен мати можливість вільно віддати свій голос за будь-якого з даних УВ на свій розсуд. В результаті виборів перемогу отримує той УВ, який набрав більше голосів в порівнянні з іншими УВ. Хоча вибори (в найбільш широкому розумінні цього терміну) можуть проводитися в різних демократичних організаціях: партіях, профспілках, добровільних асоціаціях, кооперативах, на підприємствах тощо, але при дослідженні ВІ ми будемо мати на увазі саме політичні вибори, тобто вибори політичних посадовців (наприклад, голова держави, губернатор, мер, депутат) або складу політичних інститутів (наприклад, парламенту, ОМС). Політичні вибори можна розглядати як процес формування керівних органів державної влади всіх рівнів; або як елемент управління, через який виражається політична воля громадян за визначеними правилами.

Таким чином інститут політичних виборів можна визначити як встановлена та регульована законодавством процедура обрання певних посадових осіб чи персонального складу певних інституцій (маються на увазі політичні саме посади та політичні інституції). Організація, проведення та встановлення результатів виборів в певній державі регламентується національним ВЗ даної держави. Алгоритм встановлення результатів виборів міститься в діючій моделі ВС. Порядок організації, проведення та встановлення результатів виборів регламентується ВП.

Процедура виборів існувала ще в давньому світі (до виникнення держави). Так, однією з основних форм первісної демократії було племінне віче, куди

входили всі дорослі члени племені і яке могло обирати вождя та голосувати по важливим аспектам життя племені. В IV – I тис. до н. е. в деяких первісних державах, які відносились до елітарних демократій, правитель обирався народними зборами. В часи античної демократії (VII ст. до н. е.) в Давній Греції процедура виборів оформилась в розумінні, наближеного до сучасного - установа та врегульована законодавством усталена процедури обрання певних посадових осіб. Загальні збори, які складались з усіх громадян поліса (Екклесія) обирала посадових осіб (архонтів, стратегів та ін.), приймала закони та інші управлінські рішення. Тобто в даний історичний період виникла представницька демократія. В писемних джерелах однією з найбільш ранніх відомих згадок виборів є опис виборів ефорів в Спарті 754 р. до н. е. Так, з VII ст. до н. е. в Афінах Екклесією почала обиратися колегія з 9 архонтів. Крім архонтів в Стародавній Греції були також і інші виборні органи, наприклад, такі як Рада чотирьохсот, Гелієя (судовий орган), Буле (виконавчий орган), тощо [29].

В Стародавньому Римі, в республіканський період (509 - 31 рр. до н. е.) також ряд вищих державних посад був виборним: народні збори (які ділилися на центуриатні, трибутні та куріатні, при цьому вибори проводили, як правило, центуриатні та трибутні народні збори) обирали ряд державних посадовців (які в рамках римського права називалися магістратурами) - перш за все консулів, преторів, цензорів, квесторів, еділів, трибунів тощо. Але ряд посад, наприклад диктатора і сенаторів, були невиборними. Саме в Стародавньому Римі виник термін «кандидат» (від лат. *candidatus* – одягнений в білу тогу, так як за давньоримським законодавством претендент на виборну посаду повинен був в білому одязі ходити по вулицям та агітувати за себе).

В деяких державах періоду Середньовіччя (V ст. – XVI ст.) та Нового часу (XVII ст. – поч. XX ст.) монарх вибрався станово-представницькими органами, хоча в цей період переважала спадкова монархія (де, зрозуміло, про вибори не могло йти мови). Так, наприклад, король Польщі з 1370 р. обирався Сеймом (члени якого у свою чергу обиралися на місцевих сеймах). В Священній Римській

імперії германської нації (існувала в 962-1806 рр.), створений в 962 р., імператор також був виборним, його вибирали 7 курфюрстів (спадкових князів, 3 з яких були архієпископами, інші 4 – крупними феодалами) [126]. Але навіть деякі засновники спадкових монарших династій були обрані на зборах знаті. Так, наприклад, в 987 р. збори знаті вибрали короля франків, засновника династії Капетингів Гуго Капета (940-996), виборним шляхом стали королями Луї-Філіпп I (король Франції в 1830-1848 рр.), Генріх IV (король Англії в 1399-1413 рр.), Вільгельм III Оранський (король Англії в 1689-1702 рр.), на земських соборах були обрані московські царі Федор Іоанович (1584 р.), Борис Годунов (1598 р.), Василь Шуйський (1606 р.). В деяких міських республіках Італії (IX—XV ст.) хоча ключові керівні посади були виборними, АВП мало 2-12 % населення. В Ісландії в 930 р. було створено Альтинг – один з найбільш ранніх відомих прототипів парламенту. Також в 1059 р. було започатковано процедуру виборів голови Римокатолицької церкви Папи Римського. Виборним був ряд інших церковних посад, наприклад єпископи та абати.

Також слід відзначити український досвід виборів. В Київській Русі (IX-XIII) та Галицько-Волинському князівстві (1199-1340) за допомогою виборів іноді призначали князів та ряд інших посадовців (тіунів, посадників, тисяцьких, тощо). Але вибори були лише однією з багатьох форм призначення на посаду (поряд з наслідуванням, жеребкуванням, тощо). Іноді зустрічалося комбінування виборів з іншими формами призначення на посаду, наприклад, князь, який претендує на владу за правом наслідування, міг додатково затвердити свою кандидатуру на віче. В період існування Козацької держави (друга половина XVI – кін. XVIII ст.), козацька рада, до якої входило усе доросле чоловіче населення Січі, обирала гетьмана та ряд інших високопосадовців (писарів, суддів, осавулів, тощо), а також приймала ключові рішення з військових та громадських питань. Також існували ради нижчого рівня, які також обирали на своєму рівні керівництво (так паланка могла вибрати полковника, курінь – курінного атамана, тощо).

Розвиток інституту виборів в сучасній формі слід відраховувати з середньовічної Англії. Саме Англія є батьківщиною сучасного парламентаризму і саме парламентаризм став ключовим фактором в виникненні та розповсюдженні виборів. Першим документом, який поставив монарха в залежність від його підданих, стала Велика Хартія вольностей (1215), що сформувала прототип парламента. Перший Парламент Англії був скликаний Симоном де Монфором в 1265 р. (регулярно збирався з 1295 р.) та був станово-представницьким (з дуже обмеженим АВП). У першій половині XIV ст. Парламент стає єдиним органом влади, що складається з двох палат: верхньої - Палати лордів і нижньої - Палати громад. У період з XIV по XVII ст. відбувається поступове зміцнення Парламенту. Палата громад отримує право законодавчої ініціативи, а з 1407 року - право затверджувати всі податки. Білль про права, прийнятий в 1689 р., законодавчо закріпив принцип верховенства Парламенту в законодавчій діяльності [126].

При цьому історично найстарішою є МВС, яка застосовувалась в Англії та в деяких її колоніях починаючи з XV ст. (перш за все при виборах депутатів нижньої палати парламенту; деякі автори відносять початок застосування МВС ВБ (яка є найпростішим варіантом МВС) до XII ст. Питання впровадження ПВС набуло актуальності в кінці XIX ст., хоча за деякими даними ПВС одним з перших запропонував в 1789 р. французький політичний діяч О. Мірабо (1749-1791), а перший відомий законопроект, що пропонував ПВС, був запропонований в французькому Конвенті в 1793 р., але не був прийнятий [126]. Причинами та чинниками впровадження ПВС в другій половині XIX ст. можна назвати зростанням ролі та значення політичних партій в суспільно-політичному житті, поширення ідей народного та національного суверенітету, поширення ідей про соціальну справедливість та повноцінне представлення в ПОВ інтересів якнайширшого спектру груп населення включаючи жінок та НМ. Вперше на офіційному рівні модель ПВС було розглянуто на конференції присвяченій виборам, що проходила 7-9 серпня 1885 р. в Антверпені. Після цього ПВС почали

вводити в європейських державах: однією з перших держав, де її запровадили, була Швейцарія, трохи пізніше ПВС ввели в Бельгії (в 1889 р.), Фінляндії, Швеції, Данії, Норвегії, Нідерландах. В 1919 р. ПВС на парламентських виборах запровадила Веймарська республіка. Наслідком введення ПВС було встановлення відносин співпраці, компромісу, представництво меншин, формування коаліційних урядів та посилення консенсусної демократії загалом [96, с. 64; 104].

В кінці XVIII ст. в США Конституцією США 1787 р. вперше була запроваджена система непрямих виборів голови держави. Тобто виборці передають свої голоси спеціально створеній колегії виборників, яка власне і здійснює голосування за кандидатів в президенти США. Широке використання ОВО почалося в середині XIX ст.: США 1842 р., Франція 1852 р., Великобританія 1832-1885 рр., Німеччина 1871 р. Таким чином до кінця XIX ст. МВС з використанням БВО (яка була базовою на виборах ПОВ в Європі в період XIII-XIX ст.) зникає, на її місце приходять ПВС (виникла в останній чверті XIX ст.) та МВС з використанням ОВО («англосаксонський варіант»). Основною причиною невдоволення МВС було те, що дана ВС позбавляла можливості політичного представництва великий відсоток виборців. Саме можливість широкого представництва груп населення було причиною росту популярності ПВС. ПВС була вперше запроваджена на виборах ПОВ в Швейцарії та Бельгії в останніх чверті XIX ст. Однією з основних передумов запровадження ПВС саме в даних державах було те, що їх населення історично завжди було неоднорідним, тобто було розділене на багато етнічних, мовних та релігійних груп. Так, в Швейцарії ПВС вперше була введена в 1890 р. в кантоні Тессин, в 1891 р. в кантоні Невшатель, в 1892 р. в Женеві, в 1894 в кантоні Золотурн. Що стосується Бельгії, то пропозиції про введення ПВС на виборах в даній державі почали висуватися з 1866 р. В 1882 р. професор Віктор д'Ондрт випустив книгу «Зручна система пропорційного представництва», в якій обґрунтував доцільність введення ПВС. В 1885 р. в м. Антверпен пройшла перша в світі міжнародна конференція, яка була присвячена ПВС. Нарешті в 1899 р. в Бельгії вступив в дію закон, який вводив на

виборах бельгійського парламенту ПВС. В 1906 р. ПВС була введена в Німецький імперії, в ландтазі (місцевому POV) королівства Вюртемберг (даний законопроект був розроблений ще в 1897 р.), в Гамбурзі, а також в Фінляндії (яка на той час перебувала у складі Російської імперії). Після цього ПВС була введена в 1908 р. на Кубі, в 1910 р. в Уругваї, в 1911 р. в Швеції, в 1912 р. в Болгарії та Аргентині, в 1917 р. в Нідерландах, в 1918 р. в Данії, в 1919 р. в Австрії, Німеччині, Італії, Литві, Люксембурзі, Польщі, Чехословаччині, Естонії, в 1920 р. в Югославії, в 1921 р. в Норвегії, в 1922 р. в Латвії, в 1925 р. в Чилі, в 1926 р. в Греції, в 1918 р. ПВС була введена на виборах в Національну раду Швейцарії. Щодо типів ПВС, то наприклад в Німеччини, Чехословаччині та Югославії вводилась ПВС ЗС, в Болгарії та на Кубі - необмежений вотум, Бельгії, Італії, Данії та Нідерландах – обмежений вотум, в Швейцарії та Норвегії – кумулятивне голосування, в Фінляндії Швеції та Нідерландах – преференційне голосування. Також в даний історичний період були спроби запровадження інших моделей ВС. Наприклад 1) ВС обмеженого вотуму (вводилася в Англії в 1867 р.) – МВС з БВО, при цьому у виборця на голосів на 1 менше, ніж число ПМ в БВО (так в Англії мали місце варіанти цієї ВС з 2 голоси та 3 ПМ та 3 голоси та 4 ПМ). 2) ВС єдиного голосу, що не передається. 1835 р. Північна Кароліна, 1878 р. Іспанія, 1900 р. Японія, 1913 р. Китай, 1907 р. Галічина (на той час у складі Австро-Угорщини). 3) ВС кумулятивного голосування – БВО, кількість голосів у виборця = кількості ПМ в БВО, виборець розподіляє свої голоси між наявними ОК на свій розсуд. З 1870 р. в американському штаті Іллінойс, з 1874 р. в Чилі. 4) ВС єдиного голосу, що передається – МВС з БВО, ББ ОРТ. За неперевіреними даними була винайдена в 1789 р., але точні дані про першу публікацію проекту даної ВС вказують на 1850 р. (автор бразильський публіцист Н. Кавальканті), також незалежно проект даної ВС опублікував англійський адвокат Т. Хейр (1806-1891) у працях 1857 р. та 1859 р. (саме в його працях дана ВС вперше була описана найбільш повно та детально). Дану ВС підтримував та активно пропагував відомий англійський філософ та політичний діяч Дж. Ст. Мілль (1806-1873). Була введена в 1920 р. в Ірландії та в

1921 р. на Мальті. 5) ВС конкуруючих списків. Запропонована французьким філософом В. Консидераном в працях 1842 та 1846 р. Вводилася в 1876 р. в Аргентині (провінція Буенос-Айрес) та в 1888 р. на виборах парламенту Сербії (Скупщини). Після Другої світової війни в 1949 р. вперше в історії ФРН ввела на виборах Бундестагу ПБ (в рамках ПВС) на рівні 5 %. Метою було зниження рівня партійної фрагментації складу Бундестагу та запобігання проходженню до парламенту екстремістських ПС. Даний закон вперше в історії вводив ЗВС: половина складу Бундестагу обиралася за допомогою МВС, інша половина – за допомогою ПВС. Історично АВП на виборах голови держави, депутатів НПП та ОМС для всього населення держави вперше було передбачена конституцією США, яка була прийнята в 1787 р. при утворенні США та була першій в історії писаною конституцією держави. Як зазначає Ю. Шведа, прямі вибори глави держави в XIX ст. ще були рідкістю. В цей час ще переважали держави з монархічною формою правління, а в рідкісних республіках найчастіше обрання глави здійснювалося шляхом непрямих виборів. Так, в Європі більшу частину XIX ст. існували лише дві республіки - Сан-Марино і Швейцарія. Третім європейською державою з республіканською формою правління стала Франція, де республіка існувала в короткі періоди 1792-1804 і 1848-1852 рр. і остаточно утвердилася після 1870 р. У 1910 р. республікою стала також Португалія. Період існування республік в невеликих італійських державах був в XIX ст. зовсім коротким. В Азії республік не було до революції в Китаї 1911 р. В Африці в 1847 р. з'явилася Ліберія, у другій половині XIX ст. існували також Трансвааль і Оранжева Республіка. Іншою була ситуація в Латинській Америці, де до середини XIX ст. в результаті визвольної боротьби проти Іспанії, Португалії і Франції утворилося 18 незалежних держав, з яких тільки Бразилія мала монархічну форму правління (до 1889 року). Однак в перші десятиліття незалежності президенти цих республік обиралися або парламентом, або (за зразком США) колегією виборців. Перші в Європі (і, ймовірно, в світі) прямі вибори президента відбулися у Франції в грудні 1848 р. На них президентом був обраний Луї Бонапарт (майбутній

Наполеон III). Наступні прямі президентські вибори у Франції пройшли тільки в 1965 р., а в Європі - у 1918 р. (в Португалії). В Латинській Америці перші прямі вибори президента відбулись: Венесуела 1860 р., Гондурас 1860 р., Еквадор 1865 р., Домініканська Республіка 1866 р., Парагвай 1874 р., Болівія 1884 р., Колумбія 1886 р., Бразилія 1894 р., Гватемала 1904 р., Панама 1906 р., Нікарагуа 1912 р. Щодо Африки, то там перші прямі вибори президента відбулись в Ліберії в 1907 р. [126].

Хоча XIX – початок XX ст. для світу ознаменувалися вдосконаленням і демократизацією виборчого права, однак тільки у XX ст. цілком запанувало норма про всезагальне та рівне виборче право. Результатом загального процесу демократизації XIX-поч.XX ст. стало скорочення виборчих цензів та поступове розширення прошарку виборців (тобто громадян, що мають виборчі права). В цей історичний період вибори стали найпоширенішою формою політичної участі населення; виборність ключових інституцій державної влади стала однією з головних ознак і підвалин справедливого, демократичного і правового суспільного устрою (в сучасному розумінні даного устрою). Вищеназване положення зафіксоване в ряді міжнародних НПА, основними з яких є Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про політичні та громадянські права (1966 р.), Паризька хартія для нової Європи (1990 р.), Документ Копенгагенської наради конференції з людського виміру СБСЕ/ОБСЄ, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Кодекс належної практики у виборчих справах (2002 р.)). Наприклад, ст. 21 Загальної декларації прав людини наголошує: 1) право кожного громадянина на участь в управлінні своєю державою (безпосередньо або через представників); 2) право громадян на АВП – громадяни мають право на участь в виборах на засадах загального, вільного, рівного виборчого права, без фальсифікацій; 3) право громадян на ПВП – право балотуватися на виборні посади в органи державної влади та місцевого самоврядування [4, с. 99].

Таким чином, історію виборів в сучасному розумінні цього поняття, можна відраховувати з часів Античності. З часів античної демократії (VII ст. до н. е.) можна відраховувати початок існування процедури виборів, в розумінні, наближеного до сучасного (тобто як установленної та врегульованою законодавством усталеної процедури обрання певних посадових осіб). В епоху Середньовіччя вибори мали здебільшого станово-представницький характер. В даний період домінуючою формою правління була монархія, яка передбачала спадкову передачу влади правителя. Перший виборний парламент сучасного зразку виник в Англії в XIII ст. В кінці XVIII – на початку XIX ст. вибори почали набувати сучасної форми (як обрання керівних органів держави всім дорослим населенням). Остаточне становлення виборів припадає на початок XX ст. Щодо виборчих систем, то найстарішою та історично першою є МВС, яка першою почала застосовуватися на ранніх виборах (зокрема з XIII ст. на виборах першого в історії виборного англійського парламенту). В XIX ст. виникла ПВС, а також ряд інших моделей ВС. Вперше вибори голови держави, депутатів нижньої палати парламенту та органів місцевого самоврядування всім населенням держави було передбачено в Конституції США (першій в історії писаній конституції держави), прийнятій в 1787 р. У XX ст. цілком запанувала вимога всезагального та рівного виборчого права, а вибори стали найпоширенішим способом політичної участі населення, однією з головних ознак і підвалин справедливого, демократичного і правового суспільного устрою (що було зафіксовано на рівні міжнародних стандартів).

1. 2. Виборча інженерія в умовах політичної конкуренції як дослідний напрям політичних наук

На сьогоднішній день в рамках досліджень виборчої сфери сформувалось достатня кількість споріднених та дотичних до поняття «ВІ» понять. Зокрема до даних понять належать «соціальна інженерія», «політична інженерія», «юридична

інженерія», «правопорушення в виборчій сфері», «політичні технології», «виборчі технології», «наукові дослідження виборчої сфери», тощо.

М. Афанасьєва виділяє 3 етапи реалізації ІД (як в матеріально-технічній, так і в соціальній сферах): 1) проектування - попереднє визначення сутності та характеристик створюваного продукту; 2) конструювання – безпосередня діяльність зі створення продукту; 3) впровадження – використання створеного продукту на практиці. Таким чином ВІ включає в себе як законодавче проектування параметрів виборчої сфери та правил діяльності СВП, так і впровадження даних параметрів та правил в практику [6, с. 63, 67]. ВІ має дуалістичну природу: в рамках діяльності з ВІ одночасно існує об’єктивістський (об’єктивні характеристики, процеси та закономірності СПР) та суб’єктивістський (діяльність, поведінка, цілі та мотиви СВІ та інших ПА) аспект [131, с. 18; 5]. ВІ — це цілеспрямована, раціональна, науково та прагматично обґрунтована діяльність з законодавчого конструювання (або внесення змін) до закріплених в законодавстві правил організації, проведення та встановлення результатів виборів (перш за все це тип та параметри діючої моделі ВС та правила організації ВП) з метою отримання заданого політико-правового результату. Результатом застосування ВІ мають бути вибори, вільні від фальсифікацій та навмисних маніпуляцій, з використанням справедливих, ефективних, прозорих технологій. Однак реальна практика свідчить також про випадки використання ВІ в суб’єктивних та маніпулятивних цілях. М. Афанасьєва виділяє наступні складові ВІ: 1) перша складова - суб’єкт (учасники) діяльності, тобто інститути та посадові особи, які згідно з законодавством мають право на внесення змін в виборчі правила; 2) друга складова - об’єкт діяльності – ВС (встановлений законодавством алгоритм переведення ГВ в ПМ) та ВП (встановлений законодавством порядок організації, підготовки, проведення та встановлення результатів виборів), компоненти ВС та ВП які впливають на РВ – балотування УВ, сам процес голосування на виборах, підрахунок ГВ, переведення ГВ в ПМ та встановлення РВ, а також суб’єктна (регламентація діяльності СВП), часова

(часова організація ВП – визначення стадій ВП та часу їх реалізації) та просторова (територіальна) (територіальна організація ВП) складові ВП; 3) третя складова – практичне здійснення ВІ (вплив СВІ на ОВІ), що включає наступні складові 3.1.) телеологічна («ціль») - визначення цілей ВІ та шляхів/інструментів реалізації даних цілей; 3.2.) конструктивна («засіб») - розробка нових або зміна існуючих виборчих правил відповідно до цілей ВІ; 3.3.) прогностична («прогноз») - прогнозування ймовірних майбутніх станів / напрямів розвитку виборчої сфери та ймовірних майбутніх наслідків / результатів дій з ВІ; 3.4.) результативна («результат») - аналіз результатів вже реалізованої наприкінці діяльності з ВІ та співставлення отриманих результатів з початковими цілями даної діяльності з ВІ (критеріями оцінки результатів ВІ є технологічний – загальна характеристика організації та функціонування виборчої сфери, телеологічний – співвіднесення результатів ВІ з першопочатковими цілями) складових [4, с. 30, 229, 289; 14].

На думку І. Гербута, діяльності з ВІ можуть перешкоджати наступні обмежувачі або бар'єри: 1) правовий, 2) політичний та 3) соціально-культурний [48; 49]:

1. Правовий бар'єр представлений необхідністю дотримання законодавчо закріпленої процедури внесення змін до виборчої сфери, що передбачає три етапи: партійний (обговорення в рамках партії), парламентський (обговорення між парламентськими фракціями) і конституційний (безпосередньо саме голосування в парламенті та закріплення в рамках законодавства). Тобто СВІ для здійснення діяльності з ВІ слід заручитися підтримкою основних ПП, отримати позитивний результат у ході голосування у парламенті та дотриматися вимог національного законодавства та міжнародних правових стандартів.

2. Політичний бар'єр передбачає, що СВІ в рамках діяльності з ВІ повинен: 1) враховувати існуючу політичну кон'юнктуру та інтереси основних ПА; 2) враховувати перспективи формування парламентської коаліції та уряду; 3) виробити довгострокову політичну стратегію (на підставі інформації про існуючу політичну кон'юнктуру), якій повинна підпорядковуватись діяльність з ВІ.

3. Соціально-культурний бар'єр – при здійсненні ВІ потрібно враховувати соціально-культурні характеристики та особливості суспільства та держави. Серед зазначених характеристик можна назвати особливості історичного розвитку, традиції, менталітет, соціальна структура, політична культура тощо. Саме культурними особливостями суспільства пояснюється, наприклад, тяжіння англо-американських держав до МВС, а континентально-європейських держав до ПВС.

Виборча інженерія є діяльністю з законодавчого конструювання або модифікації початкових виборчих правил (параметри ВС та ВП), яка здійснюється для досягнення певних цілей та результатів. ВІ — це цілеспрямована, раціональна, науково та прагматично обґрунтована діяльність з законодавчого конструювання (або внесення змін) до закріплених в законодавстві правил організації, проведення та встановлення результатів виборів (перш за все це тип та параметри діючої моделі ВС та правила організації ВП) з метою отримання заданого політико-правового результату. Структура феномену ВІ включає в себе наступні складові: 1) перша складова – суб'єкт ВІ, тобто юридичні та фізичні особи, що мають право здійснювати ВІ; 2) друга складова – об'єкт ВІ – ВС та ВП; 3) третя складова - вплив суб'єкта ВІ на об'єкт ВІ, що формує технологічну сторону ВІ яка, у свою чергу, включає в себе з телеологічну, конструктивну, прогностичну та результативну складові. Основними обмежувачами діяльності з ВІ є 1) правовий - дії з ВІ не повинні суперечити діючому законодавству, міжнародним стандартам та здійснювались передбаченими законом способами; 2) політичний – діяльність з ВІ повинна враховувати існуючу політичну кон'юнктуру та інтереси основних політичних акторів; 3) соціокультурний – при здійсненні ВІ потрібно враховувати соціально-культурні характеристики та особливості суспільства та держави.

Науково-технічний прогрес, який є однією з головних характеристик XX–XXI ст., був би неможливим без бурхливого розвитку інженерії Однією з базових складових науково-технічного прогресу XX-XXI ст. є розвиток інженерії [49; 47, с 353]. Інженерна діяльність (або інженерний підхід) в найбільш загальному розумінні може бути визначена як діяльність, що спрямована на застосування

наукових знань для створення або модифікації штучних об'єктів та систем (як матеріальних, так і соціальних). Сьогодні інженерна діяльність (або більш спрощено - інженерія) розуміється як науково обґрунтоване створення та/або модифікація штучних об'єктів та/або процесів та включає в себе три основні напрями: 1) прикладні наукові дослідження, 2) конструкторська та проектна діяльність, 3) діяльність по практичному впровадженню інженерних розробок. Історію терміну «інженерія» (лат. «ingenium» — здібність, винахідливість від «gigno» - народжувати) можна відслідкувати з II ст. до н. е. (тоді цей термін вживався в дещо вузькому розумінні – як розробник та оператор військових машин); сучасного значення (як будь-яка науково обґрунтована діяльність з розробки чогось) цей термін набув у середньовічній Європі (за деякими даними в такому контексті термін «інженер» вперше був застосований в Англії в 1170 р.). У міждисциплінарному розумінні термін «інженерія» можна визначити наступним чином: область людської інтелектуальної діяльності з застосування досягнень науки і практичного досвіду (умінь) до створення (конструювання) або модифікації корисних об'єктів (або процесів), необхідних для ефективної реалізації поставлених завдань. Таким чином інженерію в найбільш загальному розумінні можна розглядати як раціональну науково обґрунтовану діяльність щодо цілеспрямованого конструювання певної системи та її окремих складових; а також як розробку технологій функціонування цієї системи або певну модифікацію, внесення змін до даної системи [17, с. 8-11; 4, с. 25]. Таким чином, ІІІ сьогодні набув міждисциплінарного значення, так як даний підхід виник в техніко-виробничій сфері, але пізніше (через свій універсальний методологічний інструментарій) вийшов за межі традиційної схеми «наука — інженерія — виробництво» і зараз розповсюдився на соціально-гуманітарні дисципліни [4, с. 61].

Карл Поппер (1902-1994) запропонував в 1967 р. розрізняти наступні три «світи» (тобто 3 основні форми реальності): 1) перший світ – це фізичний світ, або світ фізичних об'єктів та станів (тобто до цього світу відносяться матеріальні

об'єкти); 2) другий світ - духовний (mental) світ, світ станів духу, або ментальних станів (тобто це світ станів свідомості мислячого суб'єкта); 3) третій світ - світ існуючих в думках сутностей (intelligibles), або ідей в об'єктивному сенсі, це світ можливих предметів думки, світ теорій «у собі» та їх логічних відносин, аргументів «у собі» і проблемних ситуацій «у собі» (тобто до цього світу відносяться продукти розумової діяльності мислячого суб'єкта) [159]. На цій основі продукт матеріально-технічної інженерії слід віднести до першого світу, продукт соціальної інженерії – до третього світу. Соціогуманітарну реальність (в тому числі і виборчу сферу) згідно з даною класифікацією можна віднести до третього світу. Т. Парсонс виділяв в структурі соціальної сфери 1) економічну, 2) політико-правову, 3) суспільну (соціальну) та 4) культурну (духовну) підсистеми. Політична підсистема складається з наступних компонентів: 1) політична організація суспільства (структурно-організаційний компонент), 2) політичні норми (нормативно-регулятивний компонент), 3) політична культура (політична свідомість та політична поведінка), 4) політичні відносини та процеси (динамічний компонент) [158].

Поняття соціальної інженерії є більш широким ніж поняття ВІ та охоплює діяльність з конструювання та модифікації соціальних структур взагалі. Так як виборча сфера належить не до матеріально-технічної, а до соціально-політичної реальності, можна зробити висновок, що ВІ є за своєю суттю застосуванням соціоінженерного підходу до виборчої сфери. Близьким до нього можна вважати такі поняття «політична інженерія» (застосування ІІ до політичної сфери, наприклад, створення та модифікацію певних політичних інститутів) та юридична (або конституційна чи правова) інженерія (відповідно ІІ в правовій сфері). Всі ці поняття є дотичними до поняття «ВІ», так як виборча сфера перетинається одночасно з соціальною, правовою та політичною сферами. З них найбільш близьким до ВІ є поняття ЮІ, що обумовлено тим, що основна частина форм та способів практичної реалізації ВІ (таких як ЗК ВС та ВП, ТОВ) здійснюється в

правовій площині та за допомогою правових інструментів (наприклад, шляхом прийняття нових виборчих законів чи внесення змін до існуючого законодавства).

До ВІ не належать наступні аспекти виборчої сфери:

1. Явні порушення законодавства в рамках ВП. Такі, наприклад, як 1) фальсифікація результатів виборів; 2) підтасовки при підрахунку ВБ (наприклад підкидання ВБ, виправлення вже заповнених виборцями ВБ, перекидання ВБ, вилучення ВБ); 3) різноманітні порушення виборчих процедур (використання зникаючих чорнил, підробка протоколів, махінації зі складом списків виборців, внесення до списків виборців так званих «мертвих душ», тощо); 4) тиск (адміністративний та інший) на виборців та кандидатів (а в деяких випадках навіть шантаж та залякування); 5) підкуп виборців та членів виборчих комісій, причому як в грошовій, так і в негрошовій формах (наприклад роздача продуктових наборів); 6) порушення АВП та ПВП - необґрунтоване перешкоджання реєстрації УВ та виборців; 7) розповсюдження неправдивої інформації про УВ; 8) необґрунтоване приховування певної інформації, що стосується ВП; 9) махінації при організації процесу голосування (наприклад, голосування одного виборця кілька разів, так звані «каруселі»); 10) порушення таємниці голосування ті інші види. Виборчі правопорушення є діяльністю, яка порушує норми загального та виборчого законодавства держави та прямо забороняється кримінальним та адміністративним правом держави. ВІ ж здійснюється в рамках закону.

В той же час такі явища як зловживання владними повноваженнями, тобто діяння, які формально входять в компетенцію посадової особи або органу влади та не суперечать законодавству, але суперечать засадам конституційного порядку, нормам демократії та направлені на досягнення суб'єктивістських цілей; а також зловживання правом, тобто досягнення неправових (як правило суб'єктивістських) цілей (з порушенням прав окремих учасників ВП) за допомогою формально правових засобів, входить до набору проявів ВІ. Як правило, ЗВП/ЗП в рамках ВІ використовують провладні ПС з метою

максимізацій представництва в ПОВ та збереження виборної посади на наступних виборах.

Можливість для ЗВП/ЗП надають наступні чинники: 1) об'єктивні – недосконалість законодавства, зокрема так звані «інтерпретаційні лагуни», тобто місця в законодавстві, які можна вільно інтерпретувати; 2) суб'єктивні – бажання політичних та неполітичних суб'єктів та акторів досягти неправових цілей за допомогою правових засобів. Як зазначає М. Афанасьєва, під час виборів ЗВП/ЗП можливі на різних стадіях ВП і переважно це стосується реалізації ПВП з боку конкуруючих суб'єктів: 1) вибуття ОК безпосередньо ДПВ; 2) висування кандидатів що мають підтримку у виборців (як правило це відомі особистості) без мети подальшого отримання ними ПМ; 3) поширення серед виборців під час агітації товарів формально в межах допустимого законом розміру; 4) ЗП на відповідь при поширенні неправдивої інформації в ЗМІ; 5) ЗП на подання скарг до виборчих комісій без об'єктивної необхідності захисту порушеного права і т. ін.; зустрічаються зловживання і в діях виборців; 6) голосування поза межами ВД без наявності реальної в цьому необхідності, голосування обумовлене матеріальною зацікавленістю; 7) висування кандидатів-двійників та кандидатів що мають підтримку у виборців без мети подальшого отримання ними ПМ та інші форми [8; 9; 10]. До нелегальних способів використання АР в рамках ВП, заборонених законодавством, М. Афанасьєва відносить: 1) втручання у виборчу кампанію державних службовців або посадових осіб за допомогою використання службового становища; 2) протекціонізм з боку органів місцевого самоврядування, державних посадових осіб та службовців для одержання незаконних переваг у порівнянні з іншими кандидатами; 3) зловживання владою та незаконна витрата коштів державного та місцевого бюджетів державними органами й органами МС; 4) прямий тиск на волевиявлення виборців з метою забезпечення необхідного результату на виборах тощо [18; 4].

2. Різноманітні технології проведення виборчої кампанії (в більш широкому розумінні – політичні технології взагалі): стратегія та тактика виборчої кампанії,

передвиборча (та в більш широкому плані - політична) агітація та політична реклама, організаційні заходи в рамках виборчої кампанії, управління виборчою кампанією, фінансування ВП, тощо. Під виборчою кампанією розуміється діяльність УВ (агітаційно-рекламного чи організаційно-масового напрямку), яка спрямована на завоювання підтримки даного УВ з боку виборців та мотивування виборців віддати даному УВ свій голос на виборах. М. Ставнійчук називає наступні базові стадії виборчої кампанії: 1) підготовка кампанії та формування команди УВ; 2) розробка передвиборчої програми УВ; 3) розробка стратегії (змістовна частина) та тактики (комунікативна частина) виборчої кампанії; 4) організація управління та ресурсного забезпечення виборчої кампанії [38]. Також до ВІ не належить сам процес виборчої кампанії. В. Полторак акцентує увагу на тому, що виборчі технології впливають з уже існуючих на початковий період тієї чи іншої виборчої кампанії умов, «правил гри», зокрема, ВЗ, меж округів, а ВІ має на увазі зміну або збереження «правил гри» [109, с. 72-75]. ВІ направлена на зміну початкових правил ВП, в той же час як зазначені вище аспекти виборчої сфери виходять з вже існуючої ВС, ВЗ та заданих правил ВП. Як зазначає М. Афанасьєва, саме НВЗ, що є продуктом ВІ, регламентує використання ВТ/ПТ [7, с. 139].

3. Формальна організація ВП, сам процес проведення ВП та адміністрування ВП: утворення тимчасових виборчих комісій (ОВК, ТВК, ДВК), організація роботи виборчих комісій, утворення та розміщення ВД, висунення і реєстрація УВ, реєстрація виборців, складання та уточнення списків виборців, організація та проведення голосування, підрахунок ГВ, встановлення результатів виборів, оприлюднення та оскарження результатів виборів, контроль та спостереження за ВП, фінансування ВП [89]. Дана діяльність також виходить з заданого ВЗ. Але зміни ВЗ щодо вищезазначених аспектів вже можна віднести до ВІ.

4. Також ВІ слід відрізняти від наукових досліджень теоретичного та прикладного характеру, оскільки ВІ безпосередньо включена в процес управління,

тоді як науково-пізнавальна діяльність носить в основному рекомендаційний характер та направлені на розкриття сутнісних характеристик та закономірностей виборчої сфери. ВІ представляє собою нормативну діяльність, вона спрямована на підтримання виборчої сфери у заданому якісному стані або перехід виборчої сфери в новий стан у відповідності з заданими параметрами. ВІ направлена на практичне втілення своїх результатів в реальну дійсність через закріплення відповідних суспільних відносин у правових нормах і через їхню реалізацію. Областю застосування ВІ є сфера належного, тобто конструктивні характеристики та можливості цілеспрямованого перетворення параметрів ВС та ВП. Але в той же час діяльність з ВІ завжди спирається на певні результати НД. В будь-якому випадку СВІ має володіти достатніми теоретичними знаннями про виборчу сферу (ВС, організація ВП, тощо), як об'єкт застосування ВІ [2, с. 179-181]. Як зазначає М. Афанасьєва, ВІ виступає одним з засобів поєднання науки та виборчої практики. Вона представляє світ науки, що орієнтований на вирішення практичних завдань. Предмет ВІ складається з наукової організації виборчої системи та процесу, тобто приведення їх у відповідність з дією об'єктивних соціальних законів, які виражені та обґрунтовані у наукових уявленнях та підтверджені емпіричними даними. Таким чином можна зробити висновок, що ІП до виборчої сфери можна визначити як практичну та методологічну установку на застосування з одного боку наукових знань та методів, з іншого практичного досвіду та емпіричних даних в процесі вивчення та проектування конструктивних характеристик виборчої системи та виборчого процесу з метою їх оптимізації та внесення певних змін [4].

Таким чином на сьогоднішній день сформувалася достатня велика кількість понять, споріднених з поняттям ВІ та дотичних до даного поняття, але не одне з них не може адекватно та в повній мірі відображувати та розкрити зміст, сутність та специфіку ВІ. Поняття соціальної інженерії є більш широким ніж поняття ВІ та охоплює діяльність з конструювання та модифікацію соціальних структур взагалі. Так як виборча сфера належить не до матеріально-технічної, а до соціально-

політичної реальності, можна зробити висновок, що ВІ є за своєю суттю застосуванням соціоінженерного підходу до виборчої сфери. Близьким до нього можна вважати такі поняття «політична інженерія» (застосування ІП до політичної сфери, наприклад, створення та модифікацію певних політичних інститутів) та юридична (або конституційна чи правова) інженерія (відповідно ІП в правовій сфері). Всі ці поняття є дотичними до поняття «ВІ», так як виборча сфера перетинається одночасно з соціальною, правовою та політичною сферами. ВІ направлена на зміну початкових виборчих правил, які здійснюють вплив на проведення та встановлення результатів виборів (ВЗ, тип та параметри ВС, параметри та правила ВП, тощо), тому будь-які аспекти виборчої сфери на напрями діяльності в виборчій сфері, що виходять із вже встановлених виборчих правил та параметрів виборчої сфери (наприклад, ПТ та ВТ) або не передбачають зміни існуючих виборчих правил (наприклад, НДВС), до ВІ не належать, хоча й можуть бути дотичними до ВІ (наприклад, ВІ використовує результати НДВС, ВТ здійснюються з врахуванням створених в рамках ВІ параметрів ВС та ВП). На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що використання терміну ВІ є на сучасному етапі доцільним то обґрунтованим. Таким чином, можна зробити висновок, що поняття «виборча інженерія» має право на окреме існування і охоплює легальну (тобто таку, що здійснюється в рамках закону) діяльність зі встановлення або зміни закріплених у законодавстві правил організації та проведення виборів (які регламентують модель виборчої системи та особливості організації виборчого процесу). Будь-які аспекти виборчої сфери на напрями діяльності в виборчій сфері, що виходять із вже встановлених виборчих правил та параметрів виборчої сфери, не передбачають зміни існуючих виборчих правил або включають в себе правопорушення, до ВІ не належать. Поняття «соціальна інженерія», «політична інженерія», «правова інженерія» є ширшими за змістом і охоплюють, в принципі, інженерну діяльність у соціальній сфері, а не в матеріально-технічній сфері. ВІ завжди здійснюється в рамках закону, тому не може включати правопорушення у виборчій сфері. Крім того, діяльність з ВІ

передбачає зміну початкових правил виборів (ВЗ), тому не включає виборчі технології, сам виборчий процес та управління ним, а також передвиборчу пропаганду. ВІ також не може включати дослідницьку діяльність, яка не веде до практичних змін виборчих правил. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок про справедливість та доцільність використання поняття «виборча інженерія», яке має власне значення, відмінне від змісту інших суміжних понять.

Виборча інженерія – відносно нове явище у політичній практиці. Перші відомі дослідження виборів (на той час перш за все в працях математиків) відносяться до XVIII ст., коли почала набувати популярності ідеї народного суверенітету та створення представницьких органів влади. Питання ВІ в роботах цього часу ще не виокремлювалось, але в контексті тогочасних загальних досліджень виборчої сфери. Найбільш відомим роботами з виборів того часу можна назвати роботи французького математика та фізика Жан де Борда (1733-1799) «Звичайний метод проведення виборів має дефекти, якщо в них беруть учать три або більше кандидати» (1770) та «Записка про вибори шляхом голосування» (в якій він запропонував порядковий спосіб голосування) (1781). Його співвітчизник, Жан Антуана Нікола Кондорсе (1743-1791) в роботі «Есе про застосування імовірнісного аналізу прийняття рішень за більшістю голосів» (в даній роботі він розробив порядковий спосіб голосування) (1775) довів, що правило простої більшості може призвести до нерозв'язних парадоксів [49].

Розширення кола виборців та підвищення ролі виборних посад та виборних органів (в ході XIX ст. республіканська форма правління, де голова держави та парламент є виборними, за своєю розповсюдженістю почала переважати монархічну, навіть монархії в даний період в своїй більшості почали ставати конституційними, де теж важливої ваги набуває парламент) підвищили роль та політичне значення процедури виборів, що призвело до розширення кола суб'єктів, зацікавлених у впливі на їх хід та результат, і, відповідно, до розширення набору засобів та інструментів, за допомогою яких такий вплив

здійснюється [49]. На думку І. Валлерстайна, після 1848 р. правлячий клас європейських країн починає здійснювати програму реформ, спрямованих на пом'якшення класового антагонізму і поліпшення становища нижчих класів. Ці реформи включали три основних компоненти: 1) поступове розширення виборчого права (в першу чергу для жінок, які отримали АВП в кінці XIX ст. та ПВП в 1 пол. XX с., та для незаможних верств населення); 2) побудова трудового законодавства та початок перерозподілу економічних благ, що згодом призвело до виникнення «welfare state»; 3) формування національної самосвідомості за рахунок введення обов'язкової початкової освіти і загальної військової повинності (для чоловіків) [174, с. 15–16, 96–97].

Появу перших проявів використання власне ВІ можна віднести до початку XIX ст. в США, тобто це час виникнення сучасного зразка представницьких демократій, в яких, по-перше, вибори стали одним з основних засобів формування владних органів (перш за все виборними стали голова держави та склад парламенту); по-друге, в право голосувати на виборах отримало все населення держави. Найбільш відомим раннім прикладом використання ВІ є так званий джеррімендерінг, тобто маніпулювання межами ВО з ціллю максимізації голосів певних груп виборців. Дана технологія вперше використовувалась в 1812 р. в США губернатором штату Массачусетс Е. Джеррі.

До ранніх прикладів дій з ВІ можна також віднести виборчі реформи в Англії, що проходили в XIX ст. (в 1837, 1867, 1884-1885 рр.) [174]: 1) в 1832 та 1867 рр. ряд міст, в яких скоротилося населення (так звані «гнилі містечка»), позбавили право обирати депутатів або скоротили кількість депутатів, які в них обиралися, поряд з цим право обирати депутатів отримали ряд новостворених промислових міст, також було скорочено ряд виборчих цензів, що значно розширило коло виборців; 2) в ході реформи 1884-1885 рр. був введений принцип пропорційності кількості обираємих в ВО депутатів кількості населення даного ВО (один депутат на 50-54 тис. жителів).

В кінці XVIII – на початку XIX ст. у Великобританії почався бурхливий розвиток промисловості, результатом якого стало зникнення дрібних ремісничих виробництв, поява індустріальних центрів. Нові промислові центри, зосереджені в першу чергу в містах, вимагали участі в управлінні країни шляхом збільшення власного представництва в парламенті. Головною опорою аристократії були так звані «кишенькові» і «гнилі» містечка, що посиляли своїх представників до Парламенту відповідно до королівськими грамотами, отриманими ще в середні віки. В кінці листопада 1830 р. віги створили парламентський комітет з реформи на чолі з лордом Даремом. Першим Актом, спрямованим на вдосконалення системи представництва, став Акт про реформі 1832 року (Акт про Велику реформу - Great Reform Act 1832), який передбачав: 1) перерозподіл частки представництва в ряді ВО – ряд міст, населення яких на той час знизилось (так звані «гнилі містечки»), втратили право обирати депутатів до Парламенту, водночас таке право отримали деякі нові промислові центри; 2) ще для ряду міст була змінена кількість обираємих в них депутатів у бік збільшення або зменшення; 3) розширення кола осіб, які мають АВП, що призвело до розширення кола виборців (приблизно з 10 % до 20 % чоловічого населення) [126].

Реформи 1832 р. були продовжені в Акті про реформування 1867 р., який також перерозподілив розклад ТОВ. Зокрема 11 містечок були позбавлені права обирати депутатів, для 35 містечок це право скоротилося до одного депутата, 42 місця в Парламенті були від малонаселених населених пунктів до Лондона та ряду інших нових промислових центрів. Також розширився критерій надання АВП для міських мешканців: його отримали не тільки власники, а й орендарі житла (в даній групі великий відсоток становили представники робочого класу). У графствах право отримали землевласники, які мають не менше 5 ф. ст. річного доходу, а також наймачі або власники приміщень з дохідністю не нижче 12 ф. ст. В результаті даного НПА частка виборців розширилася до 32 % населення країни (на той час це було близько 5 млн. осіб) [126].

Третім кроком реформ була прийняття в 1884 р. Акту про право участі в виборах та в 1885 р. Акту про перерозподіл місць. Актом 1884 р майновий ценз в містах було скасовано, а в графствах право голосу отримали дрібні орендарі на умовах, пропонованих міським жителям реформою 1867 р результати цієї реформи число виборців було збільшено вдвічі (і склало 56% населення). Актом 1885 р. 105 містечок з населенням менше ніж 16 тис. осіб були позбавлені представництва в Парламенті, представництво міст з населенням менше 57 тис. скоротилося до 1 міста. Нововведенням даного НПА був поділ міст та графств на приблизно рівні за кількістю населення ВО (один ВО включав 50-54 тис мешканців), що вибирали по 1 депутату (тобто дані ВО були одномандатними). Акт про представництво, прийнятий в 1918 р., 1) розширив АВП на всіх чоловіків старше 21 року; 2) відмінив майновий ВЦ (АВП мали усі громадяни Великобританії, незалежно від рівня їх доходу); 3) вперше в історії Англії надав АВП жінкам; 4) ввів норму про єдиний день голосування (раніше в різних регіонах Англії ПВ могли йти декілька тижнів); 5) запровадив єдиний ДРВ, якій оновлювався щорічно. Першою в історії жінкою, яка була обрана до парламенту, була Ненсі Астор (1879-1964), яка стала депутатом Британського парламенту в 1919 р. Акт про рівне виборче право знизив АВП для жінок з 30 до 21 р., урівнявши його з АВП для чоловіків [126].

Таким чином, розглянуті реформи надали істотної ваги новій промисловій буржуазії, суттєво послабили позиції земельної аристократії, а також розширили коло виборців. Зазначені реформи в Англії в основному стосувалися територіальної організації виборів. Таким чином, можна зробити висновок, що розглянуті вище виборчі реформи призвели до поступового перетворення Палати громад з елітарного клубу джентльменів в дійсний орган народного представництва, що помітно підвищило його статус. Іншим наслідком розширення виборчого права став політичний занепад Палати лордів. В результаті даних виборчих реформ відсоток населення Великої Британії, який володів АВП, збільшувався наступним чином: 1832 р. – 20%, 1867 р. – 32%, 1885 р. – 56%, 1918

р. – 100%, в 1928 р. АВП отримали жінки [126]. Зазначені реформи в Англії в основному стосувалися територіальної організації виборів: 1) в 1832 та 1867 рр. ряд міст, в яких скоротилося населення (так звані «гнилі містечка»), позбавили право обирати депутатів або скоротили кількість депутатів, які в них обиралися, поряд з цим право обирати депутатів отримали ряд новостворених промислових міст, також було скорочено ряд виборчих цензів, що значно розширило коло виборців; 2) в ході реформи 1884-1885 рр. був введений принцип пропорційності кількості обираємих в ВО депутатів кількості населення даного ВО (один депутат на 50-54 тис. жителів).

Але проблема ВІ в більшості держав світу набула актуальності лише в середині ХХ ст. До цього серед політиків та науковців домінувало скептичне ставлення до РВС (тобто виборча сфера вважалася сталою та незмінюваною). Т. Рів називає наступні чинники, які протидіяли змінам в виборчій сфері до початку 1990-х рр.: 1) низький рівень обізнаності виборців та політиків щодо виборчої сфери, ВС та ВП (що не сприяє появі суспільних запитів на РВС); 2) законодавчі обмеження та ускладнення для РВС (ускладнена процедура внесення змін до НВЗ, яка вимагає кваліфікованої більшості, характерна для низки держав; 3) небажання ключових ПА до РВС (наприклад Консервативна та Лейбористська ПП Великобританії виступають проти зміни МВС на ПВС через те, що ПВС призведе до формування БПС, що порушить монополію зазначених ПП); 4) непрогнозованість або недостатня прогнозованість РВС; 5) негативне відношення суспільства до РВС (зазвичай такі дії сприймаються як підлаштування виборчих правил в інтересах провладних ПС); 6) зростання рівня напруженості у політичній системі (зазвичай РВС призводять до конфліктів між ПА та зростання напруженості в ПСД) [161, с. 10-11].

Проте вже з кінця ХХ ст. (конкретніше – з початку 1990-х рр.) питання ВІ набувають актуальності в більшості демократичних державах. Причинами цього були процеси демократизації (згідно с теорією С. Хантінгтона в 1974 р. почалась 3 хвиля демократизації), деколонізації, та руйнування соціалістичного табору. Це

призвело до появи нових демократичних держав, які постали перед необхідністю розробки виборчих правил, тобто здійснення ВІ. За оцінками МО Freedom House, з 1972 по 2012 р число вільних країн зросла з 43 до 90, частково вільних - з 38 до 58, а число невольних країн скоротилася з 69 до 47. В іншому дослідженні Freedom House за 1989-2011 роки число країн, що відносяться до електоральних демократій, зросла з 69 (41% від загального числа держав) до 117 (60%). Відповідно, частка вільних країн у світі збільшилася з 29% до 46%, частково вільних - з 25% до 30%, а частка невольних країн зменшилася з 46% до 24%. Згідно з даними МО Freedom House, період 1989-2011 рр. відзначився різким збільшенням електоральних демократій - з 69 (41% від загального числа держав) до 117 (60%). [145; 144, с. 55]. Р. Катц зафіксував 12 РВС, які відбулися в державах з ДПР в період 1950-1990 рр.: 3 встановлення ЗВС (Нова Зеландія 1993 р., Італія 1993 р., Японія 1996 р.), які робилися в основному з метою скорочення кількості ПП в парламенті; 5 з них відбувалися у Франції: 1) 1951 р. - перехід з ПВС на ЗВС з метою ослаблення соціалістичних ПС та посилення позицій провладних ПС, 2) 1958 р. – перехід з ЗВС до МВС АБ з метою посилення центристських ПП, 3) 1965 р. встановлення прямих виборів президента населенням за МВС АБ, 4) 1985 р. – перехід з МВС АБ до ПВС з метою підвищення місць в парламенті для тогочасної правлячої партії, 5) 1986 р. – перехід з ПВС до МВС АБ з метою послаблення шансів для вкрай правих та вкрай лівих ПП [150]. А. Лейпхарт включив в дослідження 27 держав з ДПР (період з 1945 р. по 1990 р.) та нарахував 30 РВС, в рамках яких загалом було задіяно 70 моделей ВС [664]. Дослідження М. Квортрупа (2012 р., період 1945-2010 рр., 49 держав, як стабільні, так і нові ДПР): 69 РВС (з яких успішними він вважає 80%, 6% з них були ініційовані або затверджені на референдумі [160].

Таким чином, основними чинниками виникнення ВІ є науково-технічний прогрес, підвищення значимості процедури виборів, розширення кола осіб, що мають виборчі права, створення великої кількості різноманітних ВС (до XIX ст. існувала лише МВС), зростання кількості нових демократій. Розширення кола

виборців та підвищення ролі виборних посад та виборних органів (в ході XIX ст. республіканська форма правління за своєю розповсюдженістю почала переважати монархічну) підвищили роль та політичне значення процедури виборів, що призвело до розширення кола суб'єктів, зацікавлених у впливі на їх хід та результат, і, відповідно, до розширення набору засобів та інструментів, за допомогою яких такий вплив здійснюється. Одним з таких інструментів є саме ВІ, як конструювання або зміна закріплених в законодавстві правил організації, проведення та встановлення результатів виборів. Під впливом цих та інших факторів в кінці XX с. ВІ остаточно сформувалася як самостійний напрям. Найбільш відомими прикладами раннього використання ВІ є 1) джеррімендерінг, тобто маніпулювання межами ВО з ціллю максимізації голосів певних груп виборців - дана технологія вперше використовувалась в 1812 р. в США губернатором штату Массачусетс Е. Джеррі; 2) виборчі реформи в Англії, що проходили в XIX ст. (в 1837, 1867, 1884-1885 рр.) – перерозподіл ПМ, які мали населені пункти Англії, через зміни в кількості населення даних населених пунктів. Але до другої половини XX ст. практика ВІ не мала великого розповсюдження через наступні причини: 1) низький рівень обізнаності виборців та політиків щодо виборчої сфери, ВС та ВП (що не сприяє появі суспільних запитів на РВС); 2) законодавчі обмеження та ускладнення для РВС; 3) небажання ключових ПА до РВС; 4) непрогнозованість або недостатня прогнозованість РВС; 5) негативне відношення суспільства до РВС (зазвичай такі дії сприймаються як підлаштування виборчих правил в інтересах провладних ПС); 6) зростання рівня напруженості у політичній системі. Проте вже з кінця XX ст. (конкретніше – з початку 1990-х рр.) питання ВІ набувають актуальності в більшості демократичних державах. Причинами цього були процеси демократизації (1974 р. почалась 3 хвиля демократизації), деколонізації, та руйнування соціалістичного табору. Це призвело до появи нових демократичних держав. Так, за 1989-2011 роки число держав, що відносяться до електоральних демократій, зросла з 69 (41% від загального числа держав) до 117 (60%). В даних новостворених

демократіях виникла потреба в розробці законодавчих правил організації, проведення та встановлення результатів виборів, що є сутністю саме ВІ. Тому в сучасному світі, де в переважній більшості держав є виборні політичні інституції, ВІ займає важливе місце.

На сьогоднішній день в науковому світі існують достатньо багато підходів до визначення сутності і специфіки феномену ВІ, починаючи від формально-юридичного підходу (ВІ як розробка, встановлення або зміна законодавчих правил організації, проведення та встановлення результатів виборів) і закінчуючи розглядом ВІ як інструмента політичних маніпуляцій («підлаштування» виборчих правил на користь провладних ПС). Як зазначає М. Афанасьєва, в більшості випадках в науковій літературі термін «ВІ» використовується в двох основних контекстах: 1) діяльність з практичної реалізації виборчих технологій з організації і проведення виборчих кампаній, 2) законодавче проектування правил поведінки і взаємодії СВП. Очевидно, що перше з цих визначень тяжіє до політичних наук, друге – до правових [6, с. 63, 67].

Таким чином можна виділити наступні групи існуючих на сьогодні визначень ВІ (у дужках названі автори, визначення яких входять в дану групу):

1. Політологічний підхід: 1) ВІ є політичним інструментом в рамках виборчої кампанії, що полягає в зміні виборчих процедур, якій, як правило, використовується провладними політичними силами з метою впливу на результати виборів; (В. Бебик [33, с. 68; 34, с. 406], О. Бабкіна, В. Горбатенко [25], О. Заславська [60], К. Махова [85]); 2) ВІ як зміна виборчих правил, виборчих процедур та елементів ВС (або ВС в цілому) та елементів ВП (як правило, в інтересах провладних ПС) (І. Гербут [47, с. 353], Є. Хан [122, с. 133], Є. Куценко [79, с. 429], К. Махова [85]); 3) ВІ як конструювання або внесення змін до ВС (Ю. Ключковський [69, с. 36, 119, 20–21], Ю. Шведа [126]); 3) ВІ як інструмент політичних маніпуляцій - тобто зміна виборчих правил в інтересах певних ПС (М. Каміньський [64, с. 105–106; 149], В. Полторак, О. Петров [109, с. 75; 110]); 4) ВІ як інструмент досягнення політичної консолідації, під якою розуміється

узгодження інтересів різних соціальних груп та політичних сил та координація їх дій (І. Гербут [48]); 5) ВІ як напрям послуг суб'єктів політичного консалтингу ; 6) ВІ як побудова політичної системи за допомогою системи виборчої (Є. Хан [122, с. 1]).

2. Маркетинговий підхід – ВІ розглядається як елемент політичного маркетингу (О. Шинкаренко [127], В. Шинкевич [128, с. 154]). На думку О. Шинкаренко, причиною використання ВІ в рамках ВП виступають маркетингові потреби УВ, дані потреби полягають в максимізації отриманих на виборах результатів [127, с. 46-47]. О. Заславська розуміє ВІ як адаптацію найважливіших виборчих процедур, яка здійснюється в рамках ВП, для ефективної реалізації інтересів тих або інших УВ або політичних еліт, що беруть участь у виборах [60].

3. Юридичний підхід. Правознавців зацікавив спочатку правильніший з точки зору можливостей правового регулювання термін «ВІ» який позначає реформування системи організації виборів, хоча в повсякденному житті до теперішнього часу обидва вирази (ВІ та РВС) часто сприймаються як рівнозначні. ВІ є сукупністю юридичних засобів внесення змін до ВЗ, ВС та ВП та безпосередньо самі юридичні зміни в виборчій сфері, в більш широкому розумінні – юридичні інструменти для змін в виборчій сфері або, за формулюванням П. Норріс, зміна формальних правил організації та проведення виборів (М. Афанасьєва [4], П. Норріс [157], Дж. Сарторі [165], М. Савчин [117, с. 62–63]). Даний підхід передбачає здебільшого формальне розуміння ВІ, деякі представники юридичного підходу (Дж. Сарторі) розглядають ВІ як діяльність в рамках конституційної інженерії (під КІ розуміється конструювання та модифікація певних законодавчих норм).

4. Інструменталістський підхід – ВІ як інструмент для досягнення певних цілей. Б. Рейлі напрямком ВІ вважає законодавчу інституціоналізацію, в результаті якої те чи інше положення, що стосується виборів, отримує подальше регулювання в законі. На думку Б. Рейлі ВІ можна використовувати в якості механізму врегулювання конфліктів (етнічних, політичних, релігійних та ін.) в

розділених суспільствах [162]. Нв думку І. Гербута, однією з базових цілей ВІ створення умов для появи та розвитку політичної консолідації (узгодження інтересів наявних в державі соціальних груп та ПС для забезпечення їх ефективної взаємодії) в суспільстві демократичної держави [49].

Таким чином, основними підходами до розуміння ВІ є 1) політологічний (ВІ як інструмент політичного впливу на виборчу сферу), 2) маркетинговий (ВІ як складова політичного маркетингу), 3) юридичний (ВІ як юридичні інструменти впливу на виборчу сферу) та 4) інструменталістський (ВІ як інструмент для досягнення певних цілей). Варто відмітити, що більшість вищезазначених підходів звужують розуміння ВІ, розглядаючи лише окремі аспекти даного явища та нехтуючи іншими: так, юридичний підхід зосереджується лише на правових, маркетинговий – на рекламних аспектах ВІ, підхід, який розглядає ВІ виключно як інструмент політичних маніпуляцій, бере до уваги лише маніпулятивні аспекти та прояви даного явища (при цьому нехтуючи позитивними напрямками застосування ВІ).

1. 3. Системно-кібернетична методологія дослідження публічних проявів виборчої інженерії

Базовим для розгляду ВІ є системно-кібернетичний підхід (в рамках якого виборча сфера може бути розглянута безпосереднім чином), так як виборча сфера є за своєю сутністю обчислювальним механізмом, який за певними математичними алгоритмами (ВФ) переводить ГВ (вхідні дані) в ПМ (вихідні дані). Основні складові ВІ (суб'єкт ВІ, об'єкт ВІ, процес ВІ) можуть бути

повністю розглянуті в рамках СКП – як кібернетичну систему, яка має керуючий та керований компонент, в якій здійснюються процеси управління та зворотного зв'язку. Керуючим компонентом тут виступає суб'єкт ВІ (який планує та здійснює діяльність з ВІ); керованим компонентом – об'єкт ВІ (параметри ВС та організації ВП); управлінням – сам процес ВІ. Основна схема роботи кібернетичної системи наступна: 1) в рамках кібернетичної системи відбувається процеси управління, тому вона включає в себе керуючі та керовані компоненти; 2) керуючі компоненти здійснюють управління керованими компонентами; 3) через канали зворотного зв'язку керуючі компоненти одержують інформацію про стан керованих компонентів та результати процесу управління, на основі даної інформації керуючі компоненти можуть скоригувати процес управління (даний процес власне і являє собою механізм зворотного зв'язку) [177].

Основними складовими, що утворюють загальну схему технології ВІ, на думку М. Афанасьєвої, є телеологічна, конструктивна, прогностична та результативна складові. Телеологічна складова ВІ передбачає, що діяльність з ВІ завжди здійснюється задля досягнення конкретних цілей, які можуть бути як суспільно корисними, так і суб'єктивістськими, тобто спрямованими на досягнення цілей та задоволення інтересів окремих суб'єктів (як правило провладних ПС). Конструктивна складова ВІ включає в себе набір інструментів і безпосередньо самі механізми законодавчого конструювання або модифікації ВС та ВП, дана складова відображує функціональну, прикладну сторону ВІ та визначає конкретну програму дій з досягнення цілей ВІ (тобто сутністю даної складової є безпосередньо сама діяльність з ВІ). Прогностичну складову ВІ можна визначити як діяльність, у якій досвід минулого та сьогодення проектується на майбутнє, тобто в рамках даної складової передбачається здійснення раціонально (або науково) обґрунтованих ймовірнісних суджень щодо можливих станів та шляхів розвитку виборчої сфери, надання перспективної оцінки можливих результатів та ефективності певних варіантів дій з ВІ; при здійсненні прогнозування в рамках ВІ враховуються минулий та теперішній стан виборчої

сфери. Результативна складова ВІ передбачає аналіз результатів діяльності з ВІ та співставлення даних результатів з початковими цілями суб'єкта ВІ [5, с. 21, 13]. Виділені М. Афанасьєвою складові технології ВІ (телеологічна, конструктивна, прогностична та результативна) дозволяють зробити висновок про можливість розгляду технології ВІ в рамках СКП. Основними складовими ВІ є: 1) суб'єкт ВІ – інституції, які уповноважені встановлювати та змінювати виборчі правила; 2) об'єкт ВІ – законодавчо встановлений порядок організації, проведення та встановлення результатів виборів, сутнісні параметри ВС та організації ВП; 3) сам процес ВІ – вплив суб'єкта ВІ на об'єкт ВІ, що включає телеологічну (визначення цілей ВІ), конструктивну (конструювання або модифікацію ВС та ВП), прогностичну (прогнозування наслідків дій з ВІ та майбутнього стану виборчої сфери) та результативну (визначення результатів дій з ВІ та порівняння їх з початковими цілями ВІ) складові. Таким чином, загальна схема здійснення ВІ в своїх загальних рисах підпадає під загальну схему дії кібернетичної системи. В нашому випадку в якості кібернетичної системи, в рамках якої здійснюється діяльність з ВІ, виступає політична система певної держави. Якщо конкретніше, то ВІ здійснюється в інституційній (виборчі правила регламентують процес обрання певних політичних інституцій – склад представницьких органів та окремих посадових осіб) та нормативно-регулятивній (організація та проведення виборів регламентується законодавством держави) підсистемах ПСД. Керуючим компонентом нашої кібернетичної системи виступає суб'єкт ВІ (тобто інституції, які уповноважені здійснювати процес ВІ); керованим компонентом – об'єкт ВІ (тобто законодавчо встановлений порядок організації та проведення виборів – сутнісні параметри ВС та організації ВП); процесом управління у нас виступає сам процес здійснення ВІ (який включає телеологічну, конструктивну, результативну та прогностичну складові). В рамках телеологічної складової СВІ визначає мету управління, шляхи та засоби її досягнення, а також аналізує характеристики об'єкту управління – тобто виборчої сфери (яка включає параметри ВС та організації ВП). В рамках конструктивної складової СВІ

здійснює безпосередньо сам процес управління об'єктом ВІ – встановлює чи вносить зміни в існуючі виборчі правила. Дану діяльність СВІ здійснює задля досягнення цілей, що були визначені попередньо в рамках телеологічної складової, та з використанням інформації про виборчу сферу, яка також зібрана в рамках телеологічної складової. Тобто в якості процесу управління в нашій системі виступає власне діяльність з ВІ – визначення (або зміна) типу та параметрів ВС, а також параметрів організації ВП. В рамках результативної та прогностичної складової відбувається механізм зворотного зв'язку: СВІ аналізує результати вже здійснених їм дій з управління ОВІ та, в разі потреби, на підставі цих даних коригує свої подальші дії з ВІ. Таким чином, можна зробити висновок, що основні складові ВІ (суб'єкт ВІ, об'єкт ВІ, процес ВІ) можуть бути повністю розглянуті в рамках СКП – як кібернетичну систему, яка має керуючий та керований компонент, в якій здійснюються процеси управління та зворотного зв'язку. Керуючим компонентом тут виступає суб'єкт ВІ (який планує та здійснює діяльність з ВІ); керованим компонентом – об'єкт ВІ (параметри ВС та організації ВП); управлінням – сам процес ВІ, який включає телеологічну (визначення цілей управління та аналіз об'єкту управління), конструктивну (безпосередньо сам процес управління: конструювання або зміна виборчих правил – параметрів ВС та ВП), результативну (здійснення зворотного зв'язку – аналіз результатів діяльності з ВІ та коригування самої діяльності з ВІ на основі результатів даного аналізу), прогностичну (здійснений на підставі аналізу наявного стану об'єкту управління прогноз шляхів його майбутнього розвитку та майбутніх наслідків дій з ВІ) складові.

Основними об'єктами ВІ є ВС та ВП, які також можна розглянути в рамках СКП. Дані поняття є за своєю сутності обчислювальною системою, яка працює за чіткими математичними алгоритмами, таким алгоритмом є ВФ. ВС є алгоритмом переведення ГВ в ПМ (ГВ є вхідними даними, ПМ – вихідними даними, ВФ – обчислювальним алгоритмом), ГВ є математичними даними, сам процес переведення здійснюється за математичною формулою; в рамках ВП відбувається

організація надходження вхідних даних до ВС (просторова часова та суб'єктна складові ВП), вибір ВФ, організація процесу обробки вхідних даних та встановлення результатів виборів (тобто виводу вихідних даних). У вузькому розумінні ВС зводиться до виборчої формули – математичного алгоритму, тобто сукупності операцій, які треба виконати з числовими даними, отриманими внаслідок голосування, щоб визначити розподіл мандатів у виборному органі [69]. Тобто під ВС розуміється встановлений законодавством алгоритм (математичний за своєю природою) переведення ГВ в ПМ [39]. На думку Б. Мохончука, основними сутнісними характеристиками, які визначають тип ВС, є наступні: 1) операнди (тобто константні елементи, фактичні дані навколишньої дійсності, які обробляються ВС) – 1. 1.) голоси виборців, 1. 2.) учасники виборів (індивідуальні та колективні), 1. 3.) представницькі мандати; 2) операції (математичні правила та механізми обробки та обрахунку операнд) – 2. 1.) ВФ, 2. 2.) структура ВБ (голосування за кандидатів чи за партії, категоричне, ординальне чи кумулятивне голосування), 2. 3.) магнітуда ВО [92; 91]. Тобто Б. Мохончук наголошує, що стосовно відношень між елементами ВС, то на практиці їх можна зобразити у вигляді обчислювального механізму. В ньому повинні бути фактичні дані, якими він оперує, та методи обробки, що визначаються при конструюванні ВС. Проте ВС іманентна ознака, яка відрізняє її від традиційного арифметично-обчислювального механізму. Такою ознакою виступає політико-соціальний характер фактичних даних, які вона обробляє [94, с. 166].

Таким чином можна зробити висновок, що вихідним в рамках дослідженні ВІ є СКП, так як виборчі правила (виборче законодавство), ВС та ВП являють собою чіткий механізм, який за певними правилами (дані правила можна описати за допомогою математичної формули) переводить голоси виборців в представницькі мандати. Це можна представити наступним чином: 1) системою в даному випадку виступає ВС; 2) вхідними даними до цієї системи є набір УВ та ГВ - тобто певний розподіл ГВ серед наявних УВ (даний розподіл встановлюється в ході голосування); 3) всередині ВС відбувається процес переведення голосів

виборців в представницькі мандати відповідно до діючої ВФ – даний процес в нашому випадку є обробкою вхідних даних або конверсією; 4) результатом даної обробки є встановлення результатів виборів – тобто розподіл наявних ПМ серед УВ у відповідності з отриманим на даних виборах розподілом ГВ серед УВ. Що стосується ВП, то застосування до нього СКП, його представлення в рамках СКП також є можливим. При порівнянні значення ВС та ВП в процесі встановлення результатів виборів обидва елементи грають свою роль, але провідна роль тут належить ВС - саме вона містить алгоритм переведення голосів в мандати (ВФ). ВП ж в даному процесі, хоча й бере участь, але має допоміжне значення. Так, регламентація АВП та ПВП визначає набір УВ (суб'єктів, які обираються) та виборців (суб'єктів, які обирають) – дана стадія визначає параметри вхідних даних (якими в нашому випадку виступають ГВ, певним чином розподілені між УВ), які надходять до системи. На даній стадії встановлюються критерії для надання активного (права голосувати) та пасивного (право балотуватися на виборні посади) виборчого права, тобто визначаються джерела вхідних даних. В результаті даної стадії складаються списки виборців (які є суб'єктами АВП – права голосувати на виборах) та реєструються УВ (які є суб'єктами ПВП – права балотуватися на виборні посади та, як наслідок, брати участь у виборах). Регламентація процедури голосування, підрахунку голосів та встановлення результатів виборів визначає тип ВС та ВФ, за якою проводяться вибори – на даній стадії визначається ключова складова нашої системи: алгоритм обробки вхідних даних та їх переведення в вихідні дані. Регламентація територіальної організації виборів (розподіл території проведення виборів на ВО та визначення магнітуди даних ВО) організовує надходження вхідних даних в просторі: тут визначається з якої території будуть надходити до системи вхідні дані. Практика визначення меж ВО з метою виділення певних груп виборців має назву джеррімендерінг (назва походить від прізвища американського політика Е. Джеррі, який вперше використав дану практику в 1812 р. у штаті Массачусетс). Регламентація часової організації ВП встановлює часовий графік надходження

вхідних даних. Регламентація суб'єктів ВП визначає склад суб'єктів ВП, їх функції та повноваження, процес адміністрування ВП. До суб'єктів ВП належать виборці та учасники виборів, а також інституції та посади, які організовують та проводять ВП (центральна, територіальна, окружна, дільнична виборчі комісії). При цьому виборці та УВ є ключовими суб'єктами ВП – саме вони є джерелом вхідних даних (вхідними даними є розподіл голосів виборців між наявними УВ); інші суб'єкти (виборчі комісії та офіційні спостерігачі) є допоміжними (другорядними) суб'єктами ВП – вони лише займаються обробкою вхідних даних: здійснюють підрахунок ГВ та встановлюють результати виборів, відповідно до діючої ВФ.

Таким чином, можна зробити висновок, що ВІ, як законодавче встановлення правил проведення виборів (насамперед це сутнісні параметри ВС та організації ВП), може бути досліджена в рамках системно-кібернетичного підходу. Підставою для цього є те що: 1) ВС є за своєю сутністю математичним алгоритмом переведення голосів виборців в представницькі мандати, вхідними даними є голоси виборців та набір УВ, вихідними даними - певний розподіл голосів виборців між наявними УВ, сам процес переведення ГВ в ПМ здійснюється у відповідності з діючою ВФ; 2) правила ВП визначають процес надходження вхідних даних до ВС. Ключовим параметром виборів, з точки зору СКП, є ВФ, так як саме ВФ перетворює вхідні дані (в якості яких виступає розподіл ГВ між наявними УВ) в вихідні дані (в якості яких виступає результати виборів, тобто певний розподіл ПМ).

Основні складові ВІ (суб'єкт ВІ, об'єкт ВІ, процес ВІ) можуть бути повністю розглянуті в рамках СКП – як кібернетичну систему, яка має керуючий та керований компонент, в якій здійснюються процеси управління та зворотного зв'язку. Керуючим компонентом тут виступає суб'єкт ВІ (який планує та здійснює діяльність з ВІ); керованим компонентом – об'єкт ВІ (параметри ВС та організації ВП); управлінням – сам процес ВІ, який включає телеологічну (визначення цілей управління та аналіз об'єкту управління), конструктивну (безпосередньо сам

процес управління: конструювання або зміна виборчих правил – параметрів ВС та ВП), результативну (здійснення зворотного зв'язку – аналіз результатів діяльності з ВІ та коригування самої діяльності з ВІ на основі результатів даного аналізу), прогностичну (здійснений на підставі аналізу наявного стану об'єкту управління прогноз шляхів його майбутнього розвитку та майбутніх наслідків дій з ВІ) складові. Основними об'єктами ВІ є ВС та ВП, які також можна розглянути в рамках СКП. Дані поняття є за своєю сутності обчислювальною системою, яка працює за чіткими математичними алгоритмами, таким алгоритмом є ВФ. ВС є алгоритмом переведення ГВ в ПМ (ГВ є вхідними даними, ПМ – вихідними даними, ВФ – обчислювальним алгоритмом), ГВ є математичними даними, сам процес переведення здійснюється за математичною формулою; в рамках ВП відбувається організація надходження вхідних даних до ВС (просторова часова та суб'єктна складові ВП), вибір ВФ, організація процесу обробки вхідних даних та встановлення результатів виборів (тобто виводу вихідних даних). ВС є за своєю суттю математичним алгоритмом (яким є ВФ), який переводить вхідні дані (голоси виборців) в вихідні дані (представницькі мандати). ВП має вторинне значення – він лише організує процес надходження вхідних даних до ВС. Таким чином ВС та ВП можуть бути розглянуті в рамках СКП, який є базовим для розгляду виборчої сфери. Ключовим параметром виборів, з точки зору СКП, є ВФ, так як саме ВФ перетворює вхідні дані (в якості яких виступає розподіл ГВ між наявними УВ) в вихідні дані (в якості яких виступає результати виборів, тобто певний розподіл ПМ). Основними об'єктами ВІ є ВС та ВП, які також можна розглянути в рамках СКП. Дані поняття є за своєю сутності обчислювальною системою, яка працює за чіткими математичними алгоритмами, таким алгоритмом є ВФ. ВС є алгоритмом переведення ГВ в ПМ (ГВ є вхідними даними, ПМ – вихідними даними, ВФ – обчислювальним алгоритмом), ГВ є математичними даними, сам процес переведення здійснюється за математичною формулою; в рамках ВП відбувається організація надходження вхідних даних до ВС (просторова часова та суб'єктна складові ВП), вибір ВФ, організація процесу

обробки вхідних даних та встановлення результатів виборів (тобто виводу вихідних даних).

Висновки до розділу 1

В даному розділі було досліджено загальні аспекти виборчої інженерії. Розглянуто основоположні поняття ВІ: сутність та історичні аспекти інституту виборів; окремо розглянуто складові інституту виборів – виборче законодавство, виборча система, виборчий процес; сутність інженерного підходу та його соціоінженерного різновиду. Також розглянуто власне феномен ВІ: поняття, сутність, зв'язок зі спорідненими поняттями, підходи до розуміння, історичні аспекти (виникнення та історичний розвиток) та структуру ВІ. Також в даному розділі запропоноване застосування системно-кібернетичного підходу до ВІ. В результаті дослідження було зроблено наступні висновки:

1. Інженерна діяльність (або інженерний підхід) в найбільш загальному розумінні може бути визначена як діяльність, що спрямована на застосування наукових знань для створення або модифікації штучних об'єктів та систем (як матеріальних, так і соціальних). Сьогодні інженерна діяльність (або більш спрощено - інженерія) розуміється як науково обґрунтоване створення та/або модифікація штучних об'єктів та/або процесів та включає в себе три основні напрями: 1) прикладні наукові дослідження, 2) конструкторська та проектна діяльність, 3) діяльність по практичному впровадженню інженерних розробок. Таким чином інженерію в найбільш загальному розумінні можна розглядати як раціональну науково обґрунтовану діяльність щодо цілеспрямованого конструювання певної системи та її окремих складових; а також як розробку технологій функціонування цієї системи або певну модифікацію, внесення змін до даної системи.

2. Хоча ІІІ спочатку застосовувався лише до матеріальних об'єктів, з часом даний підхід почав застосовуватись і до соціальної сфери (соціальних об'єктів, структур та систем), що призвело до виникнення соціоінженерного підходу. Соціальні системи створені людською діяльністю, яка спрямована на створення

життєвого простору для людської цивілізації. До штучних СС відносяться соціальні інститути, соціальні (формальні) організації і організовані групи. Сьогодні СІ розуміється як область знань та практичних дій, орієнтованих на створення, модифікацію та обслуговування СС. Так як виборча сфера та виборчі відносини належать саме до соціальної, а не до матеріальної реальності, можна зробити висновок, що ВІ є за своєю суттю застосуванням СІП до виборчої сфери.

3. Вибори в найбільш загальному розумінні можна визначити як процедуру обрання певного суб'єкта (учасника виборів, який може бути як індивідуальним, так і колективним) певним колом осіб (виборців) на певну посаду (виборну посаду). Дана процедура проводиться за певними правилами (які регламентують хто є виборним суб'єктом, хто входить до кола виборців, особливості процедури голосування та встановлення його результатів, організація виборів, інші аспекти виборів). В структурі виборів (в найбільш загальному розумінні даного поняття) можна виділити наступні компоненти: 1) виборна посада (це може бути як окрема посада, так і склад колективного органу); 2) учасник виборів (суб'єкт, який балотується на виборну посаду, він може бути як індивідуальним – окремий кандидат, так і колективним – партія, блок партій); 3) правила виборчого процесу (що включають систему, що якою проводяться вибори, коло суб'єктів, що мають право голосувати, організацію виборчого процесу та встановлення результатів виборів, тощо). Але в рамках даного дослідження розглядаються політичні вибори – тобто вибори політичних суб'єктів (політичні посади – президент, мер, губернатор) чи складу політичних органів (парламенту, органів місцевого самоврядування). В структурі інституту політичних виборів можна виділити наступні складові: 1) категорія виборів (вибори окремої посади – президента, мера, губернатора, тощо чи складу представницьких органів); 2) виборче законодавство (яке регламентує проведення виборів та включає загальні засади ВП, закріплення типу ВС, регламентацію активного та пасивного виборчого права, тощо); 3) учасники виборів – суб'єкти, які балотуються на виборні посади чи формують склад виборного органу: індивідуальні - окремі кандидати,

колективні – партії та блоки партій; 4) виборна посада (посада, на яку балотуються УВ); 5) виборча система та особливості організації виборчого процесу (серед яких – ТОВ, організація голосування, підрахунку ГВ та встановлення результатів виборів, ВЦ, тощо), дана складова регламентується ВЗ. На результат виборів впливають наступні ключові змінні: 1) голоси виборців (їх розподіл), 2) склад учасників виборів, 3) виборча формула (ключовий елемент ВС, визначає механізм переведення ГВ в ПМ). Основними сутнісними складовими інституту виборів є: 1) виборча система - встановлений законодавством алгоритм (математичний за своєю природою) переведення ГВ в ПМ, тобто ВФ; та 2) виборчий процес - встановлений законодавством порядок організації, підготовки, проведення та встановлення результатів виборів.

4. Ключовою складовою інституту виборів є виборче законодавство, тобто закріплена в нормативно-правових актах сукупність правових норм, які регулюють організацію, проведення та встановлення результатів виборів. Саме в ВЗ закріплені основні засади виборів, модель ВС та правила організації ВП. В рамках ВЗ можна виділити 4 основні групи норм: 1) регламентація організації процедури виборів; 2) регламентація організації процедури голосування на виборах; 3) регламентація встановлення результатів виборів, тобто процесу переведення ГВ в ПМ – саме ці норми встановлюють діючу модель ВС; 4) регламентація надання активного та пасивного виборчого права – тобто визначення кола суб'єктів, які балотуються на виборах (учасники виборів) та беруть участь в голосуванні на даних виборах (виборці). В рамках ВЗ розрізняють об'єктивне та суб'єктивне виборче право: об'єктивне регламентує сам процес організації, проведення та встановлення результатів виборів – насамперед тут визначаються загальні засади виборів, модель ВС та організація ВП; суб'єктивне – діяльність суб'єктів ВП (в якості яких виступають насамперед учасники виборів (індивідуальні та колективні), виборці та інституції, що організують та проводять ВП). У свою чергу суб'єктивне виборче право ділиться на активне – право

виборця на участь в голосуванні на виборах, тобто право обирати; та пасивне - право громадянина чи партії висувати свою кандидатуру на виборах.

5. Під виборчою системою розуміється встановлений законодавством алгоритм переведення голосів виборців в представницькі мандати, тобто виборча формула. Існують мажоритарні (голосування за індивідуальних УВ та визначення переможця за принципом більшості голосів) та пропорційні (пропорційна ВФ передбачає розподіл ПМ пропорційно до розподілу ГВ) ВФ. Критерієм їх розрізнення є 1) магнітуда виборчого округу (кількість ПМ, які розподіляються в ВО - одномандатний чи багатомандатний), 2) тип УВ (ІУВ чи КУВ), 3) тип виборного інституту (індивідуальний чи колективний). Інші ВФ утворюються в результаті модифікації чи комбінування основних ВФ. Мажоритарна ВФ передбачає голосування за індивідуальних УВ та визначення переможця за принципом більшості голосів, яка може бути абсолютною ($50\% + 1$ голос), відносною (більше ніж у інших УВ) чи кваліфікованою (відсоток встановлюється законодавством). пропорційна ВФ передбачає розподіл ПМ пропорційно до розподілу ГВ. Основними сутнісними характеристиками, які визначають тип ВС, є наступні: 1) операнди (тобто константні елементи, фактичні дані навколишньої дійсності, які обробляються ВС) – 1.1.) голоси виборців (тобто вибір, який виборці надали наявним в ВБ УВ); 1.2.) учасники виборів (суб'єкти, які балотуються на виборні посади - кандидати чи партії), 1.3.) представницькі мандати – місця в виборних органах, на які балотуються УВ; 2) операції (математичні правила та механізми обробки та обрахунку операнд) – 2.1.) виборча формула (далі - ВФ) - математичний алгоритм, який визначає механізм переведення ГВ в ПМ, є мажоритарні (голосування за ІУВ) та пропорційні (голосування за КУВ в БВО) ВФ; 2.2.) структура виборчого бюлетеня, включає 2 змінні: 2.2.1.) УВ – індивідуальний (кандидат) чи колективний (партія або блок партій); 2.2.2.) тип голосування – категоричне, ординальне, кумулятивне; 2.3.) магнітуда виборчого округу (кількість ПМ, які розподіляються в даному ВО, за цим критерієм ВО може бути одномандатним чи багатомандатним).

6. Виборчий процес визначається як встановлений законодавством порядок організації, підготовки, проведення та встановлення результатів виборів. ВП складається з 4 базових стадій (які у свою чергу діляться на підстадії): 1) підготовчо-організаційна стадія – 1.1.) територіальна організація – створення ВО (кількість, територіальне охоплення та межі), визначення кількості ПМ, які розподіляються в кожному з ВО, визначення кількості, розміщення та територіального/персонального охоплення ВД на території ВО; 1.2.) створення виборчих комісій та інших органів організації та управління ВП; 1.3.) реєстрація та складання списків виборців; 2) стадія висування УВ – 2.1.) призначення виборів – офіційно публікується вид виборів та дата їх проведення; 2.2.) висування УВ (індивідуальних – кандидатів, колективних – партій та блоків партій); 2.3.) реєстрація УВ; 3) стадія виборів – 3.1.) передвиборча кампанія – агітація та політична реклама УВ своїх передвиборчих програм; 3.2.) голосування виборців (проводиться на ВД в встановленому законодавством порядку); 4) стадія встановлення результатів виборів - 4.1.) підрахунок голосів виборців; 4.2.) встановлення та публікація результатів виборів; а також 6) суб'єктна (суб'єкти, задіяні в ВП); 7) часова (часова організація ВП, визначення часу проведення кожної зі стадій ВП); та 8) просторова (територіальна організація ВП, тобто розподіл ТПВ на ВО та визначення кількості ПМ, які розподіляються в кожному з цих ВО) складові ВП. Суб'єктами ВП є: 1) громадяни, які мають право голосу (виборці); 2) суб'єкти організації ВП - виборчі комісії; 3) учасники виборів (суб'єкти, які балотуються на виборні посади): індивідуальні - кандидати на виборні посади, колективні - політичні партії та виборчі блоки політичних партій; 4) офіційні спостерігачі від учасників виборів та інших національних та міжнародних інституцій; 5) органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Базовими засадничими принципами демократичного ВП в сучасному світі є: 1) свобода виборів та добровільна участь в них громадян держави, 2) альтернативність виборів, 3) змагальність та конкурентність виборів, 4) періодичність та регулярність виборів, 5) контроль за виборами.

7. Історію виборів в сучасному розумінні цього поняття, можна відраховувати з часів Античності. З часів античної демократії (VII ст. до н. е.) можна відраховувати початок існування процедури виборів, в розумінні, наближеного до сучасного (тобто як установленої та врегульованою законодавством усталеної процедури обрання певних посадових осіб). В епоху Середньовіччя вибори мали здебільшого станово-представницький характер. В даний період домінуючою формою правління була монархія, яка передбачала спадкову передачу влади правителя. Перший виборний парламент сучасного зразку виник в Англії в XIII ст. В кінці XVIII – на початку XIX ст. вибори почали набувати сучасної форми (як обрання керівних органів держави всім дорослим населенням). Остаточне становлення виборів припадає на початок XX ст. Щодо виборчих систем, то найстарішою та історично першою є МВС, яка першою почала застосовуватися на ранніх виборах (зокрема з XIII ст. на виборах першого в історії виборного англійського парламенту). В XIX ст. виникла ПВС, а також ряд інших моделей ВС. Вперше вибори голови держави, депутатів нижньої палати парламенту та органів місцевого самоврядування всім населенням держави було передбачено в Конституції США (першій в історії писаній конституції держави), прийнятій в 1787 р. У XX ст. цілком запанувала вимога всезагального та рівного виборчого права, а вибори стали найпоширенішим способом політичної участі населення, однією з головних ознак і підвалин справедливого, демократичного і правового суспільного устрою (що було зафіксовано на рівні міжнародних стандартів).

8. Виборча інженерія є діяльністю з законодавчого конструювання (розробки) або зміни закріплених в законодавстві початкових виборчих правил (параметри ВС та ВП), яка здійснюється для досягнення певних цілей та результатів. ВІ — це цілеспрямована, раціональна, науково та прагматично обґрунтована діяльність з законодавчого конструювання (або внесення змін) до закріплених в законодавстві правил організації, проведення та встановлення результатів виборів (перш за все це тип та параметри діючої моделі ВС та правила організації ВП) з метою

отримання заданого політико-правового результату. Структура феномену ВІ включає в себе наступні складові: 1) перша складова – суб'єкт ВІ, тобто юридичні та фізичні особи, що мають право здійснювати ВІ; 2) друга складова – об'єкт ВІ – ВС та ВП; 3) третя складова - вплив суб'єкта ВІ на об'єкт ВІ, що формує технологічну сторону ВІ яка, у свою чергу, включає в себе з телеологічну, конструктивну, прогностичну та результативну складові. Основними обмежувачами діяльності з ВІ є 1) правовий - дії з ВІ не повинні суперечити діючому законодавству, міжнародним стандартам та здійснювались передбаченими законом способами; 2) політичний – діяльність з ВІ повинна враховувати існуючу політичну кон'юнктуру та інтереси основних політичних акторів; 3) соціокультурний – при здійсненні ВІ потрібно враховувати соціально-культурні характеристики та особливості суспільства та держави.

9. ВІ направлена на легальну (тобто таку, що здійснюється в рамках закону) діяльність зі встановлення або зміни закріплених у законодавстві правил організації та проведення виборів (які регламентують модель ВС та особливості організації ВП), тому будь-які аспекти виборчої сфери та напрями діяльності в виборчій сфері, що виходять із вже встановлених виборчих правил та параметрів виборчої сфери, не передбачають зміни існуючих виборчих правил або включають в себе правопорушення, до ВІ не належать, хоча й можуть бути дотичними до ВІ. Так, наприклад, до ВІ не відносяться наступні явища: явні порушення законодавства в рамках ВП (хоча зловживання владними повноваженнями в рамках ВІ зустрічатися може), різноманітні технології проведення виборчої кампанії (в більш широкому розумінні – політичні технології взагалі), формальна організація ВП, сам процес проведення ВП та адміністрування ВП, наукові дослідження виборчої сфери. Поняття соціальної інженерії є більш широким ніж поняття ВІ та охоплює діяльність з конструювання та модифікацію соціальних структур взагалі. Так як виборча сфера належить не до матеріально-технічної, а до соціально-політичної реальності, можна зробити висновок, що ВІ є за своєю суттю застосуванням

соціоінженерного підходу до виборчої сфери. Близьким до нього можна вважати такі поняття «політична інженерія» (застосування ІІ до політичної сфери, наприклад, створення та модифікацію певних політичних інститутів) та юридична (або конституційна чи правова) інженерія (відповідно ІІ в правовій сфері). Всі ці поняття є дотичними до поняття «ВІ», так як виборча сфера перетинається одночасно з соціальною, правовою та політичною сферами.

10. Існуючи на сьогодні визначення ВІ можна згрупувати в наступні підходи: 1) політологічний підхід – ВІ є політичним інструментом в рамках виборчої кампанії, є практичною реалізацією виборчих технологій, ВІ як зміна виборчих правил та елементів ВС та ВП, ВІ як конструювання ВС, ВІ як інструмент політичних маніпуляцій; 2) маркетинговий підхід – ВІ розглядається як елемент політичного маркетингу; 3) юридичний підхід – ВІ є сукупністю юридичних засобів внесення змін до ВЗ, ВС та ВП, в більш широкому розумінні – як юридичні інструменти для змін в виборчій сфері; 4) інструменталістський підхід - ВІ як інструмент для досягнення певних цілей. Більшість існуючих на сьогодні підходів звужують розуміння ВІ, розглядаючи лише окремі аспекти даного явища та нехтуючи іншими: так, наприклад, юридичний підхід зосереджується лише на правових, маркетинговий – на маркетингових аспектах ВІ.

11. Основними чинниками виникнення ВІ є науково-технічний прогрес, підвищення значимості процедури виборів, розширення кола осіб, що мають виборчі права, створення великої кількості різноманітних ВС (до ХІХ ст. існувала лише МВС), зростання кількості нових демократій. Розширення кола виборців та підвищення ролі виборних посад та виборних органів (в ході ХІХ ст. республіканська форма правління за своєю розповсюдженістю почала переважати монархічну) підвищили роль та політичне значення процедури виборів, що призвело до розширення кола суб'єктів, зацікавлених у впливі на їх хід та результат, і, відповідно, до розширення набору засобів та інструментів, за допомогою яких такий вплив здійснюється. Одним з таких інструментів є саме ВІ,

як конструювання або зміна закріплених в законодавстві правил організації, проведення та встановлення результатів виборів. Під впливом цих та інших факторів в кінці XX с. ВІ остаточно сформувалася як самостійний напрям. Найбільш відомими прикладами раннього використання ВІ є 1) джеррімендерінг, тобто маніпулювання межами ВО з ціллю максимізації голосів певних груп виборців - дана технологія вперше використовувалась в 1812 р. в США губернатором штату Массачусетс Е. Джеррі; 2) виборчі реформи в Англії, що проходили в XIX ст. (в 1837, 1867, 1884-1885 рр.) – перерозподіл ПМ, які мали населені пункти Англії, через зміни в кількості населення даних населених пунктів. Але до другої половини XX ст. практика ВІ не мала великого розповсюдження через наступні причини: 1) низький рівень обізнаності виборців та політиків щодо виборчої сфери, ВС та ВП (що не сприяє появі суспільних запитів на РВС); 2) законодавчі обмеження та ускладнення для РВС; 3) небажання ключових ПА до РВС; 4) непрогнозованість або недостатня прогнозованість РВС; 5) негативне відношення суспільства до РВС (зазвичай такі дії сприймаються як підлаштування виборчих правил в інтересах провладних ПС); 6) зростання рівня напруженості у політичній системі. Проте вже з кінця XX ст. (конкретніше – з початку 1990-х рр.) питання ВІ набувають актуальності в більшості демократичних державах. Причинами цього були процеси демократизації (1974 р. почалась 3 хвиля демократизації), деколонізації, та руйнування соціалістичного табору. Це призвело до появи нових демократичних держав. Так, за 1989-2011 роки число країн, що відносяться до електоральних демократій, зросла з 69 (41% від загального числа держав) до 117 (60%). В даних новостворених демократіях виникла потреба в розробці законодавчих правил організації, проведення та встановлення результатів виборів, що є сутністю саме ВІ. Тому в сучасному світі, де в переважній більшості держав є виборні політичні інституції, ВІ займає важливе місце.

12. Основні складові ВІ (суб'єкт ВІ, об'єкт ВІ, процес ВІ) можуть бути повністю розглянуті в рамках СКП – як кібернетичну систему, яка має керуючий

та керований компонент, в якій здійснюються процеси управління та зворотного зв'язку. Керуючим компонентом тут виступає суб'єкт ВІ (який планує та здійснює діяльність з ВІ); керованим компонентом – об'єкт ВІ (параметри ВС та організації ВП); управлінням – сам процес ВІ, який включає телеологічну (визначення цілей управління та аналіз об'єкту управління), конструктивну (безпосередньо сам процес управління: конструювання або зміна виборчих правил – параметрів ВС та ВП), результативну (здійснення зворотного зв'язку – аналіз результатів діяльності з ВІ та коригування самої діяльності з ВІ на основі результатів даного аналізу), прогностичну (здійснений на підставі аналізу наявного стану об'єкту управління прогноз шляхів його майбутнього розвитку та майбутніх наслідків дій з ВІ) складові. Основними об'єктами ВІ є ВС та ВП, які також можна розглянути в рамках СКП. Дані поняття є за своєю сутності обчислювальною системою, яка працює за чіткими математичними алгоритмами, таким алгоритмом є ВФ. ВС є алгоритмом переведення ГВ в ПМ (ГВ є вхідними даними, ПМ – вихідними даними, ВФ – обчислювальним алгоритмом), ГВ є математичними даними, сам процес переведення здійснюється за математичною формулою; в рамках ВП відбувається організація надходження вхідних даних до ВС (просторова часова та суб'єктна складові ВП), вибір ВФ, організація процесу обробки вхідних даних та встановлення результатів виборів (тобто виводу вихідних даних). ВС є за своєю суттю математичним алгоритмом (яким є ВФ), який переводить вхідні дані (ГВ) в вихідні дані (ПМ). ВП має вторинне значення – він лише організує процес надходження вхідних даних до ВС. Таким чином ВС та ВП можуть бути розглянуті в рамках СКП, який є базовим для розгляду виборчої сфери. Ключовим параметром виборів, з точки зору СКП, є ВФ, так як саме ВФ перетворює вхідні дані (в якості яких виступає розподіл ГВ між наявними УВ) в вихідні дані (в якості яких виступає результати виборів, тобто певний розподіл ПМ). Основними об'єктами ВІ є ВС та ВП, які також можна розглянути в рамках СКП. Дані поняття є за своєю сутності обчислювальною системою, яка працює за чіткими математичними алгоритмами, таким алгоритмом є ВФ. ВС є алгоритмом

переведення ГВ в ПМ (ГВ є вхідними даними, ПМ – вихідними даними, ВФ – обчислювальним алгоритмом), ГВ є математичними даними, сам процес переведення здійснюється за математичною формулою; в рамках ВП відбувається організація надходження вхідних даних до ВС (просторова часова та суб'єктна складові ВП), вибір ВФ, організація процесу обробки вхідних даних та встановлення результатів виборів (тобто виводу вихідних даних).

Таким чином можна зробити висновок, що вибори (тобто регламентована законодавством процедура обрання певного суб'єкта (УВ) певним колом осіб (виборців) на певну посаду (виборну посаду) (в контексті даного дослідження – на посаду саме в політичних інституціях)) сьогодні є основною формою безпосередньої демократії та політичної участі населення. Одним з засобів впливу на їх проведення та результати є саме ВІ як діяльність з законодавчого конструювання або зміни закріплених в законодавстві початкових виборчих правил (параметри ВС та ВП), яка здійснюється для досягнення певних цілей та результатів. Структура феномену ВІ включає в себе наступні складові: 1) перша складова – суб'єкт ВІ, тобто юридичні та фізичні особи, що мають право здійснювати ВІ; 2) друга складова – об'єкт ВІ – ВС та ВП; 3) третя складова - вплив суб'єкта ВІ на об'єкт ВІ, що формує технологічну сторону ВІ яка, у свою чергу, включає в себе з телеологічну, конструктивну, прогностичну та результативну складові.

РОЗДІЛ 2.

ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВИБОРЧОЇ ІНЖЕНЕРІЇ В РАМКАХ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

2. 1. Політико-конкурентний потенціал сучасної виборчої інженерії

Свого часу італійський політолог і соціолог Гаetano Моска (1858-1941) зазначив, що коли ми говоримо про те, що електорат обирає своїх представників, то ми втрачаємо перспективу: «правда полягає у тому, що обрані представники роблять усе від них залежне, щоб бути обраними своїм електоратом» [58, с. 85]. Як зазначає І. Гербут, до 1990-х рр. серед політологів, економістів, юристів та інших фахівців домінувала думка, що значні та масштабні виборчі реформи в стабільних демократіях здійснювати неможливо, це можна робити тільки, наприклад, в державах, що перебувають на стадії модернізації то демократизації; але з початку 1990-х рр. така позиція змінилася: сучасні дослідники допускають можливість здійснення значущих виборчих реформ також і в стабільних демократіях [49].

На думку А. Макаренко, ключовим питанням при розгляді ВІ з політологічної точки зору є роль та місце в рамках діяльності з ВІ об'єктивних (характеристики, процеси та закономірності об'єктивної дійсності) та суб'єктивних (діяльність, інтереси, цілі та мотиви політичних та неpolітичних суб'єктів, які задіяні в ВІ) чинників. Для запобігання маніпуляцій в рамках ВІ (здійснення ВІ в цілях певних політичних суб'єктів з метою коригування виборчих правил на їх користь) ВІ повина здійснюватись за участі всіх сторін, інтереси яких зачіпаються, та на достатньому рівні висвітлюватися в ЗМІ, тобто здійснюватися на засадах відкритості та прозорості [83, с. 79].

М. Афанасьєва називає наступні базові принципи, які повині бути дотримані в виборчій сфері демократичних держав: 1) принцип верховенства права – наявність правового регулювання ВВ з дотриманням міжнародних правових стандартів (соціальна справедливість, свобода, рівність, відсутність фальсифікацій, альтернативність виборів); 2) принцип демократизму – реальна участь громадян в управлінні державою через інститут політичних виборів як одну з форм опосередкованої демократії; 3) принцип пріоритету прав людини та громадянина - гарантування та захист політичних прав і свобод людини та громадянина в виборчій сфері відповідно до міжнародно-правових стандартів [4]. На думку М. Ільницького, оцінка демократичності виборчої сфери можлива в 2 площинах: 1) де-юре - рівень демократичності закладених у законодавстві правових положень; та 2) де-факто - рівень дотримання демократичних принципів на практиці [61, с. 34]. На думку П. Данліві, інструментальні вимоги, що стоять перед будь-яким виборним інститутом, можуть бути зведені до двох вимірів: 1) представництво – здійснення політичної діяльності від імені виборців, які голосували за даний інститут; та 2) управління – здійснення владних функцій в встановлених законом межах [142].

А. Маккаренко зазначає, що діяльність з ВІ різниться в кожній конкретній державі залежно від цілей ВІ, історичних передумов, соціальних, політичних, культурних характеристик держави та інших факторів [83, с. 81]. На думку В. Шаповала, згідно з якою діяльність з ВІ завжди підпорядковується міркуванням політичної доцільності, але в деяких випадках також порушує демократичні права та свободи. Основне питання при встановленні законодавчої регламентації діяльності з ВІ полягає, таким чином, в тому щоб ВІ могла максимально задовольняти цілі СВІ і при цьому не порушувати демократичних прав та свобод [125, с. 83].

Як зазначає Ю. Шведа, проблема ВІ постає перед будь-якою новоствореною державою з виборними владними інституціями, так як перед такою державою постає завдання розробки законодавчих правил організації, проведення та

встановлення результатів виборів в дані інституції. Взагалі державні інституції та законодавство, в тому числі виборча сфера, повині бути достатньо міцними для ефективного функціонування та в той же час володіти певним рівнем гнучкості задля своєчасного реагування на зміни зовнішнього соціально-політичного середовища. Розробка виборчих правил (параметри ВС та ВП), на думку Ю. Шведа, включає наступні етапи: 1) аналіз соціальної, політичної, економічної сфери держави, в якій здійснюється встановлення виборчих правил; 2) визначення важливих для виборчої сфери характеристик держави, основних завдань, які стоять перед виборчою сферою, та проблем, які потребують вирішення; 3) теоретичне визначення найбільш оптимальних для даної держави виборчих правил (дана операція здійснюється з врахуванням інформації, що була здобута на попередніх етапах); 4) безпосередньо розробка, закріплення в національному законодавстві та впровадження виборчих правил; 5) аналіз функціонування розроблених виборчих правил на практиці, співставлення даного функціонування з початковими цілями СВІ, коригування та зміна існуючих виборчих правил (в разі потреби). На думку Ю. Шведа, основними та найбільш розповсюдженими проблемами в рамках ВІ новоствореної держави є: 1) низький рівень компетентності СВІ, який призводить до створення недосконого НВЗ; 2) створення виборчих правил в суб'єктивістських інтересах провладних ПС. Ю. Шведа виділяє наступні напрями досліджень виборчої сфери в рамках практики ВІ: 1) загальнотеоретичний – дослідження сутності ВС та ВП, виборчої сфери загалом; 2) процесуальний – дослідження сутності, напрямів, різновидів та механізмів РВС (тобто безпосередньо самого процесу ВІ); 3) результативний – дослідження та аналіз практичних наслідків та результатів дій з ВІ. Ключовими дискусійними питаннями в рамках дослідження ВІ на думку Ю. Шведа є: 1) чи є ВС та ВП залежними/незалежними змінними (незалежна змінна – змінна, яка впливає на інші змінні, залежна змінна – змінна, на яку впливає незалежна змінна); 2) місце та роль інших, невиборчих, чинників в впливі на СПР (таких, наприклад, як форма правління, форма державного устрою, політичний режим,

характеристики суспільства, зовнішні чинники, тощо). Як вказує Ю. Шведа, більшість дослідників вказують на залежність статусу ВС та політичним режимом держави: так в стабільних демократіях вплив ВС на СПР є значним, натомість в нестабільних та перехідних політичних режимах як правило визначальними є інші чинники (політична конюнктура, характеристики суспільства, зовнішні чинники, тощо). Також Ю. Шведа виділяє наступні базові підходи до дослідження виборчої сфери (ВЗ, ВС та ВП): 1) нормативний - виборча сфера конкретної держави аналізується та оцінюється відповідно до певних усталених аксіоматичних норм та стандартів (це можуть бути, наприклад, певні теорії демократії, моделі правової держави, моделі інституційного дизайну тощо), в кінцевому результаті робиться висновок про ступінь відповідності об'єкту дослідження даним аксіоматичним нормам та стандартам; 2) емпірико-статистичний - в зоні дослідження даного підходу знаходяться ті аспекти виборчої сфери, які піддаються кількісному чи якісному опису та формалізації (представлення в числовому вигляді); 3) історико-емпіричний - даний підхід розглядає соціально-політичний та історичний контекст держави, виборча сфера якої досліджується, історію самої виборчої сфери та виборів в певній державі, вплив на виборчу сферу певної держави характеристик її соціальної, політичної, економічної та культурної сфер [126].

К. Бенуа розділяє фактори ВІ на 2 базові групи: 1) об'єктивістські – об'єктивні історичні, соціальні, економічні, політичні та культурні характеристики та процеси в СПР; 2) суб'єктивістські – суб'єктивні інтереси, цілі, бажання та дії конкретних політичних та неполітичних акторів [133]. П. Норріс виділяє наступні 3 базові змінні, які визначають виборчі правила: 1) інституційний контекст – інституційна характеристика держави (сюди входить загальне та виборче законодавство, форма правління, форма державного устрою, політичний режим та інші характеристики ПСД); 2) виборча система - встановлений законодавством алгоритм (математичний за своєю природою) переведення ГВ в ПМ, тобто ВФ (також сюди входить такі другорядні характеристики як структура ВБ, ПБ, представницькі квоти тощо); 3) виборчий

процес - встановлений законодавством порядок організації, підготовки, проведення та встановлення результатів виборів [157]. К. Бенуа віділяє 2 джерела виборчих реформ: 1) персоналізоване - політичні (іноді економічні, зовнішні та інші) актори; 2) неперсоналізовані чинники (соціального, політичного, економічного, історичного, тощо характеру); в якості прикладів детермінант з другої групи можна назвати історичний прецедент або історичні традиції, структура та характеристики суспільства, релігія, тощо [133; 132].

П. Норріс пропонує наступну схему РВС (РВС ділиться на наступні етапи): 1) артикуляція потреби в РВС та визначення РВС – здійснюється аналіз стану виборчої сфери та визначаються ті її складові, параметри та характеристики, які потребують реформи (в випадку розробки нового НВЗ на даному етапі здійснюється проектування нового НВЗ в відповідності до певних вимог та цілей); 2) формулювання концепції РВС – розробка власне проекту РВС (це може бути як введення нових виборчих норм та правил, так і зміна існуючих); 3) законодавче закріплення РВС – офіційне введення в дію РВС, що проявляється в створенні та введенні в дію НПА, який закріплює РВС; 4) імплементація РВС – практична реалізація РВС уповноваженими державними інституціями; 5) контроль за реалізацією РВС – аналіз практичної реалізації РВС та, в разі потреби, коригування даної реалізації [156, с. 535–536, 545].

Р. Катц називає 4 ключових фактори, що присутні при РВС: 1) чинники, що підштовхують СБІ до рішення про РВС; 2) чинники, що відштовхують СБІ від рішення про РВС; 3) чинники, що сприяють проведенню РВС; 4) чинники, що перешкоджають проведенню РВС. На думку Р. Катца хід РВС визначає саме співвідношення зазначених 4 груп факторів [179]. У свою чергу М. Шугарт фактори при РВС поділяє на: 1) необхідні – об'єктивні проблеми в виборчій сфері, які прагне вирішити СБІ; 2) випадкові – в основному це не завжди передбачувані наслідки, з якими СБІ стикається вже в ході самого процесу РВС [169].

Таким чином, сьогодні ВІ використовується в усіх державах з ДПР; в демократичних державах дана діяльність має керуватися певними принципами та має певні обмеження: перш за все в таких державах ВІ не повинна порушувати принципи демократії та правової держави. Ключовим питанням при розгляді ВІ з політологічної точки зору є роль та місце в рамках діяльності з ВІ об'єктивних (характеристики, процеси та закономірності об'єктивної дійсності) та суб'єктивних (діяльність, інтереси, цілі та мотиви політичних та неполітичних суб'єктів, які задіяні в ВІ) чинників. Базовими підходами до дослідження виборчої сфери є: нормативний, емпірико-статистичний та історико-емпіричний. Базові принципи виборчої сфери демократичних держав сучасного світу: 1) принцип верховенства права, 2) принцип демократизму, 3) принцип пріоритету прав людини та громадянина. Інструментальні вимоги, що стоять перед будь-яким виборним інститутом, можуть бути зведені до двох вимірів: 1) представництво – здійснення політичної діяльності від імені виборців, які голосували за даний інститут; та 2) управління – здійснення владних функцій в встановлених законом межах. Оцінка демократичності виборчої сфери можлива в 2 площинах: 1) де-юре - рівень демократичності закладених у законодавстві правових положень; та 2) де-факто - рівень дотримання демократичних принципів на практиці. Виборчі правила визначають 3 основні змінні: 1) інституційний контекст, 2) виборча система, 3) виборчий процес. Фактори ВІ поділяються на 2 базові групи: 1) об'єктивістські – об'єктивні історичні, соціальні, економічні, політичні та культурні процеси та явища; 2) суб'єктивістські – суб'єктивні інтереси, цілі, бажання та дії конкретних політичних та неполітичних акторів. Існують 2 джерела виборчих реформ: 1) персоналізоване - політичні (іноді економічні, зовнішні та інші) актори; 2) неперсоналізовані чинники (соціального, політичного, економічного, історичного, тощо характеру). існують 2 базових різновиди РВС: 1) кардинальний - встановлення певної моделі ВС (в новостворених державах) або повна заміна існуючої моделі ВС, 2) коригуючий – реформи другорядних елементів виборчої сфери. Існують 4 ключових фактори,

що присутні при РВС: 1) чинники, що підштовхують СБІ до рішення про РВС; 2) чинники, що відштовхують СБІ від рішення про РВС; 3) чинники, що сприяють проведенню РВС; 4) чинники, що перешкоджають проведенню РВС. Також фактори ВІ розділяють на фактори при РВС поділяє на: 1) необхідні – об’єктивні проблеми в виборчій сфері, які прагне вирішити СБІ; 2) випадкові – в основному це не завжди передбачувані наслідки, з якими СБІ стикається вже в ході самого процесу РВС. Етапи РВС: 1) артикуляція потреби в РВС та визначення РВС, 2) формулювання концепції РВС, 3) законодавче закріплення РВС, 4) імплементація РВС, 5) контроль за реалізацією РВС. Діяльність з ВІ завжди підпорядковується міркуванням політичної доцільності, але в деяких випадках також порушує демократичні права та свободи. Основне питання при встановленні законодавчої регламентації діяльності з ВІ полягає, таким чином, в тому щоб ВІ могла максимально задовольняти цілі СБІ і при цьому не порушувати демократичних прав та свобод.

Як зазначають Р. Таагапера та М. Шугарт, в аспекті мотивації діяльності СБІ основна особливість діяльності з ВІ полягає в наступному: СБІ є ПА, які обираються за допомогою тих виборчих правил (модель ВС та правила організації ВП), які вони ж розробляють, встановлюють та змінюють (так як вони є ключовими владними інституціями та ключовими суб’єктами законотворчості в державі) в рамках діяльності з ВІ. СБІ є правлячими ПС, які прагнуть перемогти на майбутніх виборах. Тому СБІ зацікавлені в встановленні таких виборчих правил, які б забезпечували їм перемогу (або максимізацію результату) на майбутніх виборах (що є основним мотивом для діяльності з ВІ). Якщо існуючі виборчі правила їх задовольняють, то вони виступають проти зміни даних правил (тобто за збереження статус-кво) [170, с. 116]. З цього приводу К. Бош наводить наступні закономірності: 1) якщо існуюче ВЗ дає РВ, які задовольняють правлячі ПС, то правлячі ПС прагнуть зберегти існуючі ВЗ незмінним (тобто зберегти статус-кво); 2) якщо ж існуюче ВЗ дає РВ, які не задовольняють правлячі ПС, то це може спонукати правлячі ПС до такої зміни ВЗ, яка б на їх думку покращила

для них РВ. Виходячи з даних закономірностей на практиці великі парламетські ПП, як правило, виступають проти змін ВЗ. Слід зазначити, що ВІ має певний ступінь непередбаченості, тому при плануванні ВІ СБІ повинен свіввіднести ймовірність очікуваних позитивних та негативних результатів дій з ВІ дій [136].

Через те, що ВІ здійснюється конкретними політичними суб'єктами, в рамках діяльності з ВІ в будь-якому випадку поряд з об'єктивістською складовою буде присутня суб'єктивістська складова. В рамках останньої в правовій формі закріплюються суб'єктивістські інтереси політичних та неполітичних акторів [22, с. 281]. Як зазначає М. Афанасьєва, рівень можливостей суб'єктивістського використання як загального, так і виборчого законодавства залежить від ступеню його регламентованості. Так, слабка регламентованість законодавства спричиняє виникнення в ньому місць з варіативною інтерпретацією (так званих «інтерпретаційних лагун»), які можна інтерпретувати в суб'єктивістських інтересах. В той же час надмірно деталізованість законодавчої регламентації, по-перше, неможлива на практиці (передбачити всі аспекти та ситуації неможливо), по-друге, непотрібна (достатньо загальних принципів та критеріїв для підведення конкретних прецедентів під дані загальні принципи). Тому оптимальним є дотримання принципу «золотої середини» між надмірною регламентацією та високою інтерпретативністю законодавства [7, с. 139]. Як зазначає М. Афанасьєва, в будь-якій державі провладні ПС в рамках ВІ завжди мають перевагу, в порівнянні з опозицією. Але в сталих/розвинених демократіях опозиція реально виступає повноцінним учасником процесу ВІ, то в державах недемократичних та в державах з нерозвиненою демократією провладні ПС часто виступають монополістами при становленні виборчих правил [21, с. 184]. Суб'єктивістська складова (інтереси політичних суб'єктів) в рамках політичної сфери надає актуальності проблемі політичної доцільності, тобто діяльності в політичній сфері, яка здійснюється певними політичними суб'єктами та акторами для реалізації власних інтересів та цілей. Часто такими цілями виступає здобуття або збереження політичної влади. Але, як зазначає В. Шаповал, в демократичній

державі діяльність ПА, яка обумовлена міркуванням політичної доцільності, хоча й має право на існування, повина бути обмежена правовим шляхом. Зокрема дана діяльність не може супроводжуватись порушенням національного законодавства, ЗВП/ЗП, порушенням міжнародно визнаних принципів демократичної/правової держави та принципів/засад демократичних виборів [125, с. 83-84].

Поведінку СВІ можна розглядати в контексті теорії раціонального вибору: СВІ є раціонально мислячим суб'єктом, який має конкретні цілі (в даному випадку це здобуття або утримання влади), та здійснює дії, які напружені на досягнення даних цілей. Тому, виходячи з того факту, що 1) суб'єктами ВІ є інституції та ПА, які мають юридичні повноваження вносити зміни до державного законодавства (в даному випадку в тій його частині, яка стосується виборчої сфери) та є раціональними; 2) будь-який раціональний ПА прагне дістати або утримати владу, можна зробити висновок, що дії з ВІ будь-якого суб'єкта ВІ направлені на таку зміну НВЗ, яка б допомогла данному суб'єкту ВІ 1) дістатися до влади (тобто зайняти виборну посаду, якщо даний ПА не займає виборну посаду) або 2) утримати владу (тобто утримати виборну посаду, якщо даний ПА вже займає виборну посаду) [4].

Таким чином, зважаючи на те, що ВІ здійснюється політичними суб'єктами, які мають свої інтереси, цілі та мотиви, під час процесу ВІ присутні як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. ВІ може використовуватися як в загальносуспільних, так і в суб'єктивістських інтересах. В аспекті мотивації діяльності СВІ основна особливість діяльності з ВІ полягає в наступному: СВІ є ПА, які обираються за допомогою тих виборчих правил (модель ВС та правила організації ВП), які вони ж розробляють, встановлюють та змінюють (так як вони є ключовими владними інституціями та ключовими суб'єктами законотворчості в державі) в рамках діяльності з ВІ. Тому СВІ зацікавлені в встановленні таких виборчих правил, які б забезпечували їм перемогу (або максимізацію результату) на майбутніх виборах. Якщо існуючі виборчі правила їх задовольняють, то вони виступають проти зміни даних правил (тобто за збереження статус-кво).

Поведінку СВІ можна розглядати в контексті теорії раціонального вибору: СВІ є раціонально мислячим суб'єктом, який має конкретні цілі (в даному випадку це здобуття або утримання влади), та здійснює дії, які напружені на досягнення даних цілей. Тому, виходячи з того факту, що 1) суб'єктами ВІ є інституції та ПА, які мають юридичні повноваження вносити зміни до державного законодавства (в даному випадку в тій його частині, яка стосується виборчої сфери) та є раціональними; 2) будь-який раціональний ПА прагне дістати або утримати владу, можна зробити висновок, що дії з ВІ будь-якого суб'єкта ВІ направлені на таку зміну НВЗ, яка б допомогла данному суб'єкту ВІ 1) дістатися до влади (тобто зайняти виборну посаду, якщо даний ПА не займає виборну посаду) або 2) утримати владу (тобто утримати виборну посаду, якщо даний ПА вже займає виборну посаду).

Під ціллю розуміється кінцевий результат, на досягнення якого направлена та чи інша діяльність (саме досягнення даного результату є основним мотивом здійснення даної діяльності). Діяльність з ВІ, як і будь-яка інша раціональна діяльність, здійснюється задля досягнення певних цілей. Цілі ВІ полягають у внесенні змін у виборчій сфері відповідно до намірів СВІ та ставляться для задоволення намірів та інтересів СВІ. Вони можуть бути направлені як на досягнення суспільно-корисних, так і суб'єктивістських намірів та інтересів. СВІ повнен володіти достатнім рівнем інформації про виборчу сферу та мати високий рівень знань та компетенції. На думку М. Афанасьєвої, телеологічний аспект ВІ проявляється у таких її сутнісних характеристиках як 1) цілеспрямованість (діяльність з ВІ завжди спрямована на досягнення певних цілей), 2) доцільність (діяльність з ВІ повина бути обумовлена об'єктивними причинами), раціональність (діяльність з ВІ повина бути основана на наукових знаннях та здійснюватись задля об'єктивного покращення виборчої сфери) [4, с. 87].

Щодо цілей ВІ серед науковців існують різні погляди: так Ю. Шведа вважає, що основною метою дій з ВІ є удосконалення існуючого стану виборчої сфери [126]; в той час як А. Лейпхарт вважає цілі ВІ суто маніпулятивними – на

його думку ВІ можна розглядати як гру з нульовою сумою, змістом якою є протистояння між провладними та опозиційними ПС [153]. У свою чергу К. Махова вважає, що цілі ВІ в залежності від мотивації можуть бути як об'єктивісткими (удосконалення виборчих правил для підвищення ефективності функціонування виборчої сфери), так і суб'єктивістськими (маніпулювання ВЗ на користь певних ПА, преш за все провладних ПС) [85]. Як зазначає Д. Ковриженко, уявлення щодо базових цілей ВІ серед науковців та політиків в історичній ретроспективі зазнали певної еволюції: 1) спочатку домінував підхід, згідно з яким цілі ВІ лежать винятково в політичній сфері (збереження влади правлячої ПП, недопущення певних ПП до парламенту, вплив на формування уряду та ін.); 2) в кінці ХХ ст., під впливом процесів демократизації та розширення політичної участі населення, бачення цілей ВІ розширилося – до політичних цілей додалися цілі соціально-гуманістичного характеру, наприклад такі як рівність громадян, повноцінна політична участь, забезпечення прав людини та громадянина, забезпечення прав жінок та меншин, повноцінне представництво в ПОВ всіх груп населення тощо [37, с. 79].

Не зважаючи на те, що специфіка використання ВІ залежить від специфіки країни та цілей СБІ, А. Волл виокремлює наступні загальні цілі демократичної ВІ: 1) створення максимально ефективного варіанту ВС та організації ВП; 2) прагнення до максимальної відповідності складу ПОВ розподілу ГВ на виборах (пропорційність); 3) сприяння ефективній репрезентації інтересів та структури суспільства в складі ПОВ (сюди відноситься рівень представництва в ПОВ жінок та різноманітних меншин); 4) створення умови для примирення, співпраці та вигідної взаємодії між ПС та ПА, сприяння стабільності в суспільстві, запобігання соціальній напруженості та соціальним конфліктам; 5) спонукання виборців до впливу на своїх представників; 6) сприяння визнанню суспільством легітимності парламенту та уряду; 7) сприяння ефективній та злагодженій роботі ПОВ (парламенту та ОМС), уряду та ОП (президент, мер, губернатор, тощо) – тобто органів державного управління; 8) сприяння розвитку ПП; 9) сприяння

підзвітності ОП та СПОВ перед виборцями та громадянами; 10) розвиток парламентського контролю за ВГВ [173, с. 8]. На думку А. Макаренко в рамках демократичної ВІ необхідно дотримуватись певних професійно-етичних принципів: повага та дотримання закону, неупередженість, нейтральність, відкритість, орієнтація на інтереси виборців, зміни ВЗ мають бути раціонально обгрунтовані, небажаними є часті зміни НВЗ [83, с. 80]. М. Афанасьєва називає наступні базові цілі демократичної ВІ: 1) забезпечення ефективності та стабільності державної влади та ПСД; 2) забезпечення підконтрольності виборних органів влади / виборних посадовців виборцями та відповідальності виборних органів влади / виборних посадовців перед виборцями; 3) сприяння розвитку ПП та партійної системи; 4) вплив на парламент та представницькі ОМС: забезпечення ефективної роботи ПОВ, формування ефективної парламетської більшості та забезпечення умов для діяльності опозиції [4, с. 160-161].

Тепер розглянемо чинники успіху/неуспіху ВІ. На думку К. Ланделла, успіх ВІ визначає: 1) наявність ПП та інших ПА, які прагнуть до перемоги на наступних виборах та максимізації місць у ПОВ; 2) власне сам концептуальний проект РВС; 3) характеристики середовища – політична, соціальна, економічна та культурна сфера держави, де здійснюється ВІ [154]. Е. Ренвік бачить коріння РВС в можливості правлячої еліти контролювати процес прийняття рішення про її проведення. Він виходить з припущення про те, що політики зазвичай контролюють ВС і мають владні повноваження для її зміни або збереження. Відповідно, причиною проведення виборчої реформи стає або рішення правлячої групи поміняти ВС, або втрата нею контролю над процесом прийняття рішення з цього питання. Грунтуючись на даному критерії, Е. Ренвік пропонує типологію РВС, беручи до уваги роль різних акторів в її ініціювання. Проведення РВС з ініціативи політичної групи (яка повністю контролює процес прийняття рішень) ставить її перед вибором одного з 2 типів РВС: 1) редистрибутивна (поліпшує становище однієї групи суспільства за рахунок іншої) або 2) ефективна (при

збереженні status quo поліпшує умови для всіх або для більшості груп). Як правило, в світовій практиці більшість РВС є редистрибутивними, що сприяють збільшенню представництва в парламенті одних партій за рахунок скорочення інших. Іншими словами, якщо правляча партія або коаліція партій бачить вигоди від зміни моделі ВС або значної її модифікації, вона нав'язує свою позицію більшості. Також слід зазначити, що на думку Е. Ренвіка більшість РВС в світі є результатом: 1) тиску правлячої групи на суспільство, 2) взаємодії правлячої групи з суспільством [163]. А. Волл виділяє наступні можливі варіанти підготовки та утвердження виборчих реформ: 1) застосування методів прямої демократії – суспільні слухання та референдуми (Нова Зеландія); 2) спеціально створені незалежні комісії (Незалежна Комісія щодо ВС у Великій Британії, Технічний Комітет з виборчої реформи у Замбії); 3) використання існуючих неспеціалізованих правових інстанцій (Правова Комісія у Канаді); 4) створення парламентських комітетів (постійних – як Об'єднаний постійний комітет з питань виборів у Австралії або тимчасових); 5) внутрішньопартійні, міжпартійні та парламентські дискусії (Колумбія, Мексика) [173, с. 11-12]. А. Блейз виділяє 2 типи чинників мотивацій до ВІ: 1) обов'язкові – об'єктивно існуючі політичні, соціальні, економічні процеси та явища, об'єктивно існуючі недоліки НВЗ, які потребують свого вдосконалення, інтереси та цілі ПА; 2) випадкові – форс-мажорні, непрогнозовані та непередбачувані обставини (наприклад, невдоволення правлячих ПС результатами чергових виборів) [135, с. 14-15].

Тепер розглянемо мотиви, що спонукають СВІ до дій з ВІ. І. Гербут виділяє 2 основні групи цілей ВІ: 1) об'єктивістська – вплив на параметри СПР та інституційної/нормативно-правової підсистеми ПСД, 2) суб'єктивістська – реалізація цілей та інтересів конкретних політичних та неполітичних суб'єктів [49]. Що стосується мотивації дій з ВІ, СВІ може мати: 1) раціональну мотивацію - досягнення певних раціональних цілей, покращення свого положення в політичній сфері (максимізація владного впливу, підвищення ймовірності перемоги на виборах, покращення роботи владних інституцій); 2)

нормативну мотивацію – впровадження певних (соціальних, політичних або морально-етичних) цінностей та ідей (наприклад, ліберальна ідеологія через відстоювання ідей індивідуалізму віддає перевагу МВС). На її думку раціональна мотивація, як правило, є домінуючою – найбільш розповсюдженим прикладом такої мотивації є той випадок, коли провідні ПС виступають за збереження такого типу ВС, яка привела їх до влади. Прикладами нормативної мотивації є втілення таких ідей, як демократизм (пропорційний розподіл місць в ПОВ, підконтрольність обранців, підзвітність обранців та уряду), стабільність (запобігання конфліктів всередині владних інститутів та суспільства), ефективне управління, тощо. Цікаво, що в недемократичних державах (з АПР або ТПР) нормативна мотивація ВІ може проявлятися в прагненні до демонстрації для міжнародної спільноти того, що дана держава розділяє міжнародні демократичні цінності – це проявляється в регулярному проведенні виборах, але виборчі правила призводять до прогнозованої перемоги провідних ПС (встановлення таких правил відноситься вже до раціональної мотивації СВІ) [49]. У свою чергу Р. Катц виділяє 6 типів мотивів діяльності з ВІ, що можуть виникнути у СВІ [150]:

1) Невпевнність в перемозі на наступних виборах, незадоволення результатами останніх виборів. Такий мотив характерен для нестабільних ПСД.

2) Відсутність у інкумбента контролю над ситуацією та тиск на нього з боку інших ПА (наприклад, опозиційних ПП чи громадянського суспільства), що визначається сформованою інституціональною системою держави.

3) Різностямованість інтересів та думок членів партії або учасників коаліції.

4) Оптимізм інкумбента щодо своїх владних перспектив при проведенні РВС або недооцінка її наслідків. Стабільні демократії, які мають тривалий електоральний досвід, більшою мірою застраховані від проведення РВС, ґрунтуючись на впевненості в гарантованому успіху. Але в конкурентному публічному просторі наслідки РВС є непрогнозованими, що знижує мотивацію до ВІ.

5) Орієнтація інкумбента на довгострокові цілі, а не короткостроковий електоральний успіх.

6) Готовність ПП обміняти електоральну перевагу на можливість реалізації інших важливих для неї цілей.

На думку К. Бенуа ПА віддають перевагу таким ВС, які максимально відповідають їх приватним інтересам. Останні можуть полягати або 1) в прагненні до реалізації певної політики (реалізації певного політичного курсу) (*policy-seeking*), або 2) в бажанні отримати (зберегти) виборні посади (*office-seeking*). Суть відмінностей між цими перспективами в тому, що керуючись прагненням до досягнення влади (*office-seeking*), ПА не враховують міркування, пов'язані зі створенням умов для формування міцних післявиборних коаліцій, що було б основою для реалізації бажаного для них політичного курсу (*policy-seeking*). Таким чином, ПА згодні на РВС лише якщо бачать для себе певну вигоду з даної РВС [133, с. 368]. Так, наприклад, в Великій Британії в 2011 р. Ліберальна партія виступила з ініціативою проведення загальнодержавного референдуму, на якому повино було розглядатися питання зміни ВС на парламентських виборів з МВС ВБ на МВС альтернативного голосування. Але парламент не підтримав дану ініціативу (67,9% голосів проти, 32,1% голосів за), тому що пропонована модель ВС є невиигідною для Консервативної та Лейбористської партій, які на той час сумарно складали більшість в британському парламенті [88, с. 47].

Таким чином, можна зробити висновок, що діяльність з ВІ обумовлена достатньо широким набором цілей та мотивів СВІ. Діяльність з ВІ, як і будь яка інша раціональна діяльність, здійснюється задля досягнення певних цілей. Під ціллю розуміється кінцевий результат, на досягнення якого направлена та чи інша діяльність (саме досягнення даного результату є основним мотивом здійснення даної діяльності). Цілі ВІ полягають у внесенні змін у виборчі правила відповідно до намірів СВІ для задоволення намірів та інтересів СВІ. Вони можуть бути направлені як на досягнення суспільно-корисних, так і суб'єктивістських намірів та інтересів. Телеологічний аспект ВІ проявляється у таких її сутнісних

характеристиках як цілеспрямованість, доцільність, раціональність. Цілі ВІ в залежності від мотивації можуть бути як об'єктивістськими (удосконалення виборчих правил для підвищення ефективності функціонування виборчої сфери), так і суб'єктивістськими (маніпулювання ВЗ на користь певних ПА, преш за все провладних ПС). Щодо мотивації дій з ВІ, то вона може бути: 1) раціональною - досягнення певних раціональних цілей, покращення свого положення в політичній сфері (максимізація владного впливу, підвищення ймовірності перемоги на виборах, покращення роботи владних інституцій); 2) нормативною – впровадження певних (соціальних, політичних або морально-етичних) цінностей та ідей. ПА віддають перевагу таким ВС, які максимально відповідають їх приватним інтересам. Останні можуть полягати або 1) в прагненні до реалізації певної політики (реалізації певного політичного курсу) (policy-seeking), або 2) в бажанні отримати (зберегти) виборні посади (office-seeking). Таким чином, ПА згодні на РВС лише якщо бачать для себе певну вигоду з даної РВС.

2.2 Публічні форми практичної реалізації виборчої інженерії

Форми практичної реалізації ВІ відносяться до конструктивної складової технології ВІ. Р. Таагапера та М. Шугарт називають три основні ОВІ: СВБ, магнітуда та межі ВО, ВФ [170].

О. Бабкіна та В. Горбатенко виділяють такі основні форми практичної реалізації ВІ [25]: 1) Зміна існуючих та введення нових виборчих процедур; внесення змін до існуючого ВЗ та прийняття нових виборчих законів та інших НПА. 2) Регламентація АВП та ПВП. Ведення різноманітних представницьких квот (гендерних, етнічних, мовних, релігійних тощо). 3) Маніпулювання кордонами ВО (джеррімендерінг). 5) Вибір потрібного часу для проведення виборів. 6) Добір лояльного до правлячої еліти складу виборчих комісій. 7) Переміщення виборців з одних ВО до інших.

О. Шинкаренко виділяє наступні методи ВІ: 1) внесення змін у виборче законодавство або прийняття нових виборчих законів, які мають забезпечити успіх тим чи іншим політикам чи політичним партіям, політичним елітам; 2) маніпуляції з кордонами ВО; 3) відбір лояльних до тих чи інших ПС членів виборчих комісій; 4) зміна термінів проведення виборів з метою використання сприятливих для того чи іншого кандидата, партії умов; 5) переміщення в період виборчих кампаній виборців (військових, сільських чи міських мешканців, що беруть участь в збиранні врожаю, та ін.) з одних територій, округів у інші; 6) використання судових процедур для вирішення проблем, що виникають у процесі виборів та можуть регулюватися певними ПС [127, с. 44].

Під формою практичної реалізації (далі - ФПР) ВІ розуміється способи застосування теоретичних знань та методів ВІ в ході практичної діяльності задля досягнення певного результату. Практична реалізація ВІ здійснюється в сфері виборчого законодавства, тобто її сутністю є встановлення або зміна закріплених в законодавстві правил організації, проведення та встановлення результатів виборів. Можна запропонувати наступну класифікацію ФПР ВІ (за критерієм рівня): – 1) рівень виборчого законодавства, 2) рівень виборчої системи, 3) рівень виборчого процесу:

1. Рівень виборчого законодавства (закріплена в нормативно-правових актах сукупність правових норм, які регулюють організацію, проведення та встановлення результатів виборів) – найбільш загальний рівень практичної реалізації ВІ. В якості ОВІ тут виступають 4 основні групи норм: 1) регламентація організації процедури виборів; 2) регламентація організації процедури голосування на виборах; 3) регламентація встановлення результатів виборів, тобто процесу переведення ГВ в ПМ – саме ці норми встановлюють діючу модель ВС; 4) регламентація надання активного та пасивного виборчого права.

2. Рівень виборчої системи. Під ВС розуміється алгоритм (математичний за своєю природою) переведення голосів виборців в представницькі мандати, тобто

виборча формула. В якості ОВІ тут виступають наступні базові характеристики ВС: 1) операнди – 1.1.) голоси виборців, 1.2.) учасники виборів, 1.3.) представницькі мандати – місця в виборних органах, на які балотуються УВ; 2) операції – 2.1.) виборча формула – мажоритарна або пропорційна, 2.2.) структура виборчого бюлетеня – індивідуальний/колективний УВ та категоричне/ординальне/кумулятивне голосування, 2.3.) магнітуда виборчого округу – одномандатні чи багатомандатні ВО.

3. Рівень виборчого процесу. ВП визначається як встановлений законодавством порядок організації, підготовки, проведення та встановлення результатів виборів. ВП складається з 4 базових стадій: 1) підготовчо-організаційна стадія – 1.1.) територіальна організація ВП, 1.2.) створення виборчих комісій та інших органів організації та управління ВП; 1.3.) реєстрація та складання списків виборців; 2) стадія висування УВ – 2.1.) призначення виборів, 2.2.) висування УВ, 2.3.) реєстрація УВ; 3) стадія виборів – 3.1.) передвиборча кампанія – агітація та політична реклама УВ своїх передвиборчих програм, 3.2.) голосування виборців; 4) стадія встановлення результатів виборів – 4.1.) підрахунок голосів виборців, 4.2.) встановлення та публікація результатів виборів; а також суб'єктна (суб'єкти, задіяні в ВП); часова (часова організація ВП, визначення часу проведення кожної зі стадій ВП); та просторова (територіальна організація ВП, тобто розподіл ТПВ на ВО та визначення кількості ПМ, які розподіляються в кожному з цих ВО) складові ВП. На рівні ВП основними напрямками практичної реалізації ВІ є регламентація наступних аспектів ВП: 1) тип виборів – тобто колективні інституції, чий склад обирається на виборах, та посади, претенденти на які балотуються на виборах; 2) активне та пасивне виборче право – тобто регламентація діяльності суб'єктів, які голосують (виборці) та балотуються на виборах (учасники виборів); 3) адміністрування виборів – створення та організація роботи виборчих органів; 4) організація процесу голосування виборців, підрахунку ГВ та встановлення РВ; 5) територіальна

організація виборів; 6) часова організація виборів; 7) регламентація ведення виборчої кампанії (агітація, політична реклама тощо).

Таким чином є 3 рівні ФПР ВІ: 1) рівень ВЗ, 2) рівень ВС, 3) рівень ВП. Базовим є рівень ВЗ, так як саме в ВЗ закріплені модель та параметри ВС, а також правила та засади організації ВП. На цій підставі можна зробити висновок, що рівень ВС та рівень ВП є похідними від рівня ВЗ. Але ключовим для встановлення РВ є рівень ВС, тому що саме ВС визначає алгоритм переведення ГВ в ПМ. ВП в рамках визначення РВ грає допоміжну роль.

Виборча система кожної держави є унікальною за своєю характеристикою. Однак, як вдало зазначають експерти Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам (International IDEA): «На базовому рівні, ВС покликані трансформувати голоси, подані на загальних виборах, в місця для партій та кандидатів переможців». Тобто основною функцією будь-якої ВС є трансформація результатів голосування на виборах в представницькі мандати [162, с. 5]. А. Лейпхарт зазначив наступне: «Дві основоположні альтернативи, перед якими постають творці нових демократичних конституцій, — це, по-перше, вибір між ВС, заснованими, відповідно, на принципі більшості і на принципі пропорційного представництва (тобто між МВС та ПВС), і, по-друге, — між парламентською і президентською формами правління» [152]. «Тим не менше, загальновизнано, - наголошується в матеріалах Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам, - що в більшості випадків факт вибору ВС в більшій мірі, ніж інші, має глибокий вплив на політичне життя, одного разу обрана ВС має тенденцію до стійкості, в той час як політичні інтереси організовуються для вилучення з неї переваг» [164, с. 1]. «Порівняно з іншими елементами політичної системи, виборчими правилами найлегше маніпулювати в політичних цілях», — цей посил був зроблений Дж. Сарторі у статті «Політичний розвиток і політична інженерія» ще в 1968 році й залишився актуальним по сьогоднішній день [166, с. 273]. В залежності від організації ВС інститут виборів може або сприяти конструктивному розвитку політичної системи, коли

забезпечується відкритість, конкуренція та відповідальність політичних сил, або деструктивно впливати на політичну сферу, коли на користь держави обмежується політичний плюралізм, встановлюється клановість політики й атомізація політичних сил [106, с. 134].

З юридичної точки зору ВС — це засіб визначення результатів голосування, а з політичної — ефективний інструмент у боротьбі за більшість місць у представницьких органах. Як зазначають І. Климкова та М. Остапенко, при однаковому розподілі голосів виборців, але залежно від застосовуваної моделі ВС, буде цілком різний результат виборів. Разом з тим, тип встановленої у країні ВС є наслідком особливостей суспільно-політичного розвитку, політичної культури, розстановки політичних сил та визначених пріоритетів політичного курсу [68, с. 65]. Ж. П. Жакк'є справедливо вважає, що вибір ВС не може розглядатися як нейтральна операція, оскільки результати виборів варіюються залежно від системи, що застосовується. Вибір варіанту ВС справляє вплив не тільки на обрання представників, але також на характер і кількість політичних партій, а в більш широкому розумінні — і на політичний режим. Як стверджує відомий французький політолог М. Дюверже, «першим результатом РВС стають зміни не тільки в розподілі мандатів, а й в розподілі голосів. Виборці по-різному голосують при МВС і ПВС; в умовах двох і одного турів, при наявності партійних списків і при уніномінальному голосуванні» [143]. Таким чином, ВС є частиною інституційної системи держави, вона тісно пов'язана з конституційною, політичною та партійною системами, і результат її функціонування буде різним у різних політико-правових і партійних реаліях. У різних країнах вибір типу ВС та специфіка її функціонування залежить від способу організації державної влади, форми державного устрою, політичного режиму, структури політичних інститутів, партійної системи, національного складу суспільства, його структури, традицій і культури, зовнішніх факторів, та багатьох інших характеристик. В конституціях більшої частини сучасних держав, в тому числі і України, тип ВС не закріплений, його визначає поточне НВЗ; з одного боку це сприяє гнучкості ВЗ, з

іншого – відкриває можливості для внесення змін до ВС в вузьких інтересах. Виключення становлять декілька держав, але й в них в конституції закріплені лише тип ВС для того чи іншого виду виборів, а інші деталі регламентуються в поточному законодавстві. На думку дослідників, ведення та внесення змін до ВС є взагалі найбільш політизованою складовою ВЗ. Саме на тій частині ВЗ, яка стосується ВС, зосереджено найбільше інтересів діючих політичних сил та інших суб'єктів політики. З іншого боку зміни в виборчій сфері зробити процедурно порівняно легше ніж зміни в інших сферах політико-правової системи держави. У зв'язку з цим широке поширення в світі отримала ВІ. Вибирати тип та параметри ВС потрібно не в вакуумі, а з урахуванням національних конституційних і політичних особливостей (таких як спосіб організації державної влади, форма державного устрою, національний склад суспільства, його традиції та культура, зовнішні фактори, тощо). Як дуже слушно помітив Б. Мохончук, ВС – це дуже тонка межа між правом та політикою, оскільки першим регулюється, а на друге безпосередньо впливає [92].

Є. Хан вважає, що НВЗ за своїм значенням в житті демократичної держави займає друге місце після Конституції, так як саме воно визначає порядок формування вищого представницького і законодавчого органу країни, і тим самим зачіпають основи її політичного устрою. Стабільність ВС забезпечує стабільність політичного порядку, яка настільки ж важлива, як і стабільність економічної та правової системи. ВС вирішальним чином впливає на характер і масштаби представництва в законодавчій владі різних соціальних інтересів, визначає характер відносин між виборцями і депутатським корпусом, в значній мірі впливає на політико-ідеологічну структуру депутатського корпусу, а також багато в чому визначає географію виборів. Також ВС впливає на рівень практичної реалізації норм і принципів демократії [122, с. 1].

На думку М. Афанасьєвої, основними політико-правовими цілями, що ставляться перед ВС в демократичних державах, є наступні: 1) сприяння ефективності та стабільності публічної влади (перш за все тут мова йде про

дієздатну парламентську більшість та ефективний уряд); 2) забезпечення відповідальності, підзвітності та підконтрольності виборних органів та виборних посадовців; 3) сприяння розвитку партійної системи та посилення ролі партій в соціально-політичному житті; 4) забезпечення можливості повноцінної участі в політичному житті для опозиції. ВС потрібно розробляти не під впливом ситуативної політичної кон'юнктури, а з прицілом на довготривале стабільне використання (але з можливістю внесення модифікацій) [4, с. 158-163].

Спеціалісти МО АСЕ виділяють наступні шляхи встановлення ВС в тій чи іншій державі: 1) колоніальне правоприємство – колонії після здобуття незалежності встановлюють ту модель ВС, що була запроваджена в державі-метрополії (наприклад, колишні британські колонії після здобуття незалежності в своїй більшості встановлювали на виборах ПОВ традиційну для Британії МВС); 2) свідомо розробка (так було при виникненні СРСР); 3) зовнішнє запозичення або зовнішнє встановлення (наприклад, модель ВС може встановлюватися окупаційною владою, як була в Німеччині та Японії в 1945 р.); 4) випадковий або однозначно не встановлений – ВС формується в ході історичного процесу. Що стосується кардинальних РВС (зміна моделі ВС або важливих параметрів ВС та ОВП), то АСЕ вказує, що це може видбутися здебільшою в 2 випадках: 1) встановлення демократичного режиму (наприклад, в рамках переходу від авторитаризму/тоталітаризму або здобуття незалежності колонією); 2) криза (політична, соціальна, економічна, інституційна, тощо) в рамках існуючої демократії [130].

Як зазначають Р. Таагепера та М. Шугарт, на результати виборів впливає не тільки РГВ, а й тип та особливості використовуваної на виборах ВС. При застосуванні різних моделей ВС та навіть при різних параметрах однієї моделі ВС один і той же розподіл ГВ може давати різні результати голосування. Ключовими в даному контексті є питання про врахування ГВ, ТОВ та механізми РПМ [170]. Основна проблема вибору типу та параметрів ВС зумовлена тим, що при застосуванні ВС математичні методи використовуються до об'єктів з

неарифметичною природою [92]. Якщо ВЗ можна вважати однією з найбільш політизованих частин загального законодавства держави, то в рамках самого ВЗ найбільш політизованою частиною є питання про тип та особливості ВС. Так, на думку Р. Таагепера та М. Шугарта, що особливості ВС здатні викликати значні наслідки і навіть розпад країни. При цьому вони стверджують, що змінити виборчі правила набагато легше, ніж багато інших складових політичного устрою та політичної системи, саме тому ВС – багатообіцяюче поле для політичної інженерії, хоча легкість зміни правил гри не слід перебільшувати. Проте вони слушно зауважують, що абсолютної свободи у виборі типу ВС та внесення змін до неї не існує, тому що дана діяльність обмежена місцевими політичними умовами та традиціями, особливостями політичного устрою, а також іншими факторами, до того ж ВС є досить інертними [170].

ВС як ОВІ має високий маніпулятивний потенціал, що обумовлено наступними її властивостями: 1) властивість ВС та окремих її елементів визначати РВ; 2) складність моделювання чітких закономірностей впливу ВС на соціополітичну сферу; 3) неоднаковість функціонування та впливу однієї моделі ВС в різних соціальних, політичних та економічних умовах; 4) відсутність чітко визначених міжнародних стандартів та всесвітньо визнаної практики регулювання ВІ [92].

Таким чином, можна зробити висновок, що порівняно з іншими елементами політичної системи, виборчими правилами найлегше маніпулювати в політичних цілях. ВС - це частина інституціональної системи держави, вона тісно пов'язана з правовою, політичною та соціальною системою і її функціонування є різним в різних політико-правових та соціальних реаліях. ВС – це дуже тонка межа між правом та політикою, оскільки першим регулюється, а на друге безпосередньо впливає. В конституціях більшої частини сучасних держав, в тому числі і України, тип ВС не закріплений, його визначає поточне НВЗ; з одного боку це сприяє гнучкості ВЗ, з іншого – відкриває можливості для внесення змін до ВС в вузьких інтересах. Двома ключовими змінними, які визначають результати

виборів, є розподіл ГВ між УВ та тип ВС. Використання різних моделей ВС можуть дати різні результати при однаковому розподілі ГВ між наявними УВ. Ведення та внесення змін до ВС є взагалі найбільш політизованою складовою ВЗ. Саме на тій частині ВЗ, яка стосується ВС, зосереджено найбільше інтересів діючих політичних сил та інших суб'єктів політики. З іншого боку зміни в виборчій сфері зробити процедурно порівняно легше ніж зміни в інших сферах політико-правової системи держави. ВС кожної держави є унікальною за своєю характеристикою. 2 основоположні альтернативи при створенні конституційних основ нової демократії: по-перше, вибір між ВС, заснованими, відповідно, на принципі більшості і на принципі пропорційного представництва (тобто між МВС та ПВС), і, по-друге, — між парламентською і президентською формами правління. Перед ВС іноді стоять майже несумісні завдання: з одного боку більш-менш точно відображати думку народу, з іншого — об'єднати різноманітні ідейні рухи і сприяти формуванню достатньо логічної та зрозумілої політичної волі. Ідеальної моделі ВС (яка б досконало діяла в будь-яких умовах) не існує, будь-яка з існуючих моделей ВС має певні позитивні та негативні характеристики, СВІ повинен знайти прийнятний варіант співвідношення плюсів та мінусів певної моделі ВС.

Існують наступні напрями досліджень виборчої сфери в рамках практики ВІ: 1) загальнотеоретичний — дослідження сутності ВС та ВП, виборчої сфери загалом; 2) процесуальний — дослідження сутності, напрямів, різновидів та механізмів РВС (тобто безпосередньо самого процесу ВІ); 3) результативний — дослідження та аналіз практичних наслідків та результатів дій з ВІ. Існують наступні шляхи встановлення ВС в тій чи іншій державі: 1) колоніальне правоприємство — колонії після здобуття незалежності встановлюють ту модель ВС, що була запроваджена в державі-метрополії; 2) свідомо розробка; 3) зовнішнє запозичення або зовнішнє встановлення; 4) випадковий або однозначно не встановлений — ВС формується в ході історичного процесу. Що стосується кардинальних РВС, то це може відбутися здебільшого в 2 випадках: 1)

встановлення демократичного режиму (наприклад, в рамках переходу від авторитаризму/тоталітаризму або здобуття незалежності колонією); 2) криза (політична, соціальна, економічна, інституційна, тощо) в рамках існуючої демократії.

Та чи інша модель виборчої системи може по різному впливати на результати виборів та в цілому на соціально-політичну сферу держави, зокрема на її політичну систему. Е. Рів та А. Вер зазначають, що двома ключовими змінними, які визначають результати виборів, є розподіл ГВ між УВ та тип ВС. Використання різних моделей ВС можуть дати різні результати при однаковому розподілі ГВ між наявними УВ [161, с. 7]. На думку М. Ільницького, на сьогоднішній день не існує ідеальної моделі ВС – кожна має свої переваги й недоліки. Нині в світі немає ідеальних ВС, які можуть стати панацеєю для всіх часів і народів. Кожна модель ВС містить деякі особливості, що виявляються перевагами за одних обставин і недоліками за інших. Отже, коректно вести мову про пошуки не ідеальної моделі ВС, а про оптимальну модель для конкретно-історичних умов [61, с. 17].

Як зазначає Ю. Шведа, ВІ є частиною більш ширшого напрямку інституційного будівництва та державного управління [126].

Загальновідомо, що тип та особливості ВС держави можуть здійснити вплив на ступінь відповідності результатів виборів голосуванню виборців, політичну сферу держави, поведінку виборців, стратегію та тактику УВ та ряд інших параметрів. Як зазначають Б. Грофман та Е. Рейнольдс, використання державою тієї чи іншої моделі ВС впливає на ряд параметрів політичної системи, таких як, наприклад: 1) кількість та співвідношення представленості партій в ПОВ (тобто специфіку партійної системи); 2) масштабність представництва малих партій і поглядів меншин; масштаб представництва різноманітних груп населення, сформованих за гендерними, расовими, релігійними та іншими ознаками; 3) ступінь диспропорційності при виділенні місць для партій, що отримали рівну кількість голосів; імовірність створення однопартійного чи багатопартійного

уряду (та навіть ймовірну кількість представлених в уряді партій); 4) тривалість перебування кабінетів міністрів при владі; 5) «чутливість» влади до зміни вподобань електорату; 6) конфлікти між президентом та парламентом, між урядом та парламентом, і взагалі між різними гілками влади та інші важливі параметри [146, с. 29]. Як зазначає Б. Мохончук, ВС впливають на СПР безпосередньо та опосередковано: під безпосереднім впливом ВС на СПР розуміється прямі причинно наслідкові практичні зміни в СПР, які детермінуються використанням тієї чи іншої моделі ВС; під опосередкованим впливом – зміни в СПР, які не є прямим наслідком дії ВС, проте одним з факторів впливу на них поряд з іншими факторами є виборча сфера [91, с. 12-13]. В свою чергу, експерти МО АСЕ виділяють 2 напрями впливу ВС на політичну сферу: 1) механічний – безпосередня дія типу та параметрів ВС (ВФ, ТОВП, СВБ, тощо); 2) психологічний – вплив параметрів ВС на поведінку та мотивацію виборців (наприклад, при МВС виборці здебільшого уникають голосування за «непрохідних» кандидатів) [130].

Взагалі А. Лейпхарт виокремлює наступні базові критерії оцінювання ВС: 1) соціальний – рівень представленості в ПОВ та уряді суспільних груп (жінок, етнічних, релігійних груп тощо) та наявних в державі ПП та ПС (в даному контексті кращий рівень представленості дає використання ПВС); 2) політико-управлінський – якість політичного управління (в цьому контексті результативнішою є МВС, яка забезпечує формування однопартійного уряду та сильну позицію ВГВ); 3) організаційний – організація ВП (взагалі організація ВП при використанні МВС є простішою, ніж при використанні ПВС) [152].

Діяльність депутатів ПОВ І. Климкова спрощено поділяє на 3 напрями: 1) законотворчий – прийняття законів та інших нормативно-правових актів, 2) захисний - захист прав людини та громадянина, 3) робота з округом. При цьому пріоритетність даних напрямів залежить від рівня ПОВ: так, для загальнодержавних ПОВ найбільш пріоритетним є 1 напрям, для регіональних – 2 та 3 напрям. Для законотворчої функції найбільш важливо саме адекватне

політичне представництво, яке забезпечується ПВС. А з точки зору захисту інтересів окремих громадян важливий вибір конкретної особистості. Тому якщо виходити тільки з цих міркувань, то можна було б зробити висновок, що для нижньої палати парламенту найбільше підходить ПВС, для представницького органу регіону - ЗВС, а для муніципального представницького органу – МВС [68].

Найчастіше в літературі в контексті вибору оптимальної ВС згадують баланс між репрезентативністю та підзвітністю: ПВС є більш репрезентативною (коли виборці віддають свої голоси тій партії, чиї ідеї чи програму вони підтримують), при даній ВС в POV найбільш повно представлені суспільні групи; тоді як МВС підвищує підзвітність (коли виборці певного регіону обирають одного кандидата зі списку) та ефективність уряду (він в такому випадку є зазвичай однопартійним, а не коаліційним) [126]. М. Уолерстайн називає наступні базові закономірності впливу типу ВС на інституційну підсистему ПСД: 1) МВС породжує парламент з невеликою кількістю партій (часто ДПС) та сильний однопартійний уряд, 2) ПВС породжує парламент з великою кількістю партій та коаліційний уряд. Виходячи з зазначених закономірностей М. Уолерстайн називає наступні 4 базові моделі комбінації форми правління та ВС: 1) Британська модель – парламентська форма правління та МВС. Дана модель породжує двопартійну систему, партія, яка одержує перемогу на виборах, здобуває більшість та контроль в парламенті та уряді. Це дозволяє партії-переможцю безперешкодно формувати самостійний політичний курс. 2) Американська модель - президентська форма правління та МВС. Спектр можливостей виконавчої влади визначається прямим формуванням її на загальнонаціональних виборах. Роль партій є слабшою, ніж роль політичних лідерів, які є головними суб'єктами політичного життя. Тому виборці в таких системах є здебільшого особистісно-орієнтованими. 3) Континентально-європейська модель - парламентська форма правління та ПВС. Породжує багатопартійну партійну систему в парламенті (з можливістю формування партійних коаліцій) та коаліційний уряд (який включає в себе представників декількох парламетських партій). Такий уряд здебільшого залежить

від існування парламентської коаліції партій. 4) Перехідна модель (здебільшого зустрічається в перехідних політичних режимах) - президентська форма правління та ПВС. Найбільш неефективна модель. Парламент включає багато партій, але в його складі наявний високий ступінь роздрібненості та неоднорідності. Президент формує уряд повністю самостійно, без участі парламенту. Тому в умовах існування даної моделі є висока ймовірність виникнення конфлікту між законодавчою (яка представлена парламентом) та виконавчою (яка представлена президентом та урядом) гілками влади [175].

Вивчення впливу ВЗ на політичний процес завжди було одним з головних напрямків дослідження проблем функціонування політичних режимів «старої демократії», теоретичну основу якого на початку 1950-х рр. заклав М. Дюверже, сформулювавши свої знамениті «електоральні закони». Французьким вченим М. Дюверже в 1951 р. були встановлені залежності типу партійної системи від ВС (в даному випадку виборча система розглядається як незалежна змінна, партійна система – як залежна змінна), що являє собою приклад застосування ВІ для створення партійної системи. Це було одне з перших досліджень впливу ВС на політичну сферу. М. Дюверже вважав, що двома основними типами впливу ВС на політичну сферу є механічний (безпосередня дія ВС, наприклад ТРПВ) та психологічний (вплив типу ВС на ЕП виборців, сприяння СГ/ТГ – відмова голосувати за «непрохідних» УВ). Висновки М. Дюверже зводяться до трьох правил (так званих законів Дюверже): 1) запровадження МВС ВБ (коли голосування проводиться в один тур) призводить до встановлення двопартійності (при даній ВС шанси на проходження до ПОВ мають лише великі партії, так як виборці не схильні голосувати за представників непрохідних ПП); 2) МВС АБ сприяє розвитку декількох потужних партій, які схильні формувати дві коаліції (при даній ВС виборці здебільшого не голосують за малі та малопопулярні партії, тобто має місце стратегічне голосування); 3) запровадження ПВС призводить до встановлення багатопартійності (при цьому партій не схильні до формування коаліцій) [143]. На практиці закони Дюверже не завжди справджуються строго -

відома велика кількість винятків з даних законів, наприклад, вони далеко не завжди діють в пострадянських державах, на Мальті і в Австрії діє двопартійна система при використанні ПВС, а в Індії та Папуа Новій Гвінеї, незважаючи на використання МВС АБ, діє багатопартійна система (внаслідок високого ступеню суспільної неоднорідності в даних державах). Також дані закони не враховують інших чинників впливу на партійну систему (особливості ТОВ, територіальний розподіл підтримки партій, рівень ПБ, тощо). На думку П. Норріс основними чинниками, що можуть перешкоджати або замінювати дію зв'язку виборчої та партійної систем, є наступні: територіальний розподіл підтримки партії, особливості застосовуваної ВС (наприклад, рівень ПБ та особливості ТОВ), наявність та характер соціальних розколів в суспільстві (С. Роккан вказує, що в державах з високим ступенем неоднорідності населення та наявністю декількох груп навіть при використанні МВС продовжує існувати багатопартійна система) [157, с. 88]. Відштовхуючись від робіт М. Дюверже, Дж. Сарторі в кінці 1980-х рр. розробив власний набір законів. Вони сконструйовані як закони соціальних наук, тобто з «узагальненнями, що володіють пояснювальною здатністю та фіксують повторюваність явищ». Запропоновані М. Дюверже «електоральні закони» були уточнені Дж. Сарторі у вигляді так званих чотирьох правил: 1) МВС не визначає становлення двопартійності, скоріше, сприяє збереженню партійного дуалізму, вже сформованого в силу історико-культурних передумов. 2) Проте застосування МВС в ході тривалого періоду може сприяти формуванню двопартійності, але тільки при наявності структурованої партійної системи і в умовах відносно рівномірного розподілу по виборчим округам електоральної підтримки двох провідних партій. 3) При виражених расових, лінгвістичних, ідеологічних, політичних субкультурах і концентрації відповідних меншин в окремих округах, шансів на виникнення двопартійності немає при будь-якій ВС. 4) Що стосується політичних наслідків застосування ПВС, то ступінь прояву її «помножуючого ефекту», на думку Дж. Сарторі, залежить не тільки від висоти ПБ, але і від МВО: чим вона менша, тим слабкіше дію «помножуючого ефекту», так як більше

відсікаються партії, чий електорат розосереджений по різних округах, і навпаки [167].

Як зазначає І. Гербут, тип та параметри обраної ВС впливають на наступні аспекти СПР (в дужках вказані автори, що досліджували вплив ВС на відповідні аспекти СПР): 1) діяльність ПП (У. Райкер, М. Дюверже, А. Блейз, М. Шугарт, Р. Таагепера); 2) пропорційність партійного складу ПОВ (Д. Рає, М. Шугарт, А. Лейпхарт, Г. Кокс); 3) расове представництво (А. Керінг, Б. Грофман, Ч. Девідсон); 4) конкуренція всередині і між ПП (Дж. Сойер, Р. Кац, С. Брамс, Г. Кокс, Б. Амес); 5) ЯВ (А. Блейз); 6) структуру ідеологічного представництва (Е. Доунс, Дж. Грінберг, Р. Мейерсон, Д. Робертсон, Р. Загден); 7) ініціативи по впровадженню більш персоніфікованої ВС через партикулярні звернення (Б. Кейн, Дж. Кері, Р. Мейерсон, М. Маккубінс); 8) формування порядку денного в країні [48]. На думку Ю. Шведа основними напрямками впливу ВС є наступні: 1) рівень стабільності ПСД, 2) кількість партій, 3) сутність партій: а) рівень партійної єдності та дисципліни, б) партійні альянси та інші методи співпраці партій, 4) зв'язок між депутатами і виборцями, 5) стратегія та тактика виборчих кампаній, 6) політичний кадровий добір. Ю. Шведа називає наступні закономірності впливу ВС на партійну систему держави політичні наслідки, спільні для всіх ВС: 1) ефект диспропорційності, який означає загальну надпрезентацію сильних партій і підпрезентацію слабких партій; 2) зменшення ефективної кількості партій (редукцію), репрезентованих на парламентській арені відносно ефективної кількості партій, які приймають участь у виборах; 3) формування, за незначними винятками, штучної більшості, тобто такої, яка не базується на беззастережній більшості отриманих голосів [126]. У свою чергу П. Норріс називає наступні напрями впливу ВС: 1) партійна система, 2) пропорційність результатів виборів, 3) уряд (перш за все однопартійний чи коаліційний), 4) рівень представництва соціальних груп населення, 5) явка виборців, 6) зв'язок між виборцями та обраними посадовцями [155]. Також П. Норріс називає наступні базові фактори, які впливають на ПСД: 1) правила

проведення виборів (закріплені в законодавстві) – тобто встановлена законодавством модель ВС та особливості організації ВП; 2) електоральна географія – територіальні особливості вподобань виборців; 3) характеристики суспільства (суспільні групи, наявність соціально-політичних розколів тощо) [157, с. 242].

На думку Ю. Шведа, ВС є частиною складного комплексу політичної системи, внаслідок чого постійно зазнають впливів від інших компонентів, рівно як і самі здійснюють вплив на них [126]. Виходячи з того, що 1) ВІ є діяльністю зі встановлення або зміни закріплених в законодавстві виборчих правил, 2) дані виборчі правила стосуються обрання ключових політичних інституцій, можна зробити висновок ВІ здійснюється насамперед в нормативно-регулятивній (виборче законодавство, яке регламентує порядок організації та проведення виборів) та інституційній (безпосередньо сам процес обрання певних посадових осіб та персонального складу певних політичних інституцій) підсистемах ПСД. ВІ здійснюється в рамках інституційної (виборчі правила стосуються обрання базових політичних інституцій) та нормативно-регулятивної (організація та проведення виборів регламентується законодавством) підсистем ПСД. Основними факторами, які впливають на здійснення ВІ в рамках політичної практики є: 1) системні – загальний стан політичної системи та характер політичного режиму; 2) процесуальні – сутність та специфіка політичних процесів, які відбуваються в політичній системі; 3) суб'єктні – діяльність, цілі, інтереси політичних та неполітичних акторів та груп інтересів, які діють в рамках політичної системи; 4) зовнішні – вплив міжнародної спільноти та окремих міжнародних акторів.

Під політичною системою держави розуміється сукупність політичних інституцій даної держави та зв'язків/відносин між ними, які разом утворюють певну цілісну систему з притаманними їй структурою, функціями та іншими характеристиками/параметрами. ПСД приймає з зовнішнього середовища вимоги та підтримку (вхідні імпульси), обробляє їх, та спрямовує в зовнішнє середовище рішення та дії (вихідні імпульси). В складі ПСД виділяють 4 основні підсистеми:

1) інституційна підсистема – політичні інститути; 2) нормативно-регулятивна підсистема – політичні та правові норми, які регулюють діяльність політичних інститутів та політичні відносини; 3) інформаційно-комунікативна підсистема – відносини між діючими суб'єктами ПС (ПА) та політичні процеси; 4) функціонально-ідеологічна підсистема – політичні погляди, ідеї, ідеології, концепції які сповідують ПА [121]. Можна виокремити наступні закономірності впливу типу ВС на основні параметри ПСД (при цьому взяті наступні параметри ПСД: склад ПОВ, співвідношення ваги ЗГВ та ВГВ, партійна система, електоральна поведінка):

Як зазначає Ж. Коломер, стабільні демократії з невеликою кількістю ПП здебільшого схильні встановлювати МВС, плюарастичні демократії, в яких наявна велика кількість ПС та ГІ – ПВС [139]. Використання МВС (особливо МВС ВБ) знижує кількість партій, що пройшли до ПОВ (при цьому важливе значення має територіальний розподіл підтримки партії – ступінь його розсіяності по ТПВ обернено пропорційний ймовірності проходження даної політичної сили в ПОВ, в випадку високого ступеню зазначеної розсіяності ПС може мати низький результат внаслідок низької підтримки в кожному з ОВО, хоча на рівні всієї ТПВ зазначений рівень підтримки може бути й високим) та рівень репрезентативності СПОВ (так як сприяє проходженню до ПОВ жінок, представників етнічних, національних, мовних та інших меншин), а використання ПВС, навпаки, підвищує дані показники (особливо ПВС підвищує кількість парламентських ПП в неоднорідних суспільствах). В рамках ПВС розмір ВК (мінімальної кількості ГВ для отримання 1 ПМ) є обернено пропорційним до можливостей отримання ПМ для великих партій (відповідно для малих партій дана залежність є прямою). І. Жданов наводить наступні закономірності впливу типу ВС на ПСД: 1) При МВС ВБ в ПСД чітко виділяється правляча партія та опозиція, що призводить до можливості формування уряду на однопартійній основі у досить короткі терміни та до його стабільної політичної підтримки, позбавляє державу від довготривалих коаліційних переговорів. 2) МВС АБ зумовлює не дуалістичне, а багатопартійне

представництво у парламенті, за якого жодна з партій не може одноосібно сформувати уряд, а отже, приводить до проведення складних коаліційних переговорів – у таких умовах ухвалення рішень потребує довготривалого узгодження між різними депутатами парламенту, членами уряду та коаліційними фракціями. 3) ПВС також приводить до багатопартійного парламентського представництва. В країнах розвинутої демократії це сприяє політичній стабільності, оскільки виборча підтримка партії та суспільна думка є усталеною, а різниця у кількості голосів на різних виборах, які набирають партії, не є критично великою. Водночас в країнах, що перебувають на шляху до демократії, ПВС не є тим фактором, який однозначно створює передумови політичної стабільності, оскільки суспільна думка в таких країнах є більш мінливою, що призводить до вагання щодо підтримки партій на різних виборах, а в окремих випадках взагалі до їх непроходження до парламенту або до представлення у парламенті зовсім нових ПС. ПВС внаслідок багатопартійного представництва в парламенті також сприяє формуванню коаліційного уряду, оскільки жодна з парламентських партій, як правило, не набирає більшості у парламенті та не здатна одноосібно сформувати уряд. 4) ЗВС в державах з усталеними демократичними традиціями за своїм впливом на ефективність діяльності парламенту та сформованого ним уряду мало чим відрізняється від впливу ПВС. Натомість у державах демократичного транзиту на перший план виходять тактичні інтереси депутатів-мажоритарників, що зумовлює нестійкість коаліційних домовленостей, які підкріплені зазвичай не спільною програмою дій, а домовленостями щодо розподілу урядових портфелів [59, с. 320-321].

Використання ПВС на виборах складу ПОВ призводить до більшого ступеня пропорційності результатів виборів відносно розподілу голосів виборців (в рамках самої ПВС ступінь даної пропорційності обернено пропорційна величині ПБ, а також залежить від використовуваного методу розподілу ПМ), при використанні МВС ступінь даної пропорційності є обернено пропорційним до кількості ПП-УВ. Взагалі використання МВС (особливо МВС ВБ) на виборах

ПОВ призводить до значно більшого відхилення результатів виборів від розподілу голосів виборців, ніж ПВС; таке відхилення обумовлене територіальним розподілом підтримки партій. Наприклад на парламентських виборах в Великобританії в 1983 р. Лейбористська партія та Альянс Соціально-демократичної та Ліберальної партій отримали відповідно 27,6 % та 25,4 % ГВ, але в парламенті дані партії отримали відповідно 32,91% та 3,62% ПМ, що дуже відрізняється від розподілу ГВ. В рамках ЗВС більший рівень пропорційності РВ дає ЗВС ЗВ. За даними П. Норріс, середній показник «бонусів» (тобто відсотків поверх реального результату) для партій-переможців при МВС становить 12,5 %, при ЗВС – 7,4 %, при ПВС – 5,7 % [157].

МВС сприяє створенню однопартійного та більш стабільного уряду (при використанні МВС термін каденції урядів в середньому більше, ніж при ПВС), домінуванню виконавчої гілки влади над законодавчою (так звана змагальна, мажоритарна або вестмістерська модель демократії), а ПВС – коаліційного та менш стабільного уряду та більш менш рівним співвідношенням впливу законодавчої та виконавчої гілок влади (так звана консеснусна модель демократії); але поряд з цим МВС також сприяє формуванню більш сильної та консолідованої опозиції – таким чином МВС призводить до домінування уряду та ВГВ, ПВС – домінування парламенту та ЗГВ. Частота зміни урядів при використанні ПВС є значно нижчою, ніж при використанні МВС, тобто ПВС сприяє більш стабільному функціонуванню ПСД.

А. Лейпхарт за критерієм рівня концентрації влади виділив мажоритарну та консеснусну демократію: 1) домінування виконавчої гілки влади над законодавчою, сильний однопартійний уряд; 2) домінування законодавчої гілки над виконавчою, коаліційний уряд та високий рівень репрезентативності складу парламенту. МВС призводить до формування першої, ПВС – другої моделі ПР [152]. Тому в парламентських республіках та конституційних монархіях, де саме парламенту належить визначальна роль у формуванні уряду, пріоритет надається МВС, яка зменшує кількість парламентських партій; навпроти, в президентських

республіках більш актуальною є представленість в парламенті інтересів різних груп населення, що дає ПВС [175].

ПВС сприяє більшому рівню представництва та різноманітності складу ПОВ, проходженню до ПОВ жінок, національних та інших меншин, представників різних вікових, соціальних, етнічних, тощо груп населення. Однією з основних причин цього є те, що в рамках МВС партії прагнуть виставити «найбільш прийняттого» кандидата. Також ПВС стимулює жінок та представників різноманітних меншин до участі в голосуванні. Причинами цього є, по-перше, прагнення ПП до розширення своєї електоральної бази, по-друге, в рамках ПВС легше встановити різноманітні ПК (в рамках самої ПВС дані ПК простіше встановити в варіанті із закритими списками). Статистика показує, що доля жінок та НМ в СПОВ при використанні ПВС в середньому значно вища ніж при використанні МВС. За даними П. Норріс, середній відсоток жінок в складі ПОВ при МВС становить 8,5 %, при ЗВС – 11,3 % (при цьому ЗВС НВ дає 8,7 %, ЗВС ЗВ – 18 %), при ПВС – 15,4 % [157]. Так наприклад, в результаті парламентських виборів в Україні 2014 р. (ВРУ VIII скликання), які проводилися з використанням ЗВС НВ (МВС АБ/ПВС ЗС) за пропорційною частиною було обрано 48 жінок (з 225 ПМ), натомість за мажоритарною частиною – лише 2 жінки (з 225 ПМ) [88, с. 53].

МВС сприяє протистоянню між владою та опозицією та підвищенню політичної нестабільності та знищує ефективність роботи ПОВ (негативно впливає на роботу ПОВ також і ЗВС), в той час як ПВС сприяє формуванню коаліційних урядів, компромісній політиці та більш стабільному та послідовному політичному курсу. Якщо поглянути в більш широкому масштабі, то МВС (особливо МВС ВБ) сприяє підвищенню нестабільності та конфліктності не тільки всередині політичних інститутів, а й в суспільстві в цілому. Одним з основних дестабілізуючих рис МВС є те, що дана ВС часто призводить до чередування різнопартійних урядів. Прийнято вважати, що ВС з ВБ ОРТ (наприклад МВС АГ або МВС ЄПГ) сприяють послабленню

внутрішньосупільних конфліктів та формуванню домовленостей та коаліцій між ПС, які беруть участь в виборах. Одним з основних мотивів для них в даній ситуації є орієнтація не лише на власний електорат, а й на електорат своїх конкурентів, який потрібно зацікавити поставити наступні преференції саме їм [171].

Для однорідних (в етнічному, мовному, релігійному та інших аспектах) суспільств більш прийнятною є МВС; для суспільств неоднорідних (з наявністю декількох етнічних, мовних та інших груп) – ПВС: МВС в таких суспільствах підвищує конфліктність, а ПВС (внаслідок того, що дана ВС сприяє проходженню в ПОВ невеликих ПП та ПС з регіональною підтримкою) дозволяє наявним в даних суспільствах групам (в тому числі НМ) мати повноцінне представництво в ПОВ та в коаліційних урядах. Але тут є деякі зауваження. Наприклад, якщо НМ проживають компактно (тобто зосереджені на певній обмеженій території), то в такому випадку їх проходженню до ПОВ краще сприяє МВС (за умови, якщо розподіл ТПВ на ВО враховує МКПНМ) [157].

Використання ПВС призводить до більш високого показника явки виборців ніж МВС (наприклад, дослідження П. Норріс показують, що показник явки виборців при використанні ПВС в середньому на 10 % більше ніж при МВС) [157]. Основною причиною цього є те, що за ПВС менша втрата ГВ, що мотивує виборців до участі у виборах, в випадку ПВС доля втрачених ГВ прямо пропорційна показникам ПБ, МВО, ФРВО. Також МВС більше схиляє виборців до СГ/ТГ (відмова голосувати за УВ з низьким рейтингом) ніж ПВС (в випадку ПВС ймовірність СГ/ТГ прямо пропорційна показнику ПБ).

Взагалі МВС надає в цілому є більш сприятливою для ВІ, ніж ПВС; так, МВС, на відміну від ПВС, вимагає визначення меж ВО, що дає в рамках даної ВС більш широкі можливості для маніпуляцій з межами ВО (джеррімендерінгу) та іншими аспектами ТОВ. Наприклад, на ПВ в Кенії 1993 р. (що проводилися з використанням МВС і на думку міжнародних експертів на даних виборах активно застосовувався джеррімендерінг) провладна партія Кенійський африканський

національний союз зайняла більшість місць в парламенті, отримавши при цьому на виборах лише 30 % ГВ. МВС (будь-якого варіанту) більш сприятлива для застосування брудних політичних технологій, політичної корупції, клієнталізму, ЗВП/ЗП, адміністративного ресурсу та явних правопорушень в рамках ВП (таких як підкуп виборців, фальсифікація результатів виборів, розповсюдження компромату, тощо) [157].

МВС називають персоніфікованою ВС (тобто виборець більше орієнтується на особистість кандидата), в рамках самої МВС рівень персоніфікації обернено пропорційний показникам МВО та ФРВО, в той же час як ПВС відносять до ідеологічних ВС (виборець орієнтується на ідеї, які сповідує та чи інша партія). Як нескладно здогадатися, при голосуванні за ОК (в рамках МВС, ПВС ВС) переважає персональна орієнтація, при голосуванні за ПП (ПВС) – орієнтація на ПП, ідеї, цінності, тощо [165, с. 53]. В той же час програми УВ при МВС більше орієнтовані на місцеві проблеми ВО та виборців, при ПВС – на загальні проблеми суспільства та держави. МВС сприяє вищому рівню знань виборців про кандидата, ніж ПВС. Але варто зазначити, що ПВС ВС підвищує рівень внутрішньопартійної конкуренції (так як виборець може обирати між представниками однієї ПП) [122, с. 10]. Тобто використання МВС зазвичай сприяє вищому зв'язку між виборцями та кандидатами, ніж ПВС. При цьому якщо при МВС та ПВС ЗС виборець змушений безальтернативно голосувати за висунутого партією кандидата, то в рамках ПВС ВС (а також ВС з порядковою СВБ) виборець може вибирати не тільки між партіями, а й між різними кандидатами всередині виборчого списку однієї партії [126].

Найбільшою перевагою ПВС є їхня «гнучкість» – залежно від величини округів, порядку конвертації голосів у мандати, величини ПБ та особливостей його застосування, можливості балотування на виборах незалежних кандидатів та інших факторів, вони можуть забезпечити досягнення тих політичних цілей, які не можуть бути досягнуті в умовах проведення виборів за МВС, МВС АГ чи МВС ЄПГ [43, с. 11].

Але закономірності впливу типу ВС на ті чи інші параметри СПР не треба абсолютизувати. Як зазначає з цього приводу В. Шаповал: «Значення ВС не треба абсолютизувати, вона має розглядатись як спосіб визначення представництва, яке не може бути ідеальним хоча б з огляду на відмінності у голосуванні різних виборців». Окрім ВЗ на ПСД впливають інші фактори, наприклад, форма правління, форма державного устрою, політичний режим, політична культура, характеристики суспільства, історичний спадок, зовнішній вплив та інші фактори [124, с. 154].

Та чи інша модель ВС може по різному впливати на результати виборів та в цілому на соціально-політичну сферу держави, зокрема на її політичну систему. Такий вплив може бути безпосереднім та опосередкованим: під безпосереднім впливом ВС на СПР розуміється прямі причинно наслідкові практичні зміни в СПР, які детермінуються використанням тієї чи іншої моделі ВС; під опосередкованим впливом – зміни в СПР, які не є прямим наслідком дії ВС, проте одним з факторів впливу на них поряд з іншими факторами є виборча сфера. Базові критерії оцінювання ВС: 1) соціальний – рівень представленості в ПОВ та уряді суспільних груп та наявних в державі ПП та ПС, 2) політико-управлінський – якість політичного управління, 3) організаційний – організація ВП.

Діяльність депутатів ПОВ ділять на 3 напрями: 1) законотворчий – прийняття законів та інших нормативно-правових актів, 2) захисний - захист прав людини та громадянина, 3) робота з округом. При цьому пріоритетність даних напрямів залежить від рівня ПОВ: так, для загальнодержавних ПОВ найбільш пріоритетним є 1 напрям, для регіональних – 2 та 3 напрям. Для законотворчої функції найбільш важливо саме адекватне політичне представництво, яке забезпечується ПВС. А з точки зору захисту інтересів окремих громадян важливий вибір конкретної особистості. Тому якщо виходити тільки з цих міркувань, то можна було б зробити висновок, що для нижньої палати парламенту найбільше підходить ПВС, для представницького органу регіону - ЗВС, а для муніципального представницького органу – МВС. Базові закономірності впливу

типу ВС на інституційну підсистему ПСД: 1) МВС породжує парламент з невеликою кількістю партій (часто ДПС) та сильний однопартійний уряд, 2) ПВС породжує парламент з великою кількістю партій та коаліційний уряд. 4 базові моделі комбінації форми правління та ВС: 1) британська модель – парламентська форма правління та МВС, 2) американська модель - президентська форма правління та МВС, 3) континентально-європейська модель - парламентська форма правління та ПВС, 4) перехідна модель (здебільшого зустрічається в перехідних ПР) - президентська форма правління та ПВС.

Під політичною системою держави розуміється сукупність політичних інституцій даної держави та зв'язків/відносин між ними, які разом утворюють певну цілісну систему з притаманними їй структурою, функціями та іншими характеристиками/параметрами. Виходячи з того, що 1) ВІ є діяльністю зі встановлення або зміни закріплених в законодавстві виборчих правил, 2) дані виборчі правила стосуються обрання ключових політичних інституцій, можна зробити висновок ВІ здійснюється насамперед в нормативно-регулятивній (виборче законодавство, яке регламентує порядок організації та проведення виборів) та інституційній (безпосередньо сам процес обрання певних посадових осіб та персонального складу певних політичних інституцій) підсистемах ПСД. ВІ здійснюється в рамках інституційної (виборчі правила стосуються обрання базових політичних інституцій) та нормативно-регулятивної (організація та проведення виборів регламентується законодавством) підсистем ПСД. Основними факторами, які впливають на здійснення ВІ в рамках політичної практики є: 1) системні – загальний стан політичної системи та характер політичного режиму; 2) процесуальні – сутність та специфіка політичних процесів, які відбуваються в політичній системі; 3) суб'єктні – діяльність, цілі, інтереси політичних та неполітичних акторів та груп інтересів, які діють в рамках політичної системи; 4) зовнішні – вплив міжнародної спільноти та окремих міжнародних акторів.

Можна виділити наступні напрями впливу моделі ВС на ПСД: 1) партійна система та склад ПОВ - МВС знижує, а ПВС підвищує кількість партій в ПОВ; 2)

відповідність результатів виборів розподілу голосів виборців - більш пропорційний результат дає використання ПВС; 3) політична система та уряд - МВС сприяє створенню однопартійного та більш стабільного уряду (при використанні МВС термін каденції урядів в середньому більше, ніж при ПВС), домінуванню виконавчої гілки влади над законодавчою (так звана змагальна, мажоритарна або вестмістерська модель демократії), а ПВС – коаліційного та менш стабільного уряду та більш менш рівним співвідношенням впливу законодавчої та виконавчої гілок влади (так звана консесусна модель демократії); але поряд з цим МВС також сприяє формуванню більш сильної та консолідованої опозиції – таким чином МВС призводить до домінування уряду та ВГВ, ПВС – домінування парламенту та ЗГВ; 4) рівень представництва в ПОВ - ПВС сприяє більшому рівню представництва та різноманітності складу ПОВ, проходженню до ПОВ жінок, національних та інших меншин, представників різних вікових, соціальних, етнічних, тощо груп населення; 5) політична стабільність - МВС сприяє протистоянню між владою та опозицією та підвищенню політичної нестабільності та знищує ефективність роботи ПОВ (негативно впливає на роботу ПОВ також і ЗВС), в той час як ПВС сприяє формуванню коаліційних урядів, компромісній політиці та більш стабільному та послідовному політичному курсу; 6) міноритарний аспект - для однорідних (в етнічному, мовному, релігійному та інших аспектах) суспільств більш прийнятною є МВС; для суспільств неоднорідних (з наявністю декількох етнічних, мовних та інших груп) – ПВС: МВС в таких суспільствах підвищує конфліктність, а ПВС (внаслідок того, що дана ВС сприяє проходженню в ПОВ невеликих ПП та ПС з регіональною підтримкою) дозволяє наявним в даних суспільствах групам (в тому числі НМ) мати повноцінне представництво в ПОВ та в коаліційних урядах; 7) явка виборців - використання ПВС призводить до більш високого показника явки виборців ніж МВС (ПВС дає меншу втрата ГВ та менше схиляє виборців до СГ/ТГ); 8) сприятливість для ВІ - Взагалі МВС надає в цілому є більш сприятливою для ВІ, ніж ПВС (основна причина - нарізка ВО в

рамках МВС); 9) рівень персоніфікації - для МВС характерна персональна орієнтація виборців, для ПВС - партійна орієнтація виборців; 10) організація виборчого процесу - ПВС є більш «гнучкою» для організації ВП.

На специфіку ВІ в певній державі також (поряд з іншими чинниками) впливає існуючий в даній державі політичний режим. Під політичним режимом розуміється 1) сукупність методів, способів, прийомів використовуваних основними суб'єктами політики, при реалізації політичної влади; 2) динамічний аспект, змістовна характеристика і особливий функціональний стан існуючої в суспільстві політичної системи, які забезпечують її стабільність. При цьому, під політичною системою слід розуміти особливу організацію політичної влади в соціально диференційованому суспільстві; структуровану сукупність, політичної свідомості, політичної культури, взаємодіючих між собою соціальних норм, і заснованих на них політичних інститутів, спрямованих на досягнення, утримання і реалізацію політичної влади, змістовної стороною якої виступають методи здійснення політичної влади. За критеріями 1) ступеню проникнення державної влади в громадянське суспільство, 2) ступеню плюаралістичності (наявності різних точок зору) в політичній сфері, 3) ступеню демократичності та свободи суспільства виділяються 3 основних типи політичних режимів: 1) демократичний (можливість реальної політичної участі населення, розподіл влади, свобода думки та політичний плюаралізм, наявність незалежного громадянського суспільства); 2) авторитарний (монополізація державної влади в руках однієї політичної сили/одного політичного лідера); 3) тоталітарний (монопольна влада держави над всіма сферами життя суспільства, єдина ідеологія, однопартійна диктатура) [172]. Ю. Шведа зазначає, що специфіка впливу виборчої сфери на соціально-політичну сферу держави залежить від специфіки ПР даної держави: такий вплив є значним в стабільних демократіях, натомість в нестабільних та перехідних ПР як правило більш високим є вплив інших чинників (політична кон'юнктура, характеристики суспільства, зовнішні чинники, тощо) [126].

Як зазначає Ю. Ключковський, лише в державах з ДПР вибори формально та реально формують ключові органи та інституції державної влади (парламент, голова держави, ОМС). Таким чином в ДПР інститут виборів допомагає легалізувати та легітимізувати органи державної влади та місцевого самоврядування [36]. Як зазначає Ю. Шведа, якщо в державах з ДПР вибори виступають реальним інструментом формування владних політичних інститутів на основі вільного вибору, альтернативності та конкуренції різних ПС, то в недемократичних державах (з АПР та ТПР) вибори або взагалі відсутні, або є безальтернативними і неконкурентними та реально не впливають на склад владних інституцій. Специфіка ВІ в рамках демократичних та недемократичних ПР має значні відмінності: якщо в демократичних ПР в процесі ВІ беруть участь багато ПС з різними інтересами та цілями (серед даних ПС є як провладні, так і опозиційні), також в рамках даних ПР вибори мають реальний вплив на владні інститути – таким чином в рамках даних ПР процес ВІ реально впливає на розклад ПС в владних інституціях; то в недемократичних ПР (де влада здебільшого монополізована в руках однієї провладної ПС, а вибори якщо і існують, то не мають реальної політичної конкуренції) єдиним та монопольним СВІ є саме провладна ПС, яка встановлює та змінює НВЗ на свій розсуд (при цьому, як правило, з порушенням міжнародних стандартів демократичних виборів). Як в демократичних, так і в недемократичних ПР (АПР та ТПР) ПА, які знаходяться при владі є раціональними акторами, які прагнуть зберігти владу та здійснюють дії, які спрямовані на досягнення даної цілі. Різниця між даними ПР полягає в специфіці засобів, які використовують дані ПА для досягнення цілі утримання влади: якщо в рамках демократичних ПР такі засоби знаходяться в правових рамках (не порушують законодавство), не містять ЗВП/ЗП та не суперечать міжнародним демократичним стандартам, то в рамках недемократичних ПР зазначені засоби часто є неправовими та недемократичними (згідно з міжнародними демократичними стандартами) [126].

На думку А. Шедлера, багато держав сучасного світу з недемократичними ПР декларують демократію та створюють своєрідний інституційний фасад демократії. Одним з компонентів такого фасаду виступає інститут виборів. Однак більш детальний аналіз виборів в таких ПР свідчить про їх невідповідність стандартам демократичного ВП. Як правила вибори в недемократичних ПР включають в себе такі правопорушення та маніпуляції, як фальсифікації результатів голосування, порушення рівності УВ, порушення АВП та ПВП, обмеження використання УВ ЗМІ тощо [168].

Як зазначає Ю. Шведа, в умовах АПР для правлячої ПС нема причин боротися за владу (бо вона цю владу вже монополізувала), тому її зусилля направлені на утримання цієї влади, збереженні свого статусу-кво, підтриманні політичної стабільності. Для цього правляча ПС може використовувати наступні інструменти: 1) зниження кількості впливових ПП задля підтримки монополії партії влади, це робиться за допомогою встановлення МВС або ПВС з високим ПБ; 2) сприяння атомізації партійної системи задля запобіганню формуванню великих опозиційних партій, для цього встановлюється ПВС з низьким ПБ [126]. Отже, правила гри, що впливають на механізм конверсії голосів в мандати, грають важливу роль в збереженні домінування правлячої партії. Дроблячи опозицію і підвищуючи для опозиційних партій координаційні витрати, правляча група підтримує домінування однієї політичної партії [141, с. 291]. Одночасно ліквідуються переваги опозиційних партій в регіонах через руйнування їх координації на загальнонаціональних виборах, що також допомагає зберегти партійне домінування. Наприклад, в Мексиці таким інструментом служать вибори в багатомандатних округах в загальнонаціональний парламент і регіональні легіслатури [141, с. 272]. Дослідники вказують на те, що характерною рисою для конкурентних авторитарних режимів посткомуністичних країн є посилення авторитаризму у роки перед важливим виборами, формування об'єднаної опозиції напередодні цих виборів і масові народні протести незгодних з результатами виборів. І основним фактором успіху демократичних змін є те, наскільки

ефективні стратегії застосовувала опозиція та її прихильники для максимізації своїх шансів на перемогу у боротьбі за владу [137, с. 46-47]. В рамках розгляду застосування ВІ в рамках недемократичних режимів показовим є італійський виборчий закон 1923 р., запропонований після приходу до влади Б. Муссоліні, економічним і політичним діячем, фашистом Джакомо Ачербо. ВС, встановлену «законом Ачербо», інколи відносять до так званих систем «премій», які за своєю формою є пропорційними, однак за змістом - частіше за все ні. Їх сутність полягає в тому, що партія, яка отримала відносну більшість голосів (або не менше певного відсотку), набуває більшість або іншу фіксовану кількість мандатів. Власне, «закон Ачербо» й передбачав отримання 66% (2/3) мандатів у парламенті партією, яка отримувала більшість голосів (однак не менш ніж 25%). Метою встановлення такої системи було забезпечення стійкої більшості фашистській партії в парламенті [93, с. 28].

Таким чином можна погодитись з А. Макаренко, що в нестабільних та перехідних ПР не рекомендується встановлювати МВС (діє за принципом «переможець отримує все»). Така ВС призводить до зниження можливостей проходження до ПОВ та концентрації влади в руках однієї або небагатьох ПП, тому призводить до загострення соціально-політичної конфліктності. Натомість ПВС сприяє проходженню до ПОВ багатьох ПП (навіть з невисокими результатами на виборах) та, відповідно, підвищує шанси на політичну участь для наявних в державі ПП. Це сприяє політичному консенсусу та утвердженню дружніх відносин між наявними в державі ПП [82, с. 58].

На специфіку ВІ в певній державі також (поряд з іншими чинниками) впливає існуючий в даній державі політичний режим. Під політичним режимом розуміється 1) сукупність методів, способів, прийомів використовуваних основними суб'єктами політики, при реалізації політичної влади; 2) динамічний аспект, змістовна характеристика і особливий функціональний стан існуючої в суспільстві політичної системи, які забезпечують її стабільність. За критеріями 1) ступеню проникнення державної влади в громадянське суспільство, 2) ступеню

плюаралістичності (наявності різних точок зору) в політичній сфері, 3) ступеню демократичності та свободи суспільства виділяються 3 основних типи політичних режимів: 1) демократичний (можливість реальної політичної участі населення, розподіл влади, свобода думки та політичний плюаралізм, наявність незалежного громадянського суспільства); 2) авторитарний (монополізація державної влади в руках однієї політичної сили/одного політичного лідера); 3) тоталітарний (монопольна влада держави над всіма сферами життя суспільства, єдина ідеологія, однопартійна диктатура).

Як в демократичних, так і в недемократичних ПР (АПР та ТПР) ПА, які знаходяться при владі є раціональними акторами, які прагнуть зберігти владу та здійснюють дії, які спрямовані на досягнення даної цілі. Різниця між даними ПР полягає в специфіці засобів, які використовують дані ПА для досягнення цілі утримання влади: якщо в рамках демократичних ПР такі засоби знаходяться в правових рамках (не порушують законодавство), не містять ЗВП/ЗП та не суперечать міжнародним демократичним стандартам, то в рамках недемократичних ПР зазначені засоби часто є неправовими та недемократичними (згідно з міжнародними демократичними стандартами). Існує залежність статусу ВС та політичним режимом держави: так в стабільних демократіях вплив ВС на соціополітичну сферу є значним, натомість в нестабільних та перехідних політичних режимах як правило визначальними є інші чинники (політична кон'юнктура, характеристики суспільства, зовнішні чинники, тощо). Лише в державах з ДПР вибори формально та реально формують ключові органи та інституції державної влади (парламент, голова держави, ОМС). Якщо в державах з ДПР вибори виступають реальним інструментом формування владних політичних інститутів на основі вільного вибору, альтернативності та конкуренції різних ПС, то в недемократичних державах (з АПР та ТПР) вибори або взагалі відсутні, або є безальтернативними і неконкурентними та реально не впливають на склад владних інституцій. Специфіка ВІ в рамках демократичних та недемократичних ПР має значні відмінності: якщо в демократичних ПР в процесі

ВІ беруть участь багато ПС з різними інтересами та цілями (серед даних ПС є як провладні, так і опозиційні), також в рамках даних ПР вибори мають реальний вплив на владні інститути – таким чином в рамках даних ПР процес ВІ реально впливає на розклад ПС в владних інституціях; то в недемократичних ПР (де влада здебільшого монополізована в руках однієї провладної ПС, а вибори якщо і існують, то не мають реальної політичної конкуренції) єдиним та монопольним СВІ є саме провладна ПС, яка встановлює та змінює НВЗ на свій розсуд (при цьому, як правило, з порушенням міжнародних стандартів демократичних виборів).

Основні закономірності в сфері державного будівництва та ВІ в різних ПР: 1) для неоднорідних (в етнічному, соціальному, політичному та інших аспектах) суспільств більш ефективною є ПВС та парламентська або змішана форма правління; 2) модель мажоритарної (вестмінстерської) демократії (яка працює за принципом «переможець отримує все») у розділених суспільствах підвищує внутрішньосуспільну конфліктність; 3) використання МВС в вищезазначеному типі держав призводить до того що, для кожної з ПС, які беруть участь у виборах, боротьба за владу будь-якими способами може видаватися більш вигідною, ніж визнання електоральної поразки.

Варіантів ВС існує багато (деякі автори виділяють в сучасному світі близько 350 варіантів ВС), тому ЗК ВС та правил ВП необхідно починати із визначення вимог, які ставить перед ВС/ВП СВІ. Наступним етапом є визначення моделей ВС та ОВП, які задовольняють вимогам та бажанням СВІ. В реальній практиці не завжди можна знайти модель ВС та ОВП, які б повністю задовольняли СВІ, тому іноді постає необхідність знайти компроміс між бажаним та реально можливим [4, с. 290, 7, 177, 155; 13; 12]. ЗК ВС є одним із ключових, визначальних питань національного ВЗ. Далі розглянемо вимоги до ВС та критерії ЗК ВС, запропоновані різноманітними авторами та організаціями. Єдиних узгоджених міжнародних стандартів проведення виборів та ЗК ВС не існує, є лише консенсус щодо загальних принципів, на яких має базуватися виборча сфера: 1) вільні, чесні

та періодичні вибори з гарантованим загальним правом голосу для дорослого населення; 2) таємне голосування і неможливість тиску на виборця; 3) відповідність принципу: одна людина – один голос [105, с. 110].

МО АСЕ пропонує наступні структурні компоненти розробки ВС: 1) визначення типу та параметрів ВС, 2) визначення величини та процедури визначення меж ВО, 3) відносна роль партій і кандидатів в процесі ВІ, 4) визначення форми та структури ВБ, 5) визначення механізмів та особливостей процедури реєстрації виборців, 6) визначення часових рамок і синхронізації виборів, 7) визначення представницьких квот (гендерних, етнічних, регіональних тощо) та інших спеціальних умов. Трьома базовими вимогами до демократичної ВС АСЕ вважає: 1) репрезентативність - забезпечення представництва складу ПОВ (соціальне, географічне, етнічне та інші види представництва); 2) прозорість – зрозумілість механізмів встановлення результатів для виборців; 3) інклюзивність – максимальне залучення до ВП якомога більшої частини населення (як в плані АВП, так і в плані ПВП), запобігання дискримінації. Дана МО пропонує наступні критерії ЗК ВС: 1) забезпечення репрезентативності складу ПОВ (в географічному, соціальному, ідеологічному та інших аспектах); 2) зрозумілість ВС та визнання значимості, політичного впливу та чесності виборів з боку пересічного виборця; 3) позитивний вплив ВС на партійну систему - сприяння конструктивній та цивілізованій міжпартійній конкуренції; 4) забезпечення проходження до ПОВ оптимальної кількості ПП (недостатня їх кількість не відповідає засадам демократичного представництва, надмірна – дестабілізує роботу ПОВ); 5) сприяння нормальній взаємодії ПП різної ідеологічної та програмної спрямованості; 6) забезпечення стабільної та ефективної роботи уряду; 7) сприяння підзвітності ПОВ, ОП та уряду; 8) забезпечення нормальних умов для діяльності опозиції; 9) аспекти фінансування та адміністрування ВП. На думку МО АСЕ, ключовими питаннями при розробці ВС є наступні: 1) «Хто займається розробкою/модифікацією ВС?» - тобто хто є СВІ; 2) «Які політичні та правові інструменти для розробки/модифікації ВС є в

розпорядженні у СВІ?»; 3) «Чи є умови практичного впровадження розробленої ВС та який рівень суспільної підтримки буде мати дана модель ВС?» [130].

Д. Горовіц висуває наступні вимоги до демократичної ВС: 1) пропорційність РПМ існуючому РГВ; 2) підзвітність ОП виборцям; 3) забезпечення якісної роботи уряду; 4) забезпечення обрання «переможця за Кондорсе» (тобто УВ, результат якого при парному порівнянні з результатом будь-якого іншого УВ, завжди більше); 5) забезпечення згоди між етнічними, мовними, релігійними, тощо групами, сприяння повноцінному представництву та політичній участі меншин (національних, мовних, релігійних, тощо) [148].

МО International IDEA пропонує наступні критерії ЗК ВС: 1) забезпечення представництва (географічне – представництво регіонів та населених пунктів, математичне – відповідність між РГВ та розподілом місць в ПОВ); 2) доступність та значимість виборів (доступність забезпечується зрозумілістю ВС та ВП для виборця, значимість – мінімізацією втрачених ГВ); 3) сприяння суспільній та політичній згоді та досягненню компромісів; 4) забезпечення стабільності, ефективної роботи та підзвітності уряду і депутатського корпусу; 5) сприяння розвитку та повноцінній діяльності ПП; забезпечення повноцінної діяльності опозиції; 6) нормальна організація ВП; 7) дотримання міжнародних стандартів та вимог до виборчої сфери [164].

Ю. Шведа називає наступні міжнародні критерії та рекомендації ЗК ВС [126]: 1) зрозумілість механізму ВС для виборця; 2) не бійтесь новацій; 3) врахування характеристик та специфіки суспільства та держави; 4) на який час планується використання ВС; 5) не слід недооцінювати компетенцію виборців; 6) адекватна представленість інтересів виборців; 7) бажано залучення до розробки ВС всіх наявних в державі ПС, ГІ та соціальних груп (в іншому випадку ВС може бути встановлена в інтересах окремих ПС або ГІ); 8) підтримка ВС всіма ПС та ПА в державі; 9) рівень впливу виборців на РВ (як наслідок, вплив виборців на політичну сферу, тобто їх політична участь); 10) баланс між короткостроковими та довгостроковими цілями виборців та ПП; 10) дилема між короткостроковими та довгостроковими цілями

(тактичними інтересами та стратегічними напрямками діяльності); 11) виборча сфера є важливим, але не єдиним фактором впливу на політичну сферу держави (іншими факторами є, наприклад, ПР, форма правління, форма державного устрою, культура суспільства, зовнішній вплив тощо); 12) відношення населення до існуючої ВС або до зміни ВС; 13) баланс між надмірним консерватизмом та надмірним новаторством – РВС повина бути обумовлена об'єктивними причинами та об'єктивно обґрунтована; 14) вплив ВС на суспільні конфлікти; 15) намагайтесь передбачити незвичайні чи неочікувані обставини. Базові ознаки демократичної ВС: 1) ефективна робота парламенту та уряду, взагалі ПСД; 2) репрезентативність складу ПОВ; 3) підзвітність та підконтрольність владних інституцій громадянському суспільству; 4) розвиток партійної системи, забезпечення політичного плюаралізму в державі та надання можливості повноцінної політичної участі для опозиції; 5) оптимальне фінансування та організація ВП [126].

Б. Мохончук виділяє наступні міжнародні принципи та вимоги, яким повинна відповідати демократична ВС: 1) принцип відповідності результатів виборів волі народу (репрезентативності); 2) принцип рівного виборчого права (активного матеріального – однакова кількість голосів, активного формального – рівна «вага» голосів, пасивного); 3) вимоги щодо поділу округів (вони повинні включати приблизно рівну кількість виборців та компактні межі); 4) вимоги щодо простоти процедури голосування, заборона негативної та допустимість позитивної дискримінації окремих груп (меншин, гендерних груп); 5) заборона частоті зміни ВС та окремих аспектів ВП (особливо напередодні виборів). За умови врахування вищезазначених принципів та вимог питання вибору конкретного типу ВС залишається на розсуд компетентних органів публічної влади [91, с. 7, 12; 92].

М. Афанасьєва виділяє наступні критерії ЗК ВС: легальності, легітимності, телеологічності та технологічності: 1) критерій легальності - відповідність ВС нормам національного законодавства та міжнародним демократичним стандартам,

2) критерій легітимності – рівень підтримки ВС з боку населення держави, 3) телеологічний критерій – спроможність ВС досягненню цілей СБІ, 4) технологічний критерій – оптимальна організація ВП [4, с. 158-163; 5, с. 24-25; 12].

Б. Мохончук пропонує наступні критерії ЗК ВС: 1) правовий - дотримання принципів рівного виборчого права (АВП та ПВП) та відповідності результатів виборів волі народу; 2) політичний – вплив ВС на ПСД; 3) репрезентативний – рівень репрезентативності (соціальної, політичної, географічної, гендерної, етнічної, релігійної та інших в складі ПОВ); 4) соціальний – відношення до ВС з боку суспільства; 5) поведінковий – вплив ВС на поведінку виборців та УВ; 6) математичний – математичний механізм ВФ; 7) фінансово-організаційний - фінансові та організаційні затрати на ОВП [92].

Ю. Ключковський виділяє такі критерії вибору варіанту ВС: 1) правовий (дотримання певних правових норм, зокрема дотримання базових прав людини і громадянина); 2) політичний (досягнення певних політичних цілей, створення ефективних владних інститутів, сприяння відповідальності та підконтрольності ОП по відношенню до виборців, забезпечення рівноправної участі в виборах провладних та опозиційних ПС, відповідність існуючій політичній ситуації, нейтральність ВС); 3) суспільний або соціальний (дотримання соціальної справедливості, відношення до ВС з боку суспільства та окремого виборця, так званий рівень легітимності ВС, рівень репрезентативності СПОВ, ступень зрозумілості ВС окремими виборцями, сприяння вирішенню внутрішньосуспільних конфліктів, реагування на зміни СПР) [70, с. 92].

Е. Рейнолдс та Б. Рейллі пропонують наступні вимоги до розробки ВС: 1) врахування соціального, економічного, історичного, політичного контексту та часового чиннику; 2) не боятися новацій; 3) врахування інтересів соціальних груп, політичних та економічних акторів, ГІ; 4) вплив ВС на суспільні конфлікти та забезпечення суспільної стабільності; 5) інтереси виборців, легітимність ВС,

простота та зрозумілість ВС для виборця, реальний вплив виборців на РВ та політичну сферу [112, с. 129-134].

М. Баймуратов та І. Сліденко пропонують 2 базові критерії ЗК ВС: 1) телеологічний критерій – реалізація цілей СБІ; 2) відношення виборців до ВС, розуміння виборцями механізму ВС, що є основою легітимності ВС [26, с. 32].

Критерії Т. Кіса: 1) ефективність роботи ЗГВ та репрезентативність складу ПОВ; 2) ефективність роботи ВГВ та уряду; 3) дотримання прав жінок та меншин (національних, релігійних, мовних та ін.); 4) зв'язок та комунікація між виборцями та ОП, відповідальність ОП перед виборцями, контроль ОП з боку виборців [67, с. 28].

Критерії В. Гнілорібова: 1) дотримання конституційних прав та свобод людини та громадянина в рамках ВП; 2) пропорційність представництва (за географічним, соціальним, політичним та ін. критеріями); 3) мотивація виборців до участі в виборах; 4) зв'язок між виборцями та ОП; 5) запобігання та вирішення напруженості та конфліктів в соціальній та політичній сферах; 6) забезпечення ефективної роботи парламенту та уряду; 7) сприяння розвитку ПП; 8) вплив на відносини центральної та місцевої державної влади; 9) запобігання ЗВП/ЗП в державному управлінні; 10) запобігання правопорушень, ЗВП/ЗП, використанню АР та маніпулятивній ВІ в виборчій сфері [52, с. 279–280].

Таким чином, на сьогодні запропоновано достатньо багато критеріїв ЗК ВС. На цій підставі можна поділити розглянуті вище критерії ЗК ВС на наступні групи (далі вказані основні аспекти, що відносяться до даної групи критеріїв ЗК ВС):

1. Правова. Дотримання прав та свобод громадян та виборців, відсутність необґрунтованих обмежень прав суб'єктів ВП, дотримання національних та міжнародних стандартів та вимог до виборчої сфери та організації, проведення та встановлення результатів виборів.

2. Політична. Вплив ВС на політичну систему (робота парламенту та уряду) та політичну сферу взагалі (сприяння політичній стабілізації/дестабілізації); вплив ВС на партійну систему; ступінь відповідальності ОП перед виборцями, ступінь

підконтрольності ОП перед виборцями, ступінь зв'язку між ОП та виборцями; сприяння повноцінній діяльності опозиції. 5. Інституційна. Вплив ВС на характеристики виборних посад та органів та інших політичних інститутів. Ступінь формального та реального владного впливу виборних органів та виборних посад. Зокрема до даної групи належать наступні характеристики ВС: ступінь представництва та репрезентативності СПОВ (в географічному, соціальному, гендерному, етнічному, ідеологічному та інших аспектах) та відповідності СПОВ РГВ; вплив ВС на якість роботи СПОВ, уряду та ОП, на відносини між гілками влади та політичними інституціями. Вплив ВС на партійну систему, міжпартійні та внутрішньопартійні відносини.

3. Економічна. Мінімізація витрат на організацію ВП, врахування економічної ситуації в державі.

4. Соціальна. Ступінь зрозумілості ВС для суспільства та окремого виборця; відношення до ВС з боку суспільства та ступінь суспільної підтримки/несхвалення даної ВС (або рівень легітимності ВС); відповідність ВС характеристикам та особливостям суспільства (соціальна структура, культура, традиції, політична культура, врахування інтересів національних та інших меншин тощо); врахування історичних традицій; врахування інтересів і побажань суспільства; ступінь залучення суспільства до процесу проектування ВС; врахування існуючих соціальних конфліктів та соціальних розмежувань, сприяння стабілізації/дестабілізації суспільних відносин (вплив на суспільні конфлікти та розмежування).

5. Процедурно-організаційна. Вплив типу ВС на такі аспекти як ОВП, ТОВ, процедура встановлення результатів виборів, можливості для фальсифікацій та інших правопорушень, можливості до ЗВП/ЗП, ступінь відповідності РВ РГВ, мінімізація втрачених ГВ, можливість адаптації ВС до змін СПР, прозорість та підконтрольність для суспільства виборчих процедур, часова перспектива використання ВС (в ідеалі ВС повина конструюватися з прицілом на довготривалу перспективу використання).

2.3 Територіальна організація виборчої інженерії та політична конкуренція

Варіантів ВС існує багато. Етапи ВІ: 1) визначення цілей ВІ; 2) визначення такого ВЗ, яке дає максимально можливе досягнення цілей ВІ; 3) впровадження розробленого ВЗ; 4) аналіз впровадження ВЗ та контроль за його дотриманням. Розробка ВС вважається нині надзвичайно важливим аспектом ширшої проблеми державного управління і чи не найвагомішим з усіх політичних інститутів. Єдиних узгоджених міжнародних стандартів проведення виборів та ЗК ВС не існує, є лише консенсус щодо загальних принципів, на яких має базуватися виборча сфера: 1) вільні, чесні та періодичні вибори з гарантованим загальним правом голосу для дорослого населення; 2) таємне голосування і неможливість тиску на виборця; 3) відповідність принципу: одна людина – один голос. Структурні компоненти розробки ВС: 1) визначення типу та параметрів ВС, 2) визначення величини та процедури визначення меж ВО, 3) відносна роль партій і кандидатів в процесі ВІ, 4) визначення форми та структури ВБ, 5) визначення механізмів та особливостей процедури реєстрації виборців, 6) визначення часових рамок і синхронізації виборів, 7) визначення представницьких квот (гендерних, етнічних, регіональних тощо) та інших спеціальних умов. Базові вимоги демократичної ВС АСЕ вважає: 1) репрезентативність - забезпечення представництва складу ПОВ (соціальне, географічне, етнічне та інші види представництва); 2) прозорість – зрозумілість механізмів встановлення результатів для виборців; 3) інклюзивність – максимальне залучення до ВП якомога більшої частини населення (як в плані АВП, так і в плані ПВП), запобігання дискримінації. Основні групи критеріїв ЗК ВС: 1) правова, 2) політична, 3) економічна, 4) соціальна, 5) процедурно-організаційна, 6) інструментальна (або технологічна), 7) історична.

Одним з базових та невідємних складових ВП є територіальна організація виборів (або територіальна організація ВП), тобто 1) розподіл ТПВ на виборчі територіальні одиниці (з визначенням їх кількості та просторових меж, сьогодні основним видом ВТО є ВО) – просторові ділянки на ТПВ, які виділені за певними критеріями та мають певні просторові межі, кількість виборців та кількість розподіляємих ПМ; 2) визначення кількості ПМ, які розподіляються в ВТО; 3) визначення кількості та територіального охоплення ВД в рамках кожної з ВТО. ВО діляться на персональні (які виділяють для участі в голосуванні певну соціальну групу) та територіальні (які засновані на певному варіанті розділу ТПВ), територіальні ВО діляться на одномандатні та багатомандатні. Кожен вид ВС передбачає свій варіант ТОВ. Слід зазначити, що різні варіанти ТОВ, так як і різні моделі ВС, можуть скоригувати РВ і роблять це по-різному. Тому при формальній технічності діяльність з ТОВ має політичний характер, та як може впливати на хід та результати голосування на виборах. Базові демократичні принципи формування ВО: 1) принцип рівності числа виборців у ВО із припустимим відхиленням, 2) принцип єдності території, 3) принцип періодичного перегляду меж ВО; 4) врахування в рамках ТОВ АТУ/АТП ТПВ [16, с. 92-93; 58, с. 89].

Основними характеристиками будь-якого ВО є:

1) Магнітуда - кількість ПМ, що розподіляються в даному ВО. Як зазначає Б. Мохончук, саме від МВО залежить подальший спосіб РГВ. Існує досить широкий спектр варіантів МВО – від одного до необмеженої кількості ПМ [95, с. 106]. ВО за даним критерієм діляться на одномандатні та багатомандатні (далі відповідно ОВО та БВО).

2) Рівень - загальнодержавний, регіональний, локальний. Це дає можливість використовувати інститут «вирівнювальних» ПМ.

3) Фактичний розмір - площа ВО та кількість виборців, що проживають в даному ВО (від ФРВО залежить співвідношення кількості набраних ГВ та набраного відсотку на виборах). Розуміння даної категорії є дещо спірним. Так,

Ю. Ключковський під ФРВО розуміє кількість виборців, що проживають та голосують в даному ВО [69]; Ю. Шведа схиляється ро розуміння ФРВО в площині просторових меж ВО (просторовий розмір даного ВО) [126]; у свою чергу Б. Мохончук включає в дане поняття, як кількість виборців, так і просторові межі ВО [95, с. 107].

4) Просторова форма - просторова форма меж ВО. Зміни ПФВО здатні впливати на результат голосування. Вони можуть бути активними - визначення меж ВО на етапі розділу ТПВ на ВО або зміна меж існуючих ВО, або пасивними - якщо межі ВО не переглядаються протягом тривалого часу кількість виборців в ньому може значно змінитися.

З використанням 2 критеріїв – магнітуда ВО та ступінь включення ТПВ в ВО – можна побудувати наступну класифікацію ВО.

Таблиця1 . Класифікація виборчих округів

Класифікація ВО.			
		Включення ТПВ в ВО	
		Вся ТПВ	Частина ТПВ
Магнітуда ВО	ОВО	єдиний ОВО	регіональний ОВО
	БВО	єдиний БВО	регіональний БВО

Можна виділити наступні закономірності впливу окремих аспектів ТОВ на виборчу сферу:

- Залежність між МВО та частково ФРВО та рівнем пропорційності СПОВ для ПВС є прямою (найбільш пропорційні результати при застосуванні ПВС дає включення всієї ТПВ в єдиний БВО), для МВС навпаки - оберненою. Тобто в тих випадках, коли при використанні ПВС ТПВ ділиться на регіональні БВО, результати виборів завжди є диспропорційними. Тому в таких випадках з метою штучного підвищення пропорційності використовуються компенсаційні ПМ. Така норма діє, наприклад, в Німеччині, Данії, Ісландії, тощо. При даній моделі ВС

склад ПОВ обирається на 2 рівнях ВО: 1) невеликі регіональні БВО, первинний РПМ; 2) ВО першого рівня об'єднані в декілька великих БВО або в єдиний БВО, вторинний компенсаційний РПМ. За способом розподілу ПМ між двома рівнями визначають два види дворівневих ПВС: системи з фіксованим розподілом ПМ і системи з переданням залишків: 1) фіксований РПМ - першопочатково визначається кількість ПМ для кожного рівня; 2) передання залишків – розподіл ПМ на 1 рівні за методом ВК, залишкові голоси передаються на 2 рівень [69, с. 74-75].

- За будь-якої ВС величина ВО (як в плані МВО, так і в плані ФРВО) є обернено пропорційною міцності зв'язку між виборцями та ОП (тобто рівню персоніфікованості голосування) [170]. Збільшення МВО/ФРВО призводить до домінування орієнтації на ПС, зменшення даних змінних - до домінування орієнтації на ОК. Тоді в цьому зв'язку виникає наступна дилема: при використанні ПВС показник МВО/ФРВО є прямо пропорційним рівню пропорційності РВ, але разом з цим обернено пропорційним зв'язку між виборцями та ОВ. Тому в кожному конкретному випадку СВІ обирає варіант ТОВ в залежності від його цілей. На думку Б.Мохончука, оптимальним показником МВО є 3-7 ПМ.

- Що стосується залежності МВО та ФРВО та розміру ПП, що проходять до ПОВ, то чим дані показники вище, тим більше шансів на проходження до ПОВ малих ПП [51, с. 257].

- Середній показник ЯВ є обернено пропорційним до показника МВО [157].

- Про застосуванні ПВС рівень репрезентативності СПОВ прямо пропорційний МВО та ФРВО (саме тому в більшості держав, де на ВПОВ ТПВ ділиться на РБВО, на загальнодержавному рівні використовуються КПМ), при застосуванні МВС дана залежність є, навпаки, оберненою.

- Показник МВО є прямо пропорційним до можливості проходження в ПОВ жінок та представників НМ, що підтверджується статистичними даними.

- При використанні ПВС вплив виборчих квот та методів дільників на результати РПМ є обернено пропорційним до показника МВО.

- Показник ФРВО є прямо пропорційним до мігімальної кількості ГВ для прохідного відсотка (тобто чим менше виборців містять ВО, тим менше їх голосів дають 1%).

- МВС (в рамках якою ТПВ ділиться на ОВО) значно більше сприяє зв'язку між виборцями та УВ/ОП, підвищують ступінь обізнаності ОК/ОП щодо свого ВО, ступінь знання виборцями свого кандидата, та підзвітності обраних посадовців, ніж ПВС (за винятком, можливо, ПВС ВС); при використанні ПВС ступінь зв'язку ОП з ВО обернено пропорційний показнику МВО та ФРВО використовуваних ВО (при використанні ЄВО такий зв'язок є мінімальним, якщо ж ТПВ ділиться на РВО, то ступінь зазначеного зв'язку підвищується). Як зазначає П. Норріс, на рівень зв'язку між виборцями та ОП більше впливає не МВО а ФРВО, причому така залежність є оберненою [157].

М. Афанасьєва називає наступні чинники впливу на ТОВ: 1) діюча модель ВС та правила ОВП; 2) кількість населення (виборців), яке проживає в ВО та допустиму норму відхилення; 3) територіальні особливості ВО та АТУ держави; 4) наявність МКПНМ; 5) методи та критерії визначення меж ВО; 6) порядок формування суб'єкта, уповноваженого здійснювати ТОВ; 7) публічність та відкритість роботи СТОВ; 8) часові вимоги до перегляду меж ВО, 9) кількість ПМ, які розподіляються в ВО. При цьому єдиних міжнародних правил чи стандартів для нарізки ВО не існує, це питання цілком віддано до компетенції тієї чи іншої держави. КНПВС пропонує наступні критерії визначення меж ВО: 1) існуючий АТП ТПВ, 2) чисельність населення, яке проживає в ВО (загальна чисельність громадян або чисельність лише виборців) [4, с. 257-260].

В цілях запобігання маніпуляцій з ТОВ дана діяльність, як і конструювання ВС, повинна здійснюватися спираючись на чіткі критерії. МО IFES пропонує наступні засади демократичної ТОВ: 1) неупередженість, 2) рівність, 3) репрезентативність, 4) недопущення дискримінації, 5) забезпечення

транспарентності. В ході ТОВ, на думку IFES, повинні враховуватися наступні характеристики ТПВ: 1) кількість та щільність населення, 2) легкість транспортування і комунікації, 3) географічні характеристики, існуючі структури людських поселень, 4) фінансова життєздатність і адміністративний потенціал ВО, 5) фінансові та адміністративні наслідки визначення меж ВО, 6) існуючі кордони (природні, адміністративні, соціальні, тощо), 7) спільність і розмежування інтересів населення. Крім того, на думку IFES, процес ТОВ повинен: 1) здійснюватися незалежним і безстороннім органом, який є представником суспільства, і включає осіб, які мають відповідні навички та компетенцію; 2) здійснюватися на основі чітко визначених критеріїв, таких як чисельність населення, його розподіл, спільність інтересів різних соціальних груп, зручність, географічні особливості та інші природні або адміністративні кордони; 3) проводитися одним органом; 4) враховувати функціонування всіх сфер влади, як на національному рівні, так і на місцевому; 5) здійснювати взаємодію та комунікацію з громадськістю за допомогою процесу консультацій; 6) не допускати маніпуляції межами ВО на користь інтересів будь-яких ПС (тобто джеррімендерінгу). Основними критеріями демократичної ТОВ, за класифікацією М. Афанасьєвої, є 1) кількісний - однакова кількість виборців має обирати однакову кількість представників; 2) географічний - неперервність, суміжність та компактність всієї території ВО; 3) адміністративно-територіальний - врахування АТУ та АТП держави, а також наявності субнаціональних АТО в її межах; 4) суб'єктний - вимоги до суб'єкту ТОВ – його діяльність повинна здійснюватися на засадах незалежності, неупередженості, аполітичності та відкритості; 5) часовий або динамічний - визначення часових рамок для перегляду меж ВО (межі ВО повинні регулярно переглядатися з врахуванням змін розподілу населення та міграційних процесів, необґрунтована консервація меж ВО має назву пасивний джеррімендерінг); 6) методологічний - використання об'єктивних методів, що ґрунтуються на математичних формулах та виключають суб'єктивістську

складову; 7) міноритарний - забезпечення прав національних, мовних, релігійних та інших меншин [23; 18; 4].

Однією з базових та невід'ємних складових ВП є територіальна організація виборів (або територіальна організація ВП), тобто 1) розподіл ТПВ на виборчі територіальні одиниці (з визначенням їх кількості та просторових меж, сьогодні основним видом ВТО є ВО) – просторові ділянки на ТПВ, які виділені за певними критеріями та мають певні просторові межі, кількість виборців та кількість розподіляємих ПМ; 2) визначення кількості ПМ, які розподіляються в ВТО; 3) визначення кількості та територіального охоплення ВД в рамках кожної з ВТО. Кожен вид ВС передбачає свій варіант ТОВ. Слід зазначити, що різні варіанти ТОВ, так як і різні моделі ВС, можуть скоригувати РВ і роблять це по-різному. Тому при формальній технічності діяльність з ТОВ має політичний характер, та як може впливати на хід та результати голосування на виборах. Базові демократичні принципи формування ВО: 1) принцип рівності числа виборців у ВО із припустимим відхиленням, 2) принцип єдності території, 3) принцип періодичного перегляду меж ВО; 4) врахування в рамках ТОВ АТУ/АТП ТПВ. Основним видом ВТО на сьогоднішній день є виборчий округ. Під ВО розуміється ВТО з певними межами, в який обирається УВ або декілька УВ. За критерієм кількості розподіляємих ПМ ВО діляться на одномандатні та багатомандатні. Основними характеристиками ВО є 1) магнітуда, 2) рівень, 3) фактичний розмір та 4) просторова форма. Основними критеріями виділення меж ВО є: 1) приблизна кількість населення, яка повинна бути рівною зі вказаним максимально допустимим відсотком відхилення; 2) природні бар'єри; 3) компактність ПФВО; 4) АТУ та АТП держави – ВО повинні співпадати з межами АТО; 5) географічні розміри районів; 6) культурні особливості населення. Основними критеріями демократичної ТОВ є: 1) кількісний, 2) географічний, 3) адміністративно-територіальний, 4) суб'єктний, 5) часовий або динамічний, 6) методологічний, 7) міноритарний.

Предметом вивчення такого наукового напрямку як виборча географія (або електоральна географія) є: 1) соціальні, економічні, культурні, політичні, демографічні та інші характеристики виборців в залежності від їх місця проживання; 2) територіальні відмінності в політичних вподобаннях виборців та в їх електоральній поведінці; 3) прикладним напрямом ВГ є визначення меж ВО з врахуванням вищеназваних характеристик виборців в залежності від їх місця проживання [4, с. 257-260; 23, с. 17]. Під джеррімендерінгом розуміється здійснюване на основі знань про територіальний розподіл політичних вподобань виборців визначення меж ВО з метою коригування результатів виборів. Вперше термін «Gerry-mander» було використано в березні 1812 р. у газеті «Boston-Gazette» (США) в публікації про те, як губернатор штату Массачусетс Елбрідж Джеррі (1744-1814) перед виборами до сенату видав наказ про створення ВО, який за формою нагадував саламандру. В результаті партія Е. Джеррі (Демократично-республіканська) в сенаті 29 місць з 40, в той час як його суперник (Партія федералістів) отримала лише 11 місць з 40. При цьому саме Федералісти отримали на даних виборах більшість ГВ, але при цьому меншість в сенаті. Далі практика джеррімендерінгу почала використовуватися в інших державах і продовжує активно використовуватися в наш час [4, с. 258].

М. Афанасьєва називає наступні базові методики маніпулювання ТОВ: 1) сприяння - підвищення кількості отриманих ГВ для УВ, якій підтримується владою, шляхом побудови меж ВО таким чином, щоб в даний ВО по-максимуму входила територія та населені пункти, де даний УВ високу підтримку серед виборців; 2) перешкоджання - зниження кількості отриманих ГВ для УВ, якій не підтримується владою, шляхом вилучення з ВО території, де даний УВ має високу підтримку серед виборців, чи розміщення ВО даного УВ на території, де даний УВ має низьку підтримку серед виборців; 3) розміщення меж ВО відповідно до територій, де влада має найбільший адміністративний вплив [16, с. 93]. 2 базовими видами джеррімендерінгу є: 1) активний – активні дії уповноважених інституцій з визначення меж нових ВО або зміни меж існуючих

ВО (так звана «нарізка ВО»); 2) пасивний – необґрунтоване консервування існуючих меж ВО. Основні форми активного джеррімендерінгу: 1) ущільнення (англ. «packing») – нарізка ВО з метою концентрації виборців с певними електоральними вподобаннями в межах одного або невеликій кількості ВО (такі виборці мають в даному ВО становити більшість); 2) розколювання (англ. «cracking») – нарізка ВО з метою розоосередження виборців с певними електоральними вподобаннями в рмках різних (такі виборці мають становити в новостворених ВО меншість); 3) «зіштовхування» (англ. «hijacking») – нарізка ВО з метою зосередження електорату 2 або більше популярних ОК в межах одного ВО; 4) «викрадення» (англ. «kidnapping») – об'єднання території, де певний УВ має високу підтримку, з територіями, де даний УВ підтримки не має, в один ВО (бажано, щоб в новоствореному ВО даного УВ підтримувало якомога меше виборців) з метою мінімізації отриманих даним УВ ГВ; 5) «англ. sweetheart gerrymandering», або так званий «полюбовний джеррімендеринг» - розподіл ВО між представниками певних ПС за взаємною домовленістю та без врахування думки виборців. А. Авксентьев наводить наступні найбільш відомі сучасні способи протидії маніпулятивному джеррімендерінгу: 1) передача повноважень із визначення меж ВО неурядовим і незаангажованим в політичному сенсі організаціям; 2) прозорість визначення меж ВО і можливість публічного обговорення запропонованої нарізки; 3) законодавче закріплення відповідності ліній демаркації кордонів всіх АТО [4, с. 258-259; 1, с. 33; 99, с. 80-81].

Предметом вивчення такого наукового напрямку як виборча географія (або електоральна географія) є: 1) соціальні, економічні, культурні, політичні, демографічні та інші характеристики виборців в залежності від їх місця проживання; 2) територіальні відмінності в політичних вподобаннях виборців та в їх електоральній поведінці; 3) прикладним напрямом ВГ є визначення меж ВО з врахуванням вищеназваних характеристик виборців в залежності від їх місця проживання. Під джеррімендерінгом розуміється здійснюване на основі знань про територіальний розподіл політичних вподобань виборців визначення меж ВО з

метою коригування результатів виборів. Джеррімендерінг ділиться на активний (встановлення або зміна меж ВО) та пасивний (консервація меж ВО). Основні форми активного джеррімендерінгу: 1) ущільнення (англ. «packing»), 2) розколювання (англ. «cracking»), 3) «зіштовхування» («hijacking»), 4) «викрадення» («kidnapping»), 5) «Sweetheart gerrymandering». Основні способи протидії маніпулятивному джеррімендерінгу: 1) передача повноважень із визначення меж ВО неурядовим і незаангажованим в політичному сенсі організаціям; 2) прозорість визначення меж ВО і можливість публічного обговорення запропонованої нарізки; 3) законодавче закріплення відповідності ліній демаркації кордонів всіх АТО.

Таким чином можна зробити висновок, що політичні вибори (тобто вибори певних політичних інституцій та посад) в сучасному світі завжди відбуваються на певній території, на якій проживає населення, яке володіє активним виборчим правом (тобто правом обирати). Тому ТОВ є невід’ємною складовою ВП на будь-яких сучасних виборах. Хоча основний вплив на результати виборів здійснює тип та параметри обраної моделі ВС, особливості організації ВП, серед яких є і ТОВ, також можуть справити істотний вплив на проведення та результати виборів (про що свідчать, наприклад, історичні приклади використання такої виборчої маніпуляції як джеррімендерінг).

Висновки до розділу 2

В даному розділі було досліджено технологічну сторону ВІ: зокрема політологічні особливості застосування ВІ, роль та місце об’єктивних та суб’єктивних чинників в процесі реалізації ВІ, цілі, мотиви та інтереси суб’єктів ВІ, розгляд поведінки та мотивації суб’єктів ВІ в рамках теорії раціонального вибору, конкретні форми практичної реалізації ВІ (поняття та класифікація), відповідність ВІ міжнародним демократичним стандартам, роль та місце політичної доцільності в процесі ВІ, місце ВІ в політичній системі держави, вплив

різних моделей ВС на ряд характеристик та інституцій політичної системи держави, специфіка ВІ в рамках різних політичних режимів, законодавче конструювання виборчої системи та територіальну організацію виборів. В результаті дослідження було зроблено наступні висновки:

1. Сьогодні ВІ використовується в усіх державах з ДПР; в демократичних державах дана діяльність має керуватися певними принципами та має певні обмеження: перш за все в таких державах ВІ не повинна порушувати принципи демократії та правової держави. Ключовим питанням при розгляді ВІ з політологічної точки зору є роль та місце в рамках діяльності з ВІ об'єктивних (характеристики, процеси та закономірності об'єктивної дійсності) та суб'єктивних (діяльність, інтереси, цілі та мотиви політичних та неполітичних суб'єктів, які задіяні в ВІ) чинників. Базовими підходами до дослідження виборчої сфери є: нормативний, емпірико-статистичний та історико-емпіричний. Базові принципи виборчої сфери демократичних держав сучасного світу: 1) принцип верховенства права, 2) принцип демократизму, 3) принцип пріоритету прав людини та громадянина. Інструментальні вимоги, що стоять перед будь-яким виборним інститутом, можуть бути зведені до двох вимірів: 1) представництво – здійснення політичної діяльності від імені виборців, які голосували за даний інститут; та 2) управління – здійснення владних функцій в встановлених законом межах. Оцінка демократичності виборчої сфери можлива в 2 площинах: 1) де-юре - рівень демократичності закладених у законодавстві правових положень; та 2) де-факто - рівень дотримання демократичних принципів на практиці. Виборчі правила визначають 3 основні змінні: 1) інституційний контекст, 2) виборча система, 3) виборчий процес. Фактори ВІ поділяються на 2 базові групи: 1) об'єктивістські – об'єктивні історичні, соціальні, економічні, політичні та культурні процеси та явища; 2) суб'єктивістські – суб'єктивні інтереси, цілі, бажання та дії конкретних політичних та неполітичних акторів. Існують 2 джерела виборчих реформ: 1) персоналізоване - політичні (іноді економічні, зовнішні та інші) актори; 2) неперсоналізовані чинники (соціального,

політичного, економічного, історичного, тощо характеру). існують 2 базових різновиди РВС: 1) кардинальний - встановлення певної моделі ВС (в новостворених державах) або повна заміна існуючої моделі ВС, 2) коригуючий – реформи другорядних елементів виборчої сфери. Існують 4 ключових фактори, що присутні при РВС: 1) чинники, що підштовхують СБІ до рішення про РВС; 2) чинники, що відштовхують СБІ від рішення про РВС; 3) чинники, що сприяють проведенню РВС; 4) чинники, що перешкоджають проведенню РВС. Також фактори ВІ розділяють на фактори при РВС поділяє на: 1) необхідні – об’єктивні проблеми в виборчій сфері, які прагне вирішити СБІ; 2) випадкові – в основному це не завжди передбачувані наслідки, з якими СБІ стикається вже в ході самого процесу РВС. Етапи РВС: 1) артикуляція потреби в РВС та визначення РВС, 2) формулювання концепції РВС, 3) законодавче закріплення РВС, 4) імплементація РВС, 5) контроль за реалізацією РВС. Діяльність з ВІ завжди підпорядковується міркуванням політичної доцільності, але в деяких випадках також порушує демократичні права та свободи. Основне питання при встановленні законодавчої регламентації діяльності з ВІ полягає, таким чином, в тому щоб ВІ могла максимально задовольняти цілі СБІ і при цьому не порушувати демократичних прав та свобод.

2. Зважаючи на те, що ВІ здійснюється політичними суб’єктами, які мають свої інтереси, цілі та мотиви, під час процесу ВІ присутні як об’єктивні, так і суб’єктивні чинники. ВІ може використовуватися як в загальносупільних, так і в суб’єктивістських інтересах. В аспекті мотивації діяльності СБІ основна особливість діяльності з ВІ полягає в наступному: СБІ є ПА, які обираються за допомогою тих виборчих правил (модель ВС та правила організації ВП), які вони ж розробляють, встановлюють та змінюють (так як вони є ключовими владними інституціями та ключовими суб’єктами законотворчості в державі) в рамках діяльності з ВІ. Тому СБІ зацікавлені в встановленні таких виборчих правил, які б забезпечували їм перемогу (або максимізацію результату) на майбутніх виборах. Якщо існуючі виборчі правила їх задовольняють, то вони виступають проти

зміни даних правил (тобто за збереження статус-кво). Поведінку СВІ можна розглядати в контексті теорії раціонального вибору: СВІ є раціонально мислячим суб'єктом, який має конкретні цілі (в даному випадку це здобуття або утримання влади), та здійснює дії, які напружені на досягнення даних цілей. Тому, виходячи з того факту, що 1) суб'єктами ВІ є інституції та ПА, які мають юридичні повноваження вносити зміни до державного законодавства (в даному випадку в тій його частині, яка стосується виборчої сфери) та є раціональними; 2) будь-який раціональний ПА прагне дістати або утримати владу, можна зробити висновок, що дії з ВІ будь-якого суб'єкта ВІ направлені на таку зміну НВЗ, яка б допомогла даному суб'єкту ВІ 1) дістатися до влади (тобто зайняти виборну посаду, якщо даний ПА не займає виборну посаду) або 2) утримати владу (тобто утримати виборну посаду, якщо даний ПА вже займає виборну посаду).

3. Діяльність з ВІ обумовлена достатньо широким набором цілей та мотивів суб'єктів ВІ. Діяльність з ВІ, як і будь-яка інша раціональна діяльність, здійснюється задля досягнення певних цілей. Під ціллю розуміється кінцевий результат, на досягнення якого направлена та чи інша діяльність (саме досягнення даного результату є основним мотивом здійснення даної діяльності). Цілі ВІ полягають у внесенні змін у виборчі правила відповідно до намірів СВІ для задоволення намірів та інтересів СВІ. Вони можуть бути направлені як на досягнення суспільно-корисних, так і суб'єктивістських намірів та інтересів. Телеологічний аспект ВІ проявляється у таких її сутнісних характеристиках як цілеспрямованість, доцільність, раціональність. Цілі ВІ в залежності від мотивації можуть бути як об'єктивістськими (удосконалення виборчих правил для підвищення ефективності функціонування виборчої сфери), так і суб'єктивістськими (маніпулювання ВЗ на користь певних ПА, преш за все провладних ПС). Щодо мотивації дій з ВІ, то вона може бути: 1) раціональною - досягнення певних раціональних цілей, покращення свого положення в політичній сфері (максимізація владного впливу, підвищення ймовірності перемоги на виборах, покращення роботи владних інституцій); 2) нормативною –

впровадження певних (соціальних, політичних або морально-етичних) цінностей та ідей. ПА віддають перевагу таким ВС, які максимально відповідають їх приватним інтересам. Останні можуть полягати або 1) в прагненні до реалізації певної політики (реалізації певного політичного курсу) (policy-seeking), або 2) в бажанні отримати (зберегти) виборні посади (office-seeking). Таким чином, ПА згодні на РВС лише якщо бачать для себе певну вигоду з даної РВС.

4. Формою практичної реалізації ВІ є практична діяльність в виборчій сфері з конструювання або зміни закріплених в законодавстві правил організації, проведення та встановлення результатів виборів. Є 3 рівні ФПР ВІ: 1) рівень виборчого законодавства, 2) рівень виборчої системи, 3) рівень виборчого процесу. Базовим є рівень ВЗ, так як саме в ВЗ закріплені модель та параметри ВС, а також правила та засади організації ВП. В якості ОВІ тут виступають 4 основні групи норм: 1) регламентація організації процедури виборів; 2) регламентація організації процедури голосування на виборах; 3) регламентація встановлення результатів виборів, тобто процесу переведення ГВ в ПМ – саме ці норми встановлюють діючу модель ВС; 4) регламентація надання активного та пасивного виборчого права. На цій підставі можна зробити висновок, що рівень ВС та рівень ВП є похідними від рівня ВЗ. Але ключовим для встановлення РВ є рівень ВС, тому що саме ВС визначає алгоритм переведення ГВ в ПМ. ВП в рамках визначення результатів виборів грає допоміжну роль. В якості ОВІ тут виступають наступні базові характеристики ВС: 1) операнди – 1.1.) голоси виборців, 1.2.) учасники виборів, 1.3.) представницькі мандати – місця в виборних органах, на які балотуються УВ; 2) операції – 2.1.) виборча формула – мажоритарна або пропорційна, 2.2.) структура виборчого бюлетеня – індивідуальний/колективний УВ та категоричне/ординальне/кумулятивне голосування, 2.3.) магнітуда виборчого округу – одномандатні чи багатомандатні ВО. ВП визначається як встановлений законодавством порядок організації, підготовки, проведення та встановлення результатів виборів. На рівні ВП основними напрямками практичної реалізації ВІ є регламентація наступних

аспектів ВП: 1) тип виборів – тобто колективні інституції, чий склад обирається на виборах, та посади, претенденти на які балотуються на виборах; 2) активне та пасивне виборче право – тобто регламентація діяльності суб'єктів, які голосують (виборці) та балотуються на виборах (учасники виборів); 3) адміністрування виборів – створення та організація роботи виборчих органів; 4) організація процесу голосування виборців, підрахунку ГВ та встановлення РВ; 5) територіальна організація виборів; 6) часова організація виборів; 7) регламентація ведення виборчої кампанії (агітація, політична реклама тощо).

5. Порівняно з іншими елементами політичної системи, виборчими правилами найлегше маніпулювати в політичних цілях. ВС - це частина інституціональної системи держави, вона тісно пов'язана з правовою, політичною та соціальною системою і її функціонування є різним в різних політико-правових та соціальних реаліях. ВС – це дуже тонка межа між правом та політикою, оскільки першим регулюється, а на друге безпосередньо впливає. В конституціях більшої частини сучасних держав, в тому числі і України, тип ВС не закріплений, його визначає поточне НВЗ; з одного боку це сприяє гнучкості ВЗ, з іншого – відкриває можливості для внесення змін до ВС в вузьких інтересах. Двома ключовими змінними, які визначають результати виборів, є розподіл ГВ між УВ та тип ВС. Використання різних моделей ВС можуть дати різні результати при однаковому розподілі ГВ між наявними УВ. Ведення та внесення змін до ВС є взагалі найбільш політизованою складовою ВЗ. Саме на тій частині ВЗ, яка стосується ВС, зосереджено найбільше інтересів діючих політичних сил та інших суб'єктів політики. З іншого боку зміни в виборчій сфері зробити процедурно порівняно легше ніж зміни в інших сферах політико-правової системи держави. ВС кожної держави є унікальною за своєю характеристикою.

6. 2 основоположні альтернативи при створенні конституційних основ нової демократії: по-перше, вибір між ВС, заснованими, відповідно, на принципі більшості і на принципі пропорційного представництва (тобто між МВС та ПВС), і, по-друге, — між парламентською і президентською формами правління. Перед

ВС іноді стоять майже несумісні завдання: з одного боку більш-менш точно відображати думку народу, з іншого – об'єднати різноманітні ідейні рухи і сприяти формуванню достатньо логічної та зрозумілої політичної волі. Ідеальної моделі ВС (яка б досконало діяла в будь-яких умовах) не існує, будь-яка з існуючих моделей ВС має певні позитивні та негативні характеристики, СВІ повинен знайти прийнятний варіант співвідношення плюсів та мінусів певної моделі ВС.

7. Існують наступні напрями досліджень виборчої сфери в рамках практики ВІ: 1) загальнотеоретичний – дослідження сутності ВС та ВП, виборчої сфери загалом; 2) процесуальний – дослідження сутності, напрямів, різновидів та механізмів РВС (тобто безпосередньо самого процесу ВІ); 3) результативний – дослідження та аналіз практичних наслідків та результатів дій з ВІ. Існують наступні шляхи встановлення ВС в тій чи іншій державі: 1) колоніальне правоприємство – колонії після здобуття незалежності встановлюють ту модель ВС, що була запроваджена в державі-метрополії; 2) свідомо розробка; 3) зовнішнє запозичення або зовнішнє встановлення; 4) випадковий або однозначно не встановлений – ВС формується в ході історичного процесу. Що стосується кардинальних РВС, то це може відбутися здебільшого в 2 випадках: 1) встановлення демократичного режиму (наприклад, в рамках переходу від авторитаризму/тоталітаризму або здобуття незалежності колонією); 2) криза (політична, соціальна, економічна, інституційна, тощо) в рамках існуючої демократії.

8. Та чи інша модель ВС може по різному впливати на результати виборів та в цілому на соціально-політичну сферу держави, зокрема на її політичну систему. Такий вплив може бути безпосереднім та опосередкованим: під безпосереднім впливом ВС на СПР розуміється прямі причинно наслідкові практичні зміни в СПР, які детермінуються використанням тієї чи іншої моделі ВС; під опосередкованим впливом – зміни в СПР, які не є прямим наслідком дії ВС, проте одним з факторів впливу на них поряд з іншими факторами є виборча

сфера. Базові критерії оцінювання ВС: 1) соціальний – рівень представленості в ПОВ та уряді суспільних груп та наявних в державі ПП та ПС, 2) політико-управлінський – якість політичного управління, 3) організаційний – організація ВП.

9. Діяльність депутатів ПОВ ділять на 3 напрями: 1) законотворчий – прийняття законів та інших нормативно-правових актів, 2) захисний - захист прав людини та громадянина, 3) робота з округом. При цьому пріоритетність даних напрямів залежить від рівня ПОВ: так, для загальнодержавних ПОВ найбільш пріоритетним є 1 напрям, для регіональних – 2 та 3 напрям. Для законотворчої функції найбільш важливо саме адекватне політичне представництво, яке забезпечується ПВС. А з точки зору захисту інтересів окремих громадян важливий вибір конкретної особистості. Тому якщо виходити тільки з цих міркувань, то можна було б зробити висновок, що для нижньої палати парламенту найбільше підходить ПВС, для представницького органу регіону - ЗВС, а для муніципального представницького органу – МВС. Базові закономірності впливу типу ВС на інституційну підсистему ПСД: 1) МВС породжує парламент з невеликою кількістю партій (часто ДПС) та сильний однопартійний уряд, 2) ПВС породжує парламент з великою кількістю партій та коаліційний уряд. 4 базові моделі комбінації форми правління та ВС: 1) британська модель – парламентська форма правління та МВС, 2) американська модель - президентська форма правління та МВС, 3) континентально-європейська модель - парламентська форма правління та ПВС, 4) перехідна модель (здебільшого зустрічається в перехідних ПР) - президентська форма правління та ПВС.

10. Під політичною системою держави розуміється сукупність політичних інституцій даної держави та зв'язків/відносин між ними, які разом утворюють певну цілісну систему з притаманними їй структурою, функціями та іншими характеристиками/параметрами. В складі ПСД виділяють 4 основні підсистеми: 1) інституційна підсистема – політичні інститути; 2) нормативно-регулятивна підсистема – політичні та правові норми, які регулюють діяльність політичних

інститутів та політичні відносини; 3) інформаційно-комунікативна підсистема – відносини між діючими суб'єктами ПС (ПА) та політичні процеси; 4) функціонально-ідеологічна підсистема – політичні погляди, ідеї, ідеології, концепції які сповідують ПА.

11. Виходячи з того, що 1) ВІ є діяльністю зі встановлення або зміни закріплених в законодавстві виборчих правил, 2) дані виборчі правила стосуються обрання ключових політичних інституцій, можна зробити висновок, що ВІ здійснюється насамперед в нормативно-регулятивній (виборче законодавство, яке регламентує порядок організації та проведення виборів) та інституційній (безпосередньо сам процес обрання певних посадових осіб та персонального складу певних політичних інституцій) підсистемах ПСД. ВІ здійснюється в рамках інституційної (виборчі правила стосуються обрання базових політичних інституцій) та нормативно-регулятивної (організація та проведення виборів регламентується законодавством) підсистем ПСД. Основними факторами, які впливають на здійснення ВІ в рамках політичної практики є: 1) системні – загальний стан політичної системи та характер політичного режиму; 2) процесуальні – сутність та специфіка політичних процесів, які відбуваються в політичній системі; 3) суб'єктні – діяльність, цілі, інтереси політичних та неполітичних акторів та груп інтересів, які діють в рамках політичної системи; 4) зовнішні – вплив міжнародної спільноти та окремих міжнародних акторів.

12. Можна виділити наступні напрями впливу моделі ВС на ПСД: 1) партійна система та склад ПОВ - МВС знижує, а ПВС підвищує кількість партій в ПОВ; 2) відповідність результатів виборів розподілу голосів виборців - більш пропорційний результат дає використання ПВС; 3) політична система та уряд - МВС сприяє створенню однопартійного та більш стабільного уряду (при використанні МВС термін каденції урядів в середньому більше, ніж при ПВС), домінуванню виконавчої гілки влади над законодавчою (так звана змагальна, мажоритарна або вестмістерська модель демократії), а ПВС – коаліційного та менш стабільного уряду та більш менш рівним співвідношенням впливу

законодавчої та виконавчої гілок влади (так звана консесусна модель демократії); але поряд з цим МВС також сприяє формуванню більш сильної та консолідованої опозиції – таким чином МВС призводить до домінування уряду та ВГВ, ПВС – домінування парламенту та ЗГВ; 4) рівень представництва в ПОВ - ПВС сприяє більшому рівню представництва та різноманітності складу ПОВ, проходженню до ПОВ жінок, національних та інших меншин, представників різних вікових, соціальних, етнічних, тощо груп населення; 5) політична стабільність - МВС сприяє протистоянню між владою та опозицією та підвищенню політичної нестабільності та знищує ефективність роботи ПОВ (негативно впливає на роботу ПОВ також і ЗВС), в той час як ПВС сприяє формуванню коаліційних урядів, компромісній політиці та більш стабільному та послідовному політичному курсу; 6) міноритарний аспект - для однорідних (в етнічному, мовному, релігійному та інших аспектах) суспільств більш прийнятною є МВС; для суспільств неоднорідних (з наявністю декількох етнічних, мовних та інших груп) – ПВС: МВС в таких суспільствах підвищує конфліктність, а ПВС (внаслідок того, що дана ВС сприяє проходженню в ПОВ невеликих ПП та ПС з регіональною підтримкою) дозволяє наявним в даних суспільствах групам (в тому числі НМ) мати повноцінне представництво в ПОВ та в коаліційних урядах; 7) явка виборців - використання ПВС призводить до більш високого показника явки виборців ніж МВС (ПВС дає меншу втрата ГВ та менше схиляє виборців до СГ/ТГ); 8) сприятливість для ВІ - Взагалі МВС надає в цілому є більш сприятливою для ВІ, ніж ПВС (основна причина - нарізка ВО в рамках МВС); 9) рівень персоніфікації - для МВС характерна персональна орієнтація виборців, для ПВС - партійна орієнтація виборців; 10) організація виборчого процесу - ПВС є більш «гнучкою» для організації ВП.

13. На специфіку ВІ в певній державі також (поряд з іншими чинниками) впливає існуючий в даній державі політичний режим. Під політичним режимом розуміється 1) сукупність методів, способів, прийомів використовуваних основними суб'єктами політики, при реалізації політичної влади; 2) динамічний

аспект, змістовна характеристика і особливий функціональний стан існуючої в суспільстві політичної системи, які забезпечують її стабільність. За критеріями 1) ступеню проникнення державної влади в громадянське суспільство, 2) ступеню плюаралістичності (наявності різних точок зору) в політичній сфері, 3) ступеню демократичності та свободи суспільства виділяються 3 основних типи політичних режимів: 1) демократичний (можливість реальної політичної участі населення, розподіл влади, свобода думки та політичний плюралізм, наявність незалежного громадянського суспільства); 2) авторитарний (монополізація державної влади в руках однієї політичної сили/одного політичного лідера); 3) тоталітарний (монопольна влада держави над всіма сферами життя суспільства, єдина ідеологія, однопартійна диктатура).

14. Як в демократичних, так і в недемократичних ПР (АПР та ТПР) ПА, які знаходяться при владі є раціональними акторами, які прагнуть зберігти владу та здійснюють дії, які спрямовані на досягнення даної цілі. Різниця між даними ПР полягає в специфіці засобів, які використовують дані ПА для досягнення цілі утримання влади: якщо в рамках демократичних ПР такі засоби знаходяться в правових рамках (не порушують законодавство), не містять ЗВП/ЗП та не суперечать міжнародним демократичним стандартам, то в рамках недемократичних ПР зазначені засоби часто є неправовими та недемократичними (згідно з міжнародними демократичними стандартами). Існує залежність статусу ВС та політичним режимом держави: так в стабільних демократіях вплив ВС на соціополітичну сферу є значним, натомість в нестабільних та перехідних політичних режимах як правило визначальними є інші чинники (політична кон'юнктура, характеристики суспільства, зовнішні чинники, тощо). Лише в державах з ДПР вибори формально та реально формують ключові органи та інституції державної влади (парламент, голова держави, ОМС). Якщо в державах з ДПР вибори виступають реальним інструментом формування владних політичних інститутів на основі вільного вибору, альтернативності та конкуренції різних ПС, то в недемократичних державах (з АПР та ТПР) вибори або взагалі

відсутні, або є безальтернативними і неконкурентними та реально не впливають на склад владних інституцій. Специфіка ВІ в рамках демократичних та недемократичних ПР має значні відмінності: якщо в демократичних ПР в процесі ВІ беруть участь багато ПС з різними інтересами та цілями (серед даних ПС є як провладні, так і опозиційні), також в рамках даних ПР вибори мають реальний вплив на владні інститути – таким чином в рамках даних ПР процес ВІ реально впливає на розклад ПС в владних інституціях; то в недемократичних ПР (де влада здебільшого монополізована в руках однієї провладної ПС, а вибори якщо і існують, то не мають реальної політичної конкуренції) єдиним та монопольним СВІ є саме провладна ПС, яка встановлює та змінює НВЗ на свій розсуд (при цьому, як правило, з порушенням міжнародних стандартів демократичних виборів).

Основні закономірності в сфері державного будівництва та ВІ в різних ПР: 1) для неоднорідних (в етнічному, соціальному, політичному та інших аспектах) суспільств більш ефективною є ПВС та парламентська або змішана форма правління; 2) модель мажоритарної (вестмінстерської) демократії (яка працює за принципом «переможець отримує все») у розділених суспільствах підвищує внутрішньосуспільну конфліктність;

3) використання МВС в вищезазначеному типі держав призводить до того що, для кожної з ПС, які беруть участь у виборах, боротьба за владу будь-якими способами може видаватися більш вигідною, ніж визнання електоральної поразки.

16. Варіантів ВС існує багато,. Етапи ВІ: 1) визначення цілей ВІ; 2) визначення такого ВЗ, яке дає максимально можливе досягнення цілей ВІ; 3) впровадження розробленого ВЗ; 4) аналіз впровадження ВЗ та контроль за його дотриманням. Розробка ВС вважається нині надзвичайно важливим аспектом ширшої проблеми державного управління і чи не найвагомішим з усіх політичних інститутів. Єдиних узгоджених міжнародних стандартів проведення виборів та ЗК ВС не існує, є лише консенсус щодо загальних принципів, на яких має базуватися виборча сфера: 1) вільні, чесні та періодичні вибори з гарантованим загальним

правом голосу для дорослого населення; 2) таємне голосування і неможливість тиску на виборця; 3) відповідність принципу: одна людина – один голос. Структурні компоненти розробки ВС: 1) визначення типу та параметрів ВС, 2) визначення величини та процедури визначення меж ВО, 3) відносна роль партій і кандидатів в процесі ВІ, 4) визначення форми та структури ВБ, 5) визначення механізмів та особливостей процедури реєстрації виборців, 6) визначення часових рамок і синхронізації виборів, 7) визначення представницьких квот (гендерних, етнічних, регіональних тощо) та інших спеціальних умов. Базові вимоги демократичної ВС АСЕ вважає: 1) репрезентативність - забезпечення представництва складу ПОВ (соціальне, географічне, етнічне та інші види представництва); 2) прозорість – зрозумілість механізмів встановлення результатів для виборців; 3) інклюзивність – максимальне залучення до ВП якомога більшої частини населення (як в плані АВП, так і в плані ПВП), запобігання дискримінації. Основні групи критеріїв ЗК ВС: 1) правова, 2) політична, 3) економічна, 4) соціальна, 5) процедурно-організаційна, 6) інструментальна (або технологічна), 7) історична.

17. Однією з базових та невід’ємних складових ВП є територіальна організація виборів (або територіальна організація ВП), тобто 1) розподіл ТПВ на виборчі територіальні одиниці (з визначенням їх кількості та просторових меж, сьогодні основним видом ВТО є ВО) – просторові ділянки на ТПВ, які виділені за певними критеріями та мають певні просторові межі, кількість виборців та кількість розподіляємих ПМ; 2) визначення кількості ПМ, які розподіляються в ВТО; 3) визначення кількості та територіального охоплення ВД в рамках кожної з ВТО. Кожен вид ВС передбачає свій варіант ТОВ. Слід зазначити, що різні варіанти ТОВ, так як і різні моделі ВС, можуть скоригувати РВ і роблять це по-різному. Тому при формальній технічності діяльність з ТОВ має політичний характер, та як може впливати на хід та результати голосування на виборах. Базові демократичні принципи формування ВО: 1) принцип рівності числа виборців у ВО із припустимим відхиленням, 2) принцип єдності території, 3)

принцип періодичного перегляду меж ВО; 4) врахування в рамках ТОВ АТУ/АТП ТПВ. Основним видом ВТО на сьогоднішній день є виборчий округ. Під ВО розуміється ВТО з певними межами, в який обирається УВ або декілька УВ. За критерієм кількості розподіляємих ПМ ВО діляться на одномандатні та багатомандатні. Основними характеристиками ВО є 1) магнітуда, 2) рівень, 3) фактичний розмір та 4) просторова форма. Основними критеріями виділення меж ВО є: 1) приблизна кількість населення, яка повинна бути рівною зі вказаним максимально допустимим відсотком відхилення; 2) природні бар'єри; 3) компактність ПФВО; 4) АТУ та АТП держави – ВО повинні співпадати з межами АТО; 5) географічні розміри районів; 6) культурні особливості населення. Основними критеріями демократичної ТОВ є: 1) кількісний, 2) географічний, 3) адміністративно-територіальний, 4) суб'єктний, 5) часовий або динамічний, 6) методологічний, 7) міноритарний.

18. Предметом вивчення такого наукового напрямку як виборча географія (або електоральна географія) є: 1) соціальні, економічні, культурні, політичні, демографічні та інші характеристики виборців в залежності від їх місця проживання; 2) територіальні відмінності в політичних вподобаннях виборців та в їх електоральній поведінці; 3) прикладним напрямом ВГ є визначення меж ВО з врахуванням вищеназваних характеристик виборців в залежності від їх місця проживання. Під джеррімендерінгом розуміється здійснюване на основі знань про територіальний розподіл політичних вподобань виборців визначення меж ВО з метою коригування результатів виборів. Джеррімендерінг ділиться на активний (встановлення або зміна меж ВО) та пасивний (консервація меж ВО). Основні форми активного джеррімендерінгу: 1) ущільнення (англ. «packing»), 2) розколювання (англ. «cracking»), 3) «зіштовхування» («hijacking»), 4) «викрадення» («kidnapping»), 5) «Sweetheart gerrymandering». Основні способи протидії маніпулятивному джеррімендерінгу: 1) передача повноважень із визначення меж ВО неурядовим і незаангажованим в політичному сенсі організаціям; 2) прозорість визначення меж ВО і можливість публічного

обговорення запропонованої нарізки; 3) законодавче закріплення відповідності ліній демаркації кордонів всіх АТО.

Таким чином під технологічними засобами ВІ розуміються основні форми практичної реалізації ВІ. ФПР ВІ є практична діяльність з конструювання або зміни закріплених в законодавстві правил організації, проведення та встановлення результатів виборів. Існують 3 рівні ФПР ВІ: 1) рівень виборчого законодавства - ОВІ тут виступають 4 основні групи норм: 1.1.) регламентація організації процедури виборів, 1.2.) регламентація організації процедури голосування на виборах, 1.3.) регламентація встановлення результатів виборів, тобто процесу переведення ГВ в ПМ – саме ці норми встановлюють діючу модель ВС, 1.4.) регламентація надання активного та пасивного виборчого права; 2) рівень виборчої системи - 2.1.) виборча формула – мажоритарна або пропорційна, 2.2.) структура виборчого бюлетеня – індивідуальний/колективний УВ та категоричне/ординальне/кумулятивне голосування, 2.3.) магнітуда виборчого округу – одномандатні чи багатомандатні ВО; 3) рівень виборчого процесу - 1) тип виборів, 2) активне та пасивне виборче право, 3) адміністрування виборів, 4) організація процесу голосування виборців, підрахунку ГВ та встановлення РВ, 5) територіальна організація виборів, 6) часова організація виборів, 7) регламентація ведення виборчої кампанії.

Виходячи з того, що 1) ВІ є діяльністю зі встановлення або зміни закріплених в законодавстві виборчих правил, 2) дані виборчі правила стосуються обрання ключових політичних інституцій, можна зробити висновок, що ВІ здійснюється насамперед в нормативно-регулятивній (виборче законодавство, яке регламентує порядок організації та проведення виборів) та інституційній (безпосередньо сам процес обрання певних посадових осіб та персонального складу певних політичних інституцій) підсистемах ПСД. Сьогодні ВІ використовується в усіх державах з ДПР. В аспекті мотивації діяльності СВІ основна особливість діяльності з ВІ полягає в наступному: СВІ є ПА, які обираються за допомогою тих виборчих правил (модель ВС та правила організації

ВП), які вони ж розробляють, встановлюють та змінюють (так як вони є ключовими владними інституціями та ключовими суб'єктами законотворчості в державі) в рамках діяльності з ВІ. Тому СВІ зацікавлені в встановленні таких виборчих правил, які б забезпечували їм перемогу (або максимізацію результату) на майбутніх виборах. Якщо існуючі виборчі правила їх задовольняють, то вони виступають проти зміни даних правил (тобто за збереження статус-кво). Поведінку СВІ можна розглядати в рамках підходу раціонального вибору. Виходячи з того факту, що 1) суб'єктами ВІ є інституції та ПА, які мають юридичні повноваження вносити зміни до державного законодавства (в даному випадку в тій його частині, яка стосується виборчої сфери); 2) будь-який раціональний ПА прагне дістати або утримати владу, можна зробити висновок, що дії з ВІ будь-якого СВІ направлені на таку зміну НВЗ, яка б допомогла даному СВІ 1) дістатися до влади (тобто зайняти виборну посаду, якщо даний ПА не займає виборну посаду) або 2) утримати владу (тобто утримати виборну посаду, якщо даний ПА вже займає виборну посаду). Таким чином, за допомогою ВІ наявні ПА прагнуть здобути або утримати свою владу. Формою практичної реалізації ВІ є практична діяльність з конструювання або зміни закріплених в законодавстві правил організації, проведення та встановлення результатів виборів.

РОЗДІЛ 3.
ВИБОРЧА ІНЖЕНЕРІЯ
ЯК МЕХАНІЗМ ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

3. 1. Виборча інженерія в сучасних конкурентних демократіях

Що стосується розповсюдження ВІ в сучасному світі, то сьогодні даний інструмент активно використовується практично в усіх демократичних державах (вибори при ДПР мають великий вплив на політичну сферу, що призводить до потреб в внесенні певних змін в виборчий сфері та виникнення високого рівня зацікавленості в впливі на РВ). Навіть в деяких авторитарних державах (а саме в АПР з республіканською формою правління) правлячі ПС використовують ВІ в якості одного з інструментів коригування результатів виборів на свою користь.

Повністю відсутня ВІ хіба що в тоталітарних державах, де вибори або відсутні взагалі, або не мають ніякого реального впливу на політичну сферу (але ТПР в сучасному світі залишилася лічена кількість). На підставі того, що переважаюча більшість держав сучасного світу є саме демократичними, на другому місці за розповсюдженістю стоять АПР, на третьому (з великим відривом) - ТПР, можна зробити висновок що ВІ в різноманітних формах та з місцевою специфікою сьогодні використовується в більшості держав світу. Специфіка використання ВІ залежить від характеристик держави, в якій вона використовується. До зазначених характеристик належить характер політичного режиму, історичні передумови, політична культура, особливості соціальної, політичної, партійної, правової, культурної та інших підсистем держави та суспільства, тощо. Так, наприклад, якщо в державах з ДПР та стабільними соціально-політичними системами ВІ використовується здебільшого для досягнення об'єктивно корисних та суспільно схвалюваних цілей, то в нестабільних державах з перехідними політичними режимами та в недемократичних державах цілі ВІ є переважно суб'єктивістськими та маніпулятивними. Як зазначає Ю. Шведа, для недемократичних урядів в якості засобу впливу на результати виборів ВІ є більш прийнятною, ніж прямі фальсифікації, оскільки зазвичай не викликає суспільного несхвалення та суспільних протестів (більшість населення є недостатньо компетентною в виборчій сфері) [126]. Що стосується розповсюдженості тих чи інших видів ВС в сучасному світі (тут маються на увазі лише вибори складу ПОВ), то, за даними Т. Карпи, перше місце займає МВС (що використовується в 91 державі, при цьому в англосаксонських державах та в колишніх британських колоніях (таких, наприклад, як США, Канада, Індія) історично склалося використання МВС ВБ, даний різновид МВС використовуються на ВНПП в 54 державах), друге місце – ПВС (72 держави, при цьому якщо пострадянські держави використовують ЄБВО, то в ДЄ ТПВ здебільшого ділиться на кілька РБВО, які збігаються з межами АТП держави), третє місце – ЗВС (30 держав), ще 6 держав використовують інші види ВС. Але якщо взяти розподіл ВС в

демократичних та недемократичних державах (взято варіант поділу на демократичні та недемократичні держави запропонований міжнародною правозахисною організацією Freedom House), то в більшості демократичних держав діє ПВС, в недемократичних державах більш розповсюдженою є МВС (переважно МВС ВБ) [65, с. 133]. В відсотковому плані МВС використовують 44% держав, ПВС – 38,4%, ЗВС – 13,4% інші ВС – 2,8%. При цьому слід зазначити, що тут йде мова про виборах складу ПОВ, що стосується виборних посадовців (президент, губернатор, мер тощо), то вони завжди обираються з використанням МВС. Щодо розповсюдженості типів ВС на виборах складу ПОВ серед колишніх колоній, то близько 3/4 колишніх колоній Великобританії та близько 2/3 колишніх французьких колоній використовують МВС (як правило французький варіант МВС АБ з 2 турами голосування); близько 3/4 колишніх португальських, близько 2/3 колишніх іспанських колоній та всі колишні колонії Голландії використовують ПВС [157].

Загальносвітовою тенденцією сучасності є перехід на виборах складу ПОВ до ПВС. В якості прикладів за останній період (з 2000 р.) можна назвати Албанію (заміна ЗВС ЗВ на ПВС в 2009 р.), Болгарію (повернення в 2012 р. до ПВС після однократного пробного застосування ЗВС в 2009 р.), Киргизстан (заміна МВС АБ на ПВС в 2007 р.), Казахстан (заміна ЗВС на ПВС в 2007 р.); до ПВС також перейшла Білорусь (від МВС АБ), Мальдиви і Тонга (від МВС ВБ голосування блоком), Монголія (від ЗВС НВ). Дискусії навколо доцільності відмови від проведення виборів за МВС тривають у США та Канаді, тоді як у Сполученому Королівстві у 2011 р. було проведено референдум щодо доцільності заміни МВС ВБ на МВС АГ (щоправда, майже 68% виборців висловились за збереження МВС). Ряд випадків зміни ПВС на МВС чи ЗВС показав здебільшого негативні результати такої реформи (більшість таких держав в кінцевому результаті повернулась до ПВС). Ще однією світовою тенденцією є прагнення до персоналізованого голосування (тобто коли виборці більше орієнтуються не на ідеологію чи програму, а на характеристики ОК та членів партійних списків). За

даними І. Гербути, зміни у ВС у напрямку до більшої персоналізації за останній час були здійснені в Австрії (1992 р.), Швеції (1997 р.), Нідерландах (1998 р.) Бельгії (2002 р.), в той час як у зворотному напрямі були здійснені досить давно – в Ісландії в 1959 р. та у Австрії в 1970 р. Заміна (чи спроби заміни) МВС іншими різновидами ВС зумовлені, в основному, недоліками цієї системи. Основними з них є велика кількість втрачених голосів (наприклад, на парламентських виборах 2010 року у Сполученому Королівстві майже 53% голосів виборців було подано за кандидатів, які не були обрані), звужені можливості вибору у виборця, «тактичне» голосування (голосування за «прохідного» кандидата, а не кандидата, якому симпатизує виборець). Ця система є несприятливою для нових та малих партій, а також жінок-кандидаток. В українських реаліях проведення виборів за МВС супроводжувалось підкупом виборців та зловживанням адміністративним ресурсом, що в кінцевому підсумку призводило до обрання в одномандатних округах кандидатів від провладних партій [88, с. 73; 43, с. 2; 49]. Що стосується виборчих реформ у молодих демократіях (що виникли після 1990 р.), то вони є досить звичним явищем. В дослідженні П. Хафста виявлено що такі молоді демократії як Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Угорщина, Чехія за період 1990-2003 рр. мали мінімум 1 (часто більше) РВС. Повний перехід між двома типами ВС за даними П. Хафста в 1990-х рр. відбувся 6 разів (Болгарія 1991, Хорватія 1992, 1995, Естонія 1992, Латвія 1992, Литва 1992), переважно у перші ж роки після краху соціалістичного режиму. Крім того, серед молодих демократій була зафіксована тенденція до впровадження елементів МВС всупереч загальносвітовій тенденції до пропорційності [147, с. 427-433, 438]. Мажоритарне бачення демократії є однією з рушійних сил виборчих реформ в країнах Східної Європи. Усі успішні переходи до нової моделі ВС відбулися у перші роки демократичного транзиту – тобто в першій половині 1990-х рр. (за винятком Хорватії у 1999 р.) - і передбачали більш широкі виборчі правила. Протягом наступних років у низці країн відбулися менш масштабні виборчі реформи, орієнтовані на звуження кола учасників виборчих

перегонів шляхом збільшення ПБ на виборах ПОВ чи зменшення величини округу. Іншими словами, робить висновок Дж. Беласяк, якщо в воствореній демократії нова модель ВС призводила до високого рівня політичної фрагментації, напрямом РВС було перешкоджання проходженню до парламенту великої кількості ПП [134].

Таким чином, можна зробити висновок, що ВІ сьогодні є складовою політичного життя будь-якої демократичної держави сучасного світу. ВІ присутня в усіх державах, де є виборча сфера. Але специфіка ВІ в конкретній державі серед іншого залежить від політичного режиму в даній державі. Якщо в демократичних державах ВІ направлена на вдосконалення виборчої сфери та політичної участі населення, то в недемократичних та в недостатньо демократичних державах (до яких належать в тому числі і перехідні ПР) ВІ здебільшого використовується в інтересах влади задля маніпулювання ВП та РВ. Що стосується розповсюдженості того чи іншого типу ВС в сучасному світі, то перше місце займає ПВС, друге – ЗВС, третє – МВС. При аналізі розповсюдженості ВС в державах з різними ПР можна дійти до висновку, що в держави з демократичним ПР тяжіють до ПВС, держави з недемократичним ПР – до МВС (здебільшого до МВС АБ). Стосовно держав, які змінюють ВС, то сьогодні більшість з них змінюють стару модель ВС на ПВС. Ще однією світовою тенденцією є прагнення до персоналізованого голосування (тобто коли виборці більше орієнтуються не на ідеологію чи програму, а на характеристики ОК та членів партійних списків).

Трансформація політична (від лат. *transformatio* - перетворення) - політичний процес істотної зміни умов і механізмів функціонування політичної системи в цілому або її окремих частин, що веде до виникнення нових форм політичних організацій та інститутів, до зміни форм державного правління або політичного режиму [53].

Як зазначає Ю. Шведа, в сучасній політичній науці одним з актуальних дискусійних тем є питання про роль виборів в утвердженні ДПР в державах, які

лише перебувають на шляху до побудови повноцінної демократії (тобто в яких ДПР сформований ще недостатньо). Якщо в трансформаційних державах Заходу утвердження інституту вільних виборів майже завжди автоматично призводило до формування повноцінного ДПР (так як в них існували інші передумови ДПР – розвинене громадянське суспільство, оновлення політичної еліти, політична культура участі тощо), то в постсоціалістичних трансформаційних державах така закономірність спостерігалася не завжди – в таких державах, як правило, були відсутні зазначені вище передумови ДПР, тому навіть утвердження вільних виборів в даних державах часто призводило на практиці до формування квазідемократичного (тобто формально демократичного, але з присутністю на практиці елементів недемократичного ПР) ПР [4].

П. Норріс виділяє 3 основні напрями демократичної трансформації (які одночасно є, на її думку, 3 базовими умовами демократичного ладу): 1) інституційне будівництво – встановлення демократичних політичних інституцій, які дають можливість для політичної участі всього населення держави; 2) становлення та розвиток громадянського суспільства, під яким розуміється незалежна від держави сфера організацій та відносин, які формуються громадянами на суспільних засадах; 3) виборча сфера – встановлення вільних, конкурентних та чесних виборів державних органів влади (парламент, ОМС) та посадових осіб (президент, міський голова тощо). Хоча наявність даних 3 параметрів може бути недостатньою для того, щоб говорити про повноцінну демократію, але вони є мінімальними базовими умовами для характеристики політичного устрою держави як демократичний [157]. М. Лешанич наголошує, що в державах, які знаходяться в стані політичної трансформації, виборча сфера є важливим фактором трансформації та здійснює наступні функції: 1) формування та ротація політичної еліти; 2) формування та структурування органів ЗГВ (парламент та в федеративних державах регіональні ЗОВ); 3) артикуляція та представництво інтересів населення; 4) забезпечення цивілізованого способу передачі влади від однієї до іншої ПС [81, с. 19]. А. Макаренко зазначає, що

встановлене в трансформаційній державі ВЗ відіграє одну з ключових ролей в рамках демократичного переходу, так як інститут виборів є однією з ключових складових ДПР [83, с. 80].

О. Кухарчук зазначає, що на встановлення того чи іншого виду ВС в постсоціалістичних державах значний вплив мала позиція комуністичної номенклатури в політичній сфері: 1) сильна позиція призводила до встановлення МВС АБ (Албанія, Азербайджан); 2) приблизно рівні позиції з демократичною політичною елітою призводили до встановлення ЗВС, як компромісного варіанту; 3) слабка позиція комуністичної номенклатури та сильна позиція демократичних ПС мали результатом встановлення ПВС (Естонія, Латвія, Чехія, Польща) [78, с. 35].

Як зазначає А. Макаренко, попит на застосування ПВС в країнах, які демократизуються, обумовлений тим, що вона найбільшою мірою відповідає меті створення відповідального, представницького правління як основи політичної демократії. До того ж переважна частина «нових демократій», це дуже неоднорідні суспільства, розділені лініями соціальних і соціокультурних розмежувань, що досить гостро ставить питання врахування соціально-політичної «ваги» кожної субкультури при формуванні законодавчих і виконавчих органів державної влади [82]. У зв'язку з цим слід погодитися з експертами Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам в тому, що «в нових демократіях і в особливості в тих, які відзначені глибокими соціальними розломами, представництво всіх груп в парламенті - це чи не найважливіша умова консолідації демократичного режиму» [164, с. 63]. Що стосується МВС, то вона, на думку А. Макаренко, є абсолютно неприйнятною для вирішення завдання забезпечення відповідального і представницького правління в неоднорідних суспільствах. Як відомо, основна критика на адресу цієї ВС пов'язана з властивою їй диспропорційністю результатів голосування. Непорушним правилом МВС завжди було завищення представництва великих партій в парламенті за рахунок того, що голоси, подані за кандидатів середніх і малих партій, при голосуванні за

принципом більшості в один тур найчастіше пропадають. Тому її застосування в багатоскладних товариства неминуче веде до поглиблення розколу між домінуючими політичними субкультурами, представники яких постійно контролюють законодавчий процес і спрямовують діяльність виконавчої влади, і політичними субкультурами меншин, представники яких постійно відсікаються від участі у виробленні політичного курсу. Звичайно, в ситуації компактного проживання меншин в окремих ВО їм все ж вдається проводити в парламент невелике число своїх депутатів. Однак в умовах розосередження меншин по території країни у них практично немає шансів на отримання парламентського представництва. При двотуровій МВС проблема диспропорциональності результатів виборів посилюється міжпартійними альянсами, що укладаються напередодні другого туру голосування [82].

Вибір ПВС виправданий і в плані подолання кризи національної ідентичності, характерної для багатьох держав, які демократизуються. Посткомуністичні країни стикаються з кризою національної ідентичності в силу того, що відхід у минуле мобілізаційної ідеології попереднього диктаторського режиму супроводжується виникненням ціннісного вакууму в суспільній свідомості, перш за все як відчуття втрати сполучною соціум національної ідеї. У поставторитарних країнах нерозвиненість почуттів національної єдності, як правило, є реакцією суспільства на насильницьке придушення попереднім диктаторським режимом будь-якого політичного протесту на етнічній або регіональній основі. У цих умовах, які відкривають можливість більшості локальних ПС бути почутими на загальнонаціональному рівні за рахунок подолання відносно невисокого ПБ, безумовно, може сприяти розвитку національно-державного компонента політичної. Навпаки, голосування за принципом більшості і особливо в один тур, що концентрує увагу виборців на локальних проблемах, що піднімаються в ході виборчої кампанії, лише посилює регіональну політичну ідентичність (що може призвести до конфліктів з іншими групами), небезпечну в перехідних суспільствах активізацією сепаратистських

настроїв. Таким чином, з теоретичної точки зору ПВС, яка сприятиме зміцненню як показності партійного правління, так і національної єдності, виглядає найкращою для вирішення завдання консолідації «нових демократій». Безперечно, її «помножуючий ефект» є фактором зниження стабільності правління, ускладнюючи процес прийняття урядових рішень в сфері соціально-економічної політики необхідністю узгодження різних позицій і пошуку компромісів. Однак не варто перебільшувати ступінь цієї загрози, так як застосування помірно високого ПБ і використання БВО середньої величини здатні перешкодити значного дроблення партійного спектру, не ставлячи в той же час під сумнів головне - механізм реального впливу громадянського суспільства на процес обговорення, прийняття та реалізації політичного курсу [82].

Шляхи розвитку демократичного переходу в посткомуністичних країнах Європи та Азії в основному підтверджують висунуте припущення про вплив типу ВС на динаміку процесу консолідації «нових демократій». Підрахунок середнього бала БН1 для кожної з 25 країн цієї групи за даними за період 2002-2012 рр. показав, що 12 з них можуть бути віднесені до категорії вільних, 8 - частково вільних, 5 - невольних. Серед вільних країн, до числа яких відносяться Болгарія, Угорщина, Латвія, Литва, Монголія, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Чехія, Естонія, ПВС використовувалася в 9, ЗВС - в 2, МВС АБ - в 1. У частково вільних країнах, таких як Албанія, Вірменія, Грузія, Киргизстан, Македонія, Молдова, Росія, Україна, ПВС застосовувалася тільки в одній країні, в 5 - діяла ЗВС, а в 2 - МВС АБ. У всіх невольних країнах - Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Таджикистан, Узбекистан - використовувалася МВС АБ. Застосування МВС ВБ в зазначений період в цій групі країн не зафіксовано. Таким чином, як впливає з наведених даних, між формуванням парламенту на основі ПВС і стійкою демократизацією, дійсно, існує значна позитивна кореляція. Виражена залежність виявляється між застосуванням ЗВС і нестійкою демократизацією. Пряма залежність спостерігається між використанням на парламентських виборах МВС АБ і невдалою демократизацією [82; 145].

О. Стойко називає наступні закономірності ВІ в трансформаційних ПР: 1) найкращий варіант – ПВС з парламетською формою правління; 2) найгірший – МВС з однопалатним парламентом та двопартійною системою; 3) закріплення ВС в конституції призводить до стабілізації ПСД та досягнення політичного консенсусу [119, с. 344].

Таким чином під політичною трансформацією розуміється політичний процес істотної зміни умов і механізмів функціонування політичної системи в цілому або її окремих частин, що веде до виникнення нових форм політичних організацій та інститутів, до зміни форм державного правління або політичного режиму. Суспільство в державах, які походять політичну трансформацію, є перехідним. Розвиток ПСД та суспільства в перехідних державах погано піддається моделюванню та прогнозуванню. Види демократичних переходів: 1) «нав'язаний перехід» - неузгодженість між первинними очікуваннями ініціаторів змін і реальним розвитком подій; 2) «реформістський перехід» - пов'язаний з масовою мобілізацією, при якій перетворення здійснюються завдяки істотному тиску низів на правлячі групи; 3) «пактований перехід» - складається в підписанні пактів та угод, в які виявляються втягнутими правлячі групи колишнього режиму, а також ті, хто був відсторонений від влади або взагалі не мав ніякої влади; 4) демократизація шляхом революції. 3 основні напрями демократичної трансформації: 1) інституційне будівництво – встановлення демократичних політичних інституцій, які дають можливість для політичної участі всього населення держави; 2) становлення та розвиток громадянського суспільства, під яким розуміється незалежна від держави сфера організацій та відносин, які формуються громадянами на суспільних засадах; 3) виборча сфера – встановлення вільних, конкурентних та чесних виборів державних органів влади (парламент, ОМС) та посадових осіб (президент, міський голова тощо).

Для будь-якої держави, що відходить від недемократичного режиму, постає необхідність створення такої ВС, яка була б адекватною демократичним трансформаціям. Домінуючий вплив на цей процес мала комуністична еліта: де

вона мала сильні позиції, встановлювалась МВС, рівні позиції з іншими ПС - ЗВС, слабкі позиції - ПВС. Трансформаційні держави можуть обирати різні варіанти шляху розвитку, що відображується також і на виборчій сфері. В ході політичних трансформацій держави, що йдуть демократичним шляхом, схильні встановлювати ПВС, в той же час як держави з недемократичними тенденціями тяжіють до МВС (така ВС дає для представників колишнього недемократичного ПР більше можливостей утриматися при владі, а також підсилює внутрішньосупільну конфліктність). Однією з основних дилем при інституційному будівництві новостворених демократій є вибір між представництвом (яке краще забезпечує ПВС) та ефективністю ВГВ (яке краще забезпечує МВС). Таким чином, ВІ відіграє важливу роль в процесі політичних трансформацій держави. Однією з підмічених тенденцій є схильність держав з трансформацією в демократичний бік до встановлення ПВС (яка сприяє багатопартійності та репрезентації в парламенті суспільних інтересів, саме наявність сильних та розвинутих ПП є однією з базових підвалин консолідації демократії) та, навпаки, схильність держав, які обрали недемократичний шлях розвитку, до МВС (дана ВС зменшує кількість партій у парламенті, сприяє формуванню провладної більшості, загострює внутрішньосупільні конфлікти та практиці різноманітних маніпуляцій виборцями в одномандатних ВО). Тому саме встановлення в новостворених демократіях ПВС є більш ефективним шляхом, ніж встановлення в таких державах МВС.

3.2 Практики модернізації виборчої інженерії як чинник трансформаційної політичної конкуренції

Виборче право в США базується на традиційних принципах загальності, рівності та таємного голосування, що є універсальними. До всіх представницьких органів вибори прямі, але президент і віце-президент США обираються опосередкованим шляхом (виборниками). Голосування виграє кандидат, який набрав більше половини голосів Колегії виборників (нині принаймні 270 голосів

із 538). Склад Колегії виборників формується пропорційно кількості населення штатів. На виборах застосовується таємне голосування. Центрального органу для проведення виборів у США не існує. Федеральна виборча комісія лише слідкує за виконанням законів про федеральні вибори, а самою організацією виборів не займається. Переможець визначається на основі МВС ВБ в ході виборів у конгрес (нижня палата парламенту) і на основі МВС ВБ під час виборів президента (разом з яким автоматично обирається віце-президент за багатоступеневою ВС). Через багатоступеневу систему голосування іноді трапляються ситуації, коли кандидат в президенти може отримати більшість ГВ в масштабі держави, але колегія виборників може дати більшість голосів іншому ОК. Правило «переможець отримує все» на практиці означає, що незалежно від пропорційного розподілу голосів той із кандидатів, хто отримав просту їхню більшість, отримує в результаті всі електоральні голоси. Конгрес США є двопалатним парламентом: верхня палата (Сенат) складається з 100 членів (по 2 від кожного штату), які обираються на 6-річний термін з використанням МВС ВБ; нижня палата (Палата представників) складається з 435 членів (кожен штат США обирає в Конгрес кількість представників пропорційну кількості населення даного штату), які також обираються за допомогою МВС ВБ на 2-річний термін (раз на 2 роки переобирається 1/3 частина складу) [45, с. 118-119].

Історію представницької демократії в США можна відраховувати з XVII ст. коли в 1619 р. виник перший ПОВ на території сучасних США (які тоді ще були англійською колонією) – Асамблея Вірджинії, куди обиралися представники земельної та торгової аристократії. Але в більшості американських колоній в той період (XVI-XVIII ст.) представники законодавчих зборів не обирались, а призначались губернаторами (губернаторів в свою чергу призначав король). Американська революція 1787 р. повністю скасувала норми організації та проведення виборів, які діяли в колоніальну епоху (XVI-XVIII ст.). Перші конституції американських штатів запровадили нові засади виборчої сфери. Насамперед було затверджено принцип виборності багатьох органів влади та

місцевого самоврядування. На протязі XIX ст. поступово стала виборною і посада губернатора штату. При цьому виборні особи розглядалися як «повірені та слуги народу», а відповідальність їх гарантувалася за допомогою проведення «частих та вільних виборів». Деякі конституції штатів проголошували необхідність постійної зміни народних представників, «щоб вони могли відчувати потреби народу взяти в них участь» [126].

Під впливом об'єктивної потреби в демократизації політичного життя в Конституцію США поступово вносилися поправки, що визначають найважливіші основи демократичного АВП, зокрема неприпустимість його обмеження залежно від різних соціально-економічних критеріїв. Так, в 1868 р. поправка XIV встановила граничний віковий ценз для надання (поки тільки чоловікам) АВП в 21 рік. У 1870 р. поправка XV заборонила як союзу, так і окремим штатам обмежувати право голосу залежно від раси, кольору шкіри або колишнього знаходження в рабстві. Зрозуміло, пов'язано це було з відміною рабства в результаті Громадянської війни (1861-1865 рр.). Поправка XIX, що набула чинності в 1920 р., розширила виборчий корпус як ніяка інша, надавши виборчі права жінкам. Слід зазначити, що США були в числі перших країн у світі, що включили жінок до складу виборчого корпусу. Їх випередили лише Нова Зеландія, де за жінками було визнано виборче право в 1893 р., Австралія (1902 р.), Росія (1917 р.), а також Німеччина і Швеція (1919 р.). У 1964 р. поправкою XXIV був скасований майновий ВЦ. Нарешті, поправка XXVI (1971 р.) знизилася віковий ценз на будь-яких виборах до 18 років [45, с. 119].

Сьогодні у США відбуваються прямі вибори в обидві палати конгресу США, порядок проведення яких встановлено у розділі 1 «Вибори сенаторів і представників» розділу 2 «Конгрес» Зводу законів США. На виборах в Палату представників і Сенат застосовується МВС ВБ, при цьому поріг явки виборців відсутній. Обирати членів Конгресу можуть тільки громадяни штату, але жителі федерального округу Колумбія не можуть здійснити виборчі права щодо участі у виборах в Конгрес США. Для федеральних виборів встановлені різні обмеження

ПВП відповідно до ст. 1-3 Конституції США: віковий ценз для кандидатів у члени Палати представників Конгресу США становить 25 років, для кандидатів на посади сенаторів – 30 років, для претендентів на пост президента США – 35 років; термін перебування у громадянстві: 7 років – для Палати представників Конгресу США, 9 років – для Сенату Конгресу США і громадянство за народженням для кандидатів у президенти США [45, с. 120].

Таким чином, США стали однією з перших держав в історії, в якій голова держави (президент), парламент (нижня палата конгресу) та місцеві ПОВ стали, згідно з Конституцією 1787 р., обиратися всім населенням. Тобто в даній країні процедура виборів вперше набула загальнонаціонального масштабу і стала формувати основні владні органи країни, а коло виборців охоплювало переважну більшість населення. На виборах в нижню палату парламенту – Конгрес США, а також на виборах складу ОМС використовується МВС ВБ. Кожен штат США обирає в Конгрес кількість представників пропорційну кількості населення даного штату. При цьому існує 5 норм, що регулюють вибори до палати представників (НПП) у США: 1) число представників того чи іншого штату не може зменшитись, якщо загальне число представників зростає (парадокс Алабами), 2) тільки квота визначає кількість мандатів, які повинні бути заміщені (округляється вгору або вниз до найближчого цілого числа), 3) всі штати підпорядковуються тим же методам розподілу, 4) використовуваний метод не повинен надавати перевагу малим штатам перед великими штатами і навпаки, 5) кожен штат повинен отримати принаймні одного представника [58, с. 97; 57, с. 37]. Президент США в свою чергу обирається за багаторівневою ВС шляхом непрямого голосування населення: 1) виборці в кожному штаті голосують не за кандидатів в президенти, а за членів колегії виборників (які також мають партійну приналежність); 2) у свою чергу кожна з двох діючих в США ПП проводить внутрішньопартійні вибори кандидата, що буде висунутий даною ПП (так звані праймеріз); 3) після цього проходить голосування обраних членів колегії

виборників за обраних на праймеріз кандидатів в президенти, яке й визначає переможця [45].

Виборче право в США базується на традиційних принципах загальності, рівності та таємного голосування, що є універсальними. До всіх представницьких органів вибори прямі, але президент і віце-президент США обираються опосередкованим шляхом (виборниками). На виборах застосовується таємне голосування. Центрального органу для проведення виборів у США не існує. Таким чином, США стали однією з перших держав в історії, в якій голова держави (президент), парламент (нижня палата конгресу) та місцеві POV стали, згідно з Конституцією 1787 р., обиратися всім населенням. Тобто в даній країні процедура виборів вперше набула загальнонаціонального масштабу і стала формувати основні владні органи країни, а коло виборців охоплювало переважну більшість населення. На виборах в нижню палату парламенту – Конгрес США, а також на виборах складу ОМС використовується МВС ВБ. Конгрес США є двопалатним парламентом: верхня палата (Сенат) складається з 100 членів (по 2 від кожного штату), які обираються на 6-річний термін з використанням МВС ВБ; нижня палата (Палата представників) складається з 435 членів (кожен штат США обирає в Конгрес кількість представників пропорційну кількості населення даного штату), які також обираються за допомогою МВС ВБ на 2-річний термін (раз на 2 роки переобирається 1/3 частина складу). Президент США обирається за багаторівневою ВС шляхом непрямого голосування населення: 1) виборці в кожному штаті голосують не за кандидатів в президенти, а за членів колегії виборників (які також мають партійну приналежність); 2) у свою чергу кожна з двох діючих в США ПП проводить внутрішньопартійні вибори кандидата, що буде висунутий даною ПП (так звані праймеріз); 3) після цього проходить голосування обраних членів колегії виборників за обраних на праймеріз кандидатів в президенти, яке й визначає переможця. Історію представницької демократії в США можна відраховувати з XVII ст. коли в 1619 р. виник перший POV на території сучасних США (які тоді ще були англійською колонією) –

Асамблея Вірджинії, куди обиралися представники земельної та торгової аристократії. На протязі XIX ст. поступово стала виборною і посада губернатора штату. США стали однією з перших держав в історії, в якій голова держави (президент), парламент (нижня палата конгресу) та місцеві POV стали, згідно з Конституцією 1787 р., обиратися всім населенням. Тобто в даній країні процедура виборів вперше набула загальнонаціонального масштабу і стала формувати основні владні органи країни, а коло виборців охоплювало переважну більшість населення. Одним з найбільш ранніх відомих випадків застосування ВІ зафіксовані також у США (застосування джеррімендерінгу в 1812 р.), так як саме США є першою державою в історії, де керівні органи влади (парламент та президент) стали обиратися всім населенням (згідно з Конституцією США 1787 р.). Якщо джеррімендерінг в США спочатку використовувався виключно в суб'єктивістських цілях (та в 1973 р. був визнаний незаконним), то з часом поряд з цим виникла практика так званого «позитивного джеррімендерінгу», коли певне встановлення меж ВО здійснюється в позитивних та суспільно схвалюваних цілях (наприклад в США дана процедура робиться для підвищення рівня представленості в POV національних меншин).

Всі держави сучасної Європи належать до демократичних, вони мають схожу політичну культуру, соціальні, економічні, правові характеристики, серед форм правління серед них наявні лише республіки та парламентарські монархії, тому виборча сфера в них теж мало відрізняється. Тому незважаючи на те, що виборча сфера в сучасній Європі віднесена до внутрішньої компетенції держав, базові принципи ВП є однаковими для всіх ДЄ: 1) закріплено принципи загального, рівного, прямого, вільного виборчого права, періодичності виборів та таємного голосування; 2) визначено вік набуття АВП та ПВП; 3) визначено коло суб'єктів АВП та ПВП на загальнодержавних виборах, загальні підстави обмеження виборчих прав; 4) визначено тип ВС, за якою обирається глава держави, парламент та ОМС (у конституціях 16 із 28 ДЧЄС закріплено ВС до вищих представницьких органів державної влади); 5) конституціоналізація - закріплення

основ виборчої сфери в конституції. Визначення типу та параметрів ВС та регулювання ВП відноситься до внутрішньої компетенції ДЧЄС [37].

НВЗ більшості ДЧЄС є некодифікованим. Конституційно-правові засади застосування того чи того виду ВС у ДЧЄС, визначаються НПА різної юридичної сили. Загальнонаціональні вибори регламентуються законодавчими актами, які прийняті з огляду на міжнародні НПА з виборчого права. Регіональні та місцеві вибори у ЄС здебільшого регулюються регіональними актами з урахуванням історичного розвитку певної території. Загальний аналіз ВЗ всіх ДЧЄС дозволяє дійти висновку, що практично в кожній з них (незалежно від наявності кодифікації НВЗ) практично не відрізняється ряд основних аспектів ВП, таких, наприклад, як процедура реєстрації виборців, регулювання передвиборної агітації, адміністрування ВП, підходи до визначення суб'єктів АВП та ПВП, технології підрахунку голосів і встановлення результатів виборів тощо. Демократичні засади виборчої сфери ДЧЄС: 1) належність виборчих прав усьому дорослому населенню незалежно від етнічного походження, раси або релігійних переконань його представників; 2) упровадження принципів вільного і таємного голосування; 3) регулярність виборів у межах, передбачених часових лімітів відповідно до чинних правових норм; 4) свобода висування кандидатів усіма верствами суспільства і проведення ними виборчої кампанії; 5) достатній часовий період для проведення передвиборчої агітації та рівність доступу до використання державних засобів масової інформації; 6) контроль підрахунку голосів незалежною адміністрацією на чолі з органом, який здатний вирішувати виборчі суперечки; 7) рівний доступ усіх УВ до одержаних результатів. До питань, що регулюються на національному рівні, зокрема, слід віднести: 1) застосування ПВС, або ВС ЄГП; 2) наявність різних типів виборчих списків; 3) застосування різних підходів до нарізки ВО; 4) рівень ПБ; 5) застосування різного мінімального віку для набуття ПВП (АВП в усіх ДЧЄС на рівні 18 років); 6) наявність в різних державах-членах неоднакових вимог до виборців, які проживають на їх території, але не є громадянами; 7) надання можливості ДЧЄС самотійно розширювати встановлений для всіх країн

перелік випадків несумісності мандата депутата ЄП з іншими посадами; 8) закріплення можливості для ДЧЄС регулювати інші питання, які стосуються виборчої процедури, на рівні внутрішнього законодавства [29; 37].

Всі держави сучасної Європи відносяться до демократичних, вони мають схожу політичну культуру, соціальні, економічні, правові характеристики, серед форм правління серед них наявні лише республіки та парламентські монархії, тому виборча сфера в них теж мало відрізняється. Тому незважаючи на те, що виборча сфера в сучасній Європі віднесена до внутрішньої компетенції держав, базові принципи ВП є однаковими для всіх ДЄ: 1) закріплено принципи загального, рівного, прямого, вільного виборчого права, періодичності виборів та таємного голосування; 2) визначено вік набуття АВП та ПВП; 3) визначено коло суб'єктів АВП та ПВП на загальнодержавних виборах, загальні підстави обмеження виборчих прав; 4) визначено тип ВС, за якою обирається глава держави, парламент та ОМС (у конституціях 16 із 28 ДЧЄС закріплено ВС до вищих представницьких органів державної влади); 5) конституціоналізація - закріплення основ виборчої сфери в конституції. Загальнонаціональні вибори регламентуються законодавчими актами, які прийняті з огляду на міжнародні НПА з виборчого права. Регіональні та місцеві вибори у ЄС здебільшого регулюються регіональними актами з урахуванням історичного розвитку певної території.

ВІ займає важливе місце в політиці ДЄ. У більшості держав Європи ВС не змінюється протягом багатьох років, оскільки це негативно впливає на політичну стабільність. У новітніх конституціях ДЄ усе частіше закріплюються 1) спосіб визначення результатів голосування (наприклад, ч. 2 ст. 60 Конституції Естонії; п.5 ст. 50 Конституції Люксембургу), 2) підстави не тільки невиборності, а й 3) несумісності посад (наприклад, п. 2 ст. 30; п. 1 ст. 51 Конституції Греції; п. 1 ст. 68 Конституції Болгарії; п. 1 ст. 67 Конституції Іспанії; ч.4 ст. 63 Конституції Македонії та ін.). У конституціях більшості ДЄ спеціально застерігається

надмірна регламентація інституту виборів (ст. 26 Конституції Австрії, ст. 10 Конституції Болгарії, ст. 31 Конституції Данії) [74, с. 312; 49].

Щодо парламентських виборів (в випадку однопалатного парламенту – всього складу, в випадку двопалатного парламенту – нижньої палати), то переважна більшість ДЄ використовує на них ПВС: в основному ПВС ВС, з декількома регіональними БВО та здебільшого з преференційним типом ВБ (як наприклад в Австрії, Бельгії, Данії, Греції, Нідерландах, Швеції, Польщі), лише Словаччина та Нідерланди використовують єдиний БВО, ПВС ЗС використовується лише в Австрії, Іспанії, Італії, Португалії, Хорватії – 18 країн; на другому місці стоїть ЗВС (Німеччина, Угорщина - ЗВС ЗВ, держави Східної Європи: Росія, Литва – ЗВС НВ, тобто превалює ЗВС ЗВ); МВС застосовується лише в невеликій кількості ДЄ і те в основному не на всій території, а в рамках окремих (переважно невеликих) ВО (де використання ПВС є технічно неможливим). ПВС віддають перевагу Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Естонія, Італія, Іспанія, Кіпр, Латвія, Люксембург, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Чехія, Швеція. За допомогою МВС обираються лише НПП Великобританії (МВС ВБ) та Франції (МВС АБ, при цьому для виходу у 2 тур достатньо набрати 12,5 % ГВ, в другому турі переможець встановлюється за принципом відносної більшості) - це склалося більшою мірою історично і відповідає характеру політичної культури даних держав. На Мальті та в Ірландії – діє МВС ЄПГ (причому в Ірландії дана ВС використовується на всіх видах виборів) [37, с. 39-40; 32, с. 14].

Можна виділити наступні особливості сучасної європейської ВІ [43, с. 24-25]:

1. З метою запобігання політичній фрагментації складу ПОВ, законодавством багатьох ДЄ не передбачено або прямо заборонено балотування незалежних кандидатів (самовисування кандидатів) на виборах. Проте навіть коли можливість самовисування за ПВС і передбачена, самовисуванці за результатами виборів отримують ПМ лише у поодиноких випадках внаслідок відсутності

підтримки виборців (електоральні вподобання європейців орієнтовані здебільшого на ПП).

2. З метою забезпечення балансу між інтересами партій та виборців при визначенні черговості розподілу мандатів між кандидатами від однієї партії, законодавством багатьох ДЄ, в яких вибори складу ПОВ проводяться за ПВС ВС, передбачена можливість зміни визначеної партією черговості кандидатів у списку лише за умови отримання відповідним кандидатом певної частки від загальної кількості ГВ, поданих за список. У випадку, якщо така частка є високою (вище 10%) імовірність зміни черговості кандидатів у відкритому списку є невисокою, і система фактично перетворюється на ПВС ЗС.

3. В рамках ПВС ВС відсутній єдиний підхід до визначення порядку РПМ. В одних ДЄ такий розподіл здійснюється виключно в БВО (що певною мірою порушує принцип пропорційного РПМ між партіями), в той час як в інших країнах з метою компенсації порушень принципу пропорційного РПМ виключно на рівні ВО передбачено другий рівень РПМ – РКПМ, в результаті якого партії отримують в парламенті кількість місць пропорційну до кількості отриманих ними в межах держави голосів.

4. В переважній більшості ДЄ, в яких вибори проводяться за ПВС з голосуванням у БВО, кількість відведених кожному ВО ПМ визначається кількістю зареєстрованих в даному ВО виборців. До небагатьох винятків з цього правила належить Чехія, де округи використовуються радше з метою висунування кандидатів, а не розподілу в них мандатів.

5. Величина ПБ в рамках ПВС у більшості ДЄ варіюється від 3% до 5%, хоча з цього правила існують і певні поодинокі винятки.

6. Оскільки за ПВС ВС в ВО може бути висунута велика кількість кандидатів від багатьох партій, часто існує потреба в урахуванні цього чинника при визначенні форми виборчого бюлетеня та процедури голосування. В ДЄ використовуються різні форми ВБ та процедури їх заповнення. При виборі оптимальної ФВБ та встановленні процедури голосування має враховуватись

специфіка відповідної держави (рівень поінформованості виборців, кількість партій, які висувають кандидатів, величина округу, рівень зловживань, пов'язаних з виготовленням та використанням ВБ).

7. Встановлення на виборах складу ПОВ таких методів РПМ, які сприяють великим ПП. В основному це досягається шляхом використання МВС, ВС ЄПГ, високого ПБ в рамках ПВС, методів д'Ондта та найбільших залишків в рамках ПВС. Поряд з тим зазвичай для ПП, які представляють НМ, перешкод не створюється [37, с. 78].

Щодо виборів глави держави, то його вибори не відрізняються різноманітністю: 1) 7 ДЄ є спадковими конституційними монархіями (Великобританія, Бельгія, Данія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Швеція), в яких формальним головою держави є монарх (посада якого є не виборною, а спадковою, але який фактично не має владних повноважень), але реальну владу здійснює парламент (ЗГВ) та уряд (ВГВ); 2) 9 ДЄ (Греція, Естонія, Італія, Латвія, Мальта, Німеччина, Словаччина, Угорщина, Чехія) є парламетськими республіками, де голова держави (президент) обирається парламентом, але є номінальною посадою, реальну виконавчу владу здійснює уряд, який призначається парламентом; 3) в інших ДЄ, які є президентськими (Кіпр) або змішаними (президентсько-парламентськими / парламентсько президентськими) (Франція, Румунія, Португалія) республіками, в яких голова держави обирається всім населенням держави зазвичай з застосуванням МВС АБ [37, с. 57].

Стосовно місцевих виборів, в сучасній Європі, як і на ПВ, переважає ПВС. Особливості організації МВ в ДЄ: 1) як правило використання для ПВ та МВ одного й того ж виду ВС; 2) вид ВС визначається кількістю виборців, які проживають в відповідній АТО; 3) прагнення до персоніфікації ВС (для цього використовуються відкриті списки, невелика МВО); 4) сприяння великим та відсіяння дрібних ПП (за разунок ПБ, відповідних методів РПМ, «бонусів» для ПП з високими результатами). На місцевих виборах в ДЧЄС, на відміну від виборів парламентських, існують 2 особливості ліберального характеру: 1)

можливість висування, поряд з партійними, незалежних кандидатів; 2) в багатьох державах відсутня необхідність внесення виборчої застави [37, с. 59-60].

В Європі між вибором ВС для парламентських і місцевих виборів існує певний взаємозв'язок – у всіх випадках, коли систему формування парламенту можна пристосувати до МВ, МВ проводяться за ВС, аналогічною тій, яка застосовується на ПВ. Лише у 8 країнах місцеві ВС суттєво відрізняються від парламентських. В процесі вибору того чи іншого варіанту ВС для місцевих виборів у багатьох країнах враховується кількість виборців, зареєстрованих в межах відповідних АТО. Принаймні у 8 з 28 ДЧЄС кількість виборців є вирішальною при наданні відповіді на питання про те, за якою ВС слід проводити МВ до ОМС найнижчого рівня. Що стосується територіальної організації виборів складу ПОВ (ПВ, вибори ОМС) в Європі, то в більшості європейських держав ТПВ ділиться на певну кількість РБВО (при цьому в Європі відсутній єдиний підхід до показника МВО, в середньому в одному РБВО розподіляються 20-40 ПМ), ЄБВО на ПВ використовує лише невелика кількість ДЧЄС (наприклад, Словаччина та Нідерланди) [37, с. 78].

ВІ займає важливе місце в політиці ДЄ. У більшості держав Європи ВС не змінюється протягом багатьох років, оскільки це негативно впливає на політичну стабільність. У новітніх конституціях ДЄ усе частіше закріплюються 1) спосіб визначення результатів голосування, 2) підстави не тільки невиборності, а й 3) несумісності посад. У конституціях більшості ДЄ спеціально застерігається надмірна регламентація інституту виборів. Щодо парламентських виборів (в випадку однопалатного парламенту – всього складу, в випадку двопалатного парламенту – нижньої палати), то переважна більшість ДЄ використовує на них ПВС: в основному ПВС ВС, з декількома регіональними БВО та здебільшого з преференційним типом ВБ.

Особливості сучасної європейської ВІ: 1) з метою запобігання політичній фрагментації складу ПОВ, законодавством багатьох ДЄ не передбачено або прямо заборонено балотування незалежних кандидатів (самовисування кандидатів) на

виборах; 2) в рамках ПВС ВС можливість зміни визначеної партією черговості кандидатів у списку передбачена лише за умови отримання відповідним кандидатом певної частки від загальної кількості ГВ, поданих за список; 3) в рамках ПВС ВС відсутній єдиний підхід до визначення порядку РПМ; 4) кількість відведених кожному ВО ПМ визначається кількістю зареєстрованих в даному ВО виборців; 5) величина ПБ в рамках ПВС у більшості ДЄ варіюється від 3% до 5%; 6) в ДЄ використовуються різні форми ВБ та процедури їх заповнення; 7) встановлення на виборах складу ПОВ таких методів РПМ, які сприяють великим ПП; 8) прагнення до персоніфікації ВС - прямі вибори президентів та мерів на відкриті списки на ПВ; 9) в Європі між вибором ВС для парламентських і місцевих виборів існує певний взаємозв'язок – у всіх випадках, коли систему формування парламенту можна пристосувати до МВ, МВ проводяться за ВС, аналогічною тій, яка застосовується на ПВ; 10) кількість ВО у регіонах, як правило, визначається на підставі обґрунтованих та чітких критеріїв, що зменшує імовірність політичного впливу на процес ТОВ.

Конституція України, що була прийнята 28 червня 1996 р. та є Основним законом України, містить політико-правові норми, на яких базуються засади і принципи ВЗУ. Згідно з ст. 69 КУ народне волевиявлення в Україні здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Таким чином КУ вважає вибори одним з основних інструментів політичної участі населення та впливу населення на політичну сферу. Серед них необхідно виокремити ВС, принципи проведення виборів, періодичність чергових виборів, суб'єкти та підстави призначення позачергових виборів, виключну компетенцію законодавчого регулювання виборів в Україні, загальні засади утворення ЦВК, закріплення конституційного виборчого права громадян України вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та МС, нормативно-правове регулювання принципів здійснення АВП та ПВП, правові засади участі політичних партій у виборах. Зокрема, на конституційному рівні закріплені основні принципи виборчого права – принцип загального виборчого права (ст.

71), принцип рівного виборчого права (ст. 71), принцип прямого виборчого права (ст. 71), принцип вільних виборів (ст. 71), принцип таємного голосування (ст. 71), принцип періодичності та обов'язковості виборів (ст. 76) [29].

В. Нестерович називає наступні державні інституції, які є об'єктом регулювання ВЗ в Україні: 1) інститут виборів Президента України, 2) інститут виборів народних депутатів України, 3) інститут місцевих виборів, 4) інститут ведення Державного реєстру виборців, 5) інститут організації ВП (яку здійснюють насамперед виборчі комісії різних рівнів) [98, с. 37]. В Україні з допомогою виборів громадяни обирають такі виборні органи і посади: парламент та єдиний законодавчий орган - Верховна Рада України, голова держави - Президент України, обласні, районні, міські, селищні та сільські ради, міські, сільські і селищні голови. Згідно з КУ та ВКУ в Україні проводяться наступні види виборів: 1.) вибори Президента України; 2.) вибори народних депутатів України; 3.) місцеві вибори: 3.1.) вибори депутатів Верховної Ради АРК; 3.2.) вибори депутатів сільської, селищної, міської ради; 3.3.) вибори сільського, селищного, міського голови; 3.4.) вибори депутатів районної ради; 3.5.) вибори депутатів обласної ради; 3.6.) вибори депутатів районної у місті ради (у містах, де утворені районні у місті ради) [75; 41].

Конституція України, що була прийнята 28 червня 1996 р. та є Основним законом України, містить політико-правові норми, які регулюють виборчу сферу. Згідно з ст. 69 КУ народне волевиявлення в Україні здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Таким чином КУ вважає вибори одним з основних інструментів політичної участі населення та впливу населення на політичну сферу. Зокрема, на конституційному рівні закріплені основні принципи виборчого права – принцип загального виборчого права (ст. 71), принцип рівного виборчого права (ст. 71), принцип прямого виборчого права (ст. 71), принцип вільних виборів (ст. 71), принцип таємного голосування (ст. 71), принцип періодичності та обов'язковості виборів (ст. 76). КУ визначає вибори як форму безпосередньої демократії, через яку здійснюється народне волевиявлення.

Згідно з законодавством, в Україні проводяться наступні види виборів: 1.) вибори Президента України; 2.) вибори народних депутатів України; 3.) місцеві вибори: 3.1.) вибори депутатів Верховної Ради АРК; 3.2.) вибори депутатів сільської, селищної, міської ради; 3.3.) вибори сільського, селищного, міського голови; 3.4.) вибори депутатів районної ради; 3.5.) вибори депутатів обласної ради; 3.6.) вибори депутатів районної у місті ради (у містах, де утворені районні у місті ради).

На думку більшості сучасних дослідників, незважаючи на задекларовану в КУ демократичність, політичний режим сучасної України далекий від демократичного. Більше того, він залишається змішаним (або гібридним), тобто таким що сполучає у своїх змісті, як авторитарні такі і демократичні ознаки, що не в останню чергу обумовлено радянським минулим нашої держави [90, с. 231]. В Україні функціонує змішаний політичний режим, який має ознаки авторитарного й демократичного. З одного боку, на законодавчому рівні декларуються демократичні засади формування та функціонування органів держави, з другого — монополізація влади певними політичними силами, вплив радянського спадку й відсутність впливової опозиції надають цьому режиму ознак авторитаризму. С. Батура називає наступні характеристики, що вказують на перехідність українського політичного режиму: 1) неоднорідність українського суспільства (за етнічним, мовним, політичним, релігійним, економічним та іншими критеріями); 2) економічна, соціальна та політична нестабільність, нерозвиненість політичної культури, пасивне ставлення населення до політичної участі та контролю за владою; 3) низький рівень розвитку економіки (наявність економічних проблем, економічні кризи); 4) відсутність повноцінних демократичних інститутів та інструментів політичної участі населення; 5) великий вплив (як формальний, так і неформальний) політичної та економічної еліти, використання АР (у зв'язку з цим багато авторів пише про те, що в вітчизняних умовах вибори нерідко замість реального відбору здійснюють функцію легітимації вже існуючої еліти); 6) невідповідність між декларацією

демократичних принципів (основними з яких є принцип представницького характеру державної влади, принцип виборності влади, принцип плюралізму та свободи політичної діяльності, принцип визнання в державному і громадському житті верховенства права) та недостатнім дотриманням та реалізацією даних принципів в процесі практичної політичної діяльності [30, с. 6; 29; 28]. Основна відмінність між східно і центральноевропейськими ареалами полягає в тому, що у колишніх республіках СРСР на відміну від сусідів, практичне використання демократичних форм волевиявлення ускладнюється колізіями з іншими правовими актами, авторитарними, авторитарними інструментами стримування чи спрямування народної ініціативи, застосування її владою для своїх корпоративних цілей [80, с. 281].

На думку М. Ільницького, для України, як республіки змішаного (президентсько-парламентського / парламентсько-президентського) типу, притаманна «подвійна» легітимація: шляхом виборів легітимізується та отримує мандат довіри від населення, по-перше парламент, по-друге, ПУ. Це надає приблизно однакову політичну вагу ВРУ та ПУ, але в деяких випадках загострює протистояння та конфлікт між ВРУ та ПУ [61, с. 17]. І. Черінько зазначає, що в українській політичній сфері традиційно домінуючу роль має особистість політичних діячів, а не ідеологія, цінності, партійні програми тощо. Серед населення України також переважає орієнтація на особистість політика, а не на ідеологію чи програму партії [123, с. 39]. На тлі інкрементних змін політичних інститутів та їх взаємодії у консолідованих демократіях, для країн пострадянського простору іманентною рисою є центробіжний характер демократії (за А. Лейпхартом), проявом якої є поляризація політичних еліт [63].

Як зазначає Ю. Мацієвський, однієї з особливостей політичних відносин в політичній сфері незалежної України є перевага неформальних відносин над формальними. Це призвело до 1) систематичного порушення принципу верховенства права (а це один з базових компонентів ДПР); 2) домінування міркувань «політичної доцільності» (тобто інтересів провладних ПС); 3)

визначальної ролі в політичних відносинах неформальних правил, практик та угод; 4) в кінцевому результаті це призвело до формування гібридного ПР, який, не зважаючи на декларованість ДПР на законодавчому рівні, на практиці поєднує характеристики демократичного та недемократичного ПР; 5) для ключових ПА пріоритетним стали інтереси здобуття або збереження влади та власного виживання в політичній сфері, а не інтереси та розвиток держави [86, с. 12, 31].

Ю. Мацієвський називає наступні особливості українського транзиту: 1) несприятливі структурні обставини, більша тривалість та менша визначеність (в порівнянні з державами Східної Європи та Прибалтики); 2) зигзагоподібна траєкторія трансформації ПР (з коливаннями в бік демократичності/недемократичності); 3) непрофесійність та фрагментованість (з конфлікційністю) політичного керівництва держави та національної політичної еліти [87, с. 160].

Особливе значення відіграє ВС в суспільствах, які трансформуються (до таких відносять і Україну). Як зазначають Ю. Ковач та Ю. Остапчук: «В таких країнах ВС є одним із механізмів трансформаційного процесу, яка забезпечує: 1) ротацію і формування політичної еліти, 2) структурування парламенту та ОМС, 3) систематизація і репрезентація інтересів соціальних груп та прошарків, 4) цивілізований спосіб передачі влади від правлячих кіл до опозиції» [72, с. 197]. Найбільш важливими чинниками, які впливають на виборчу сферу України, на думку Ю. Остапчука, є наступні: 1) нестандартність політичного транзиту і формування гібридного ПР (з поєднанням демократичних та недемократичних характеристик); 2) соціально-політичне розмежування по осі «Схід – Захід», яке з 2002 р. структурує підтримку ПП на виборах; 3) регулярна зміна ВС для ПВ та МВ та зміна окремих параметрів ОВП; 4) форма державного правління, яка змінювалася в 2004, 2010 і 2014 рр.; 5) соціальні потрясіння: протестна акція «Україна без Кучми» (2001–2002 рр.), «помаранчева революція» (2004–2005 рр.), Євромайдан (2013–2014 рр.); 6) криза політичної еліти і її нездатність ефективно управляти суспільством [101, с. 34]. На думку Т. Дешко на вибір моделі ВС

України впливають наступні чинники: 1) зовнішньополітичний, 2) теоретичний, 3) практично-технологічний [55, с. 118-119].

Однієї з особливостей політичних відносин в політичній сфері незалежної України є перевага неформальних відносин над формальними, що призвело до: 1) систематичного порушення принципу верховенства права; 2) домінування міркувань «політичної доцільності» (тобто інтересів провладних ПС); 3) визначальної ролі в політичних відносинах неформальних правил, практик та угод; 4) в кінцевому результаті це призвело до формування гібридного ПР, який, не зважаючи на декларованість ДПР на законодавчому рівні, на практиці поєднує характеристики демократичного та недемократичного ПР; 5) для ключових ПА пріоритетним стали інтереси здобуття або збереження влади та власного виживання в політичній сфері.

В політичній практиці незалежної України ВІ, як правило, використовується в суб'єктивістських інтересах та для досягнення суб'єктивістських неправових політичних цілей (такими суб'єктами, зазвичай, є провладні ПС та різноманітні ГП), наслідком чого є соціально-негативний результат, і це не лише шкода, завдана правам та законним інтересам інших суб'єктів, це також спотворення конституційних політико-правових принципів, небезпека руйнації політичної системи, загроза стабільності конституційного ладу. Тобто в рамках вітчизняної практики ВІ широке поширення мають такі негативні явища як ЗВП та ЗП. Цьому також сприяє недосконалість українського як загального, так і виборчого законодавства, яке надає сприятливі можливості для варіативних інтерпретацій. В українському законодавстві прописана заборона окремих випадків ЗП та ЗВП, але варіативність таких дій практично безмежна. Як правило, в Україні діяльність з ВІ (прийняття нових виборчих законів, внесення змін в існуючому ВЗ, зміна типу та параметрів ВС, зміна параметрів ВП) діяльність з ВІ робиться в інтересах провладних ПС та різноманітних наближених до влади ГП [5, с. 26; 19, с. 209].

М. Розік виділяє 2 групи факторів впливу на ВЗУ: 1) демократичні – спрямованість на відповідність ВЗ міжнародно визнаним стандартам

демократичної/правової держави та демократичних виборів (це насамперед повноцінна політична участь населення через інститут виборів, рівне, вільне та пряме виборче право, а також відсутність в виборчій сфері фальсифікацій та інших правопорушень, ЗП/ЗВП та маніпулятивної ВІ); 2) посттоталітарні – успадковані з радянського минулого недемократичні елементи ПР, які проявляються насамперед в прагненні правлячих ПС скоригувати результати виборів в своїх інтересах (через фальсифікації, використання АР, ЗВП/ЗП та маніпулятивну ВІ). На практиці дані 2 групи факторів впливу діють одночасно з переважанням тієї чи іншої групи [115].

3.3 Перспективи розвитку виборчої інженерії в сучасній Україні у період повоєнного відновлення

Як приклади маніпуляцій в рамках ВІ в вітчизняних реаліях можна назвати наступні найбільш розповсюджені (при цьому вони стосуються всіх видів виборів – президентських, парламентських, місцевих):

1. Прийняття нових виборчих законів та внесення змін до існуючого ВЗ, а також зміна ВС або внесення змін до окремих параметрів ВС та ВП напередодні ДПВ та в інтересах провладних ПС. В нашій державі прижилася практика прийняття нових та/або внесення змін до існуючих виборчих законів напередодні чергових виборів. Як зазначає І. Гербут, проведення практично кожних виборів за новим виборчим законом є негативною традицією вітчизняного ВП. Основними характерними рисами змін вітчизняного ВЗ є наступні: 1) зміни ВЗУ, як правило, робилися перед черговими виборами та були спрямовані на задоволення інтересів провладних ПС (тобто давали їм перевагу на виборах та ускладнювали виборчі правила для опозиційних ПС); 2) дані зміни, як правило, відбувалися в ході гострого політичного протистояння; 3) остаточне рішення було або в інтересах провладних ПС, або було компромісом між провладними та

опозиційними ПС, або компромісом між різними ПА (в основному це були ПУ, ВРУ, ПП); 4) часто РВС передбачали зміну виду ВС (це стосується ПВ та МВ), тобто були кардинальними; 5) часто другорядні зміни виборчих правил робилися після початку ВП. На думку І. Гербути негативними наслідками такої практики є: 1) порушення міжнародного принципу стабільності НВЗ; 2) створення передумов для ЗВП/ЗП та маніпулятивної ВІ; 3) необхідність перегляду та коригування законодавства в суміжних з виборчою сферах (про роботу парламенту, про ПП, про повноваження/роботу центральних та місцевих органів влади тощо); 4) необхідність ознайомлення з законодавчими змінами УВ, посадових осіб, задіяних в ВП та виборців; 5) це перешкоджає встановленню сталого та стабільного курсу політичного розвитку держави [49].

Розглянемо деякі приклади:

1) Парламентські вибори. ЗУ «Про вибори НДУ» від 17.11.2011 № 4061-VI та ЗУ «Про МВ» від 14.07.2015 № 595-VIII були прийняті протягом 1 року до дня відповідних виборів. До того ж ЗУ «Про вибори НДУ» суттєво переглядався: у 1997 р. – за 4 місяці до ДПВ; у 2001 р. – за 5 місяців до ДПВ, у 2005 р. – за 8 місяців до ДПВ, у 2007 р. – за 4 місяці до ДПВ. ПВ 1994 р., 1998 р., 2002 та 2012 рр. проводилися згідно з відповідними законами, прийнятими менше ніж за рік до ДПВ (в які також вистигли внести достатньо змін). В інших випадках (ПВ 2006 та 2007 рр.) зміни до ЗУ «Про вибори НДУ» робилися також менше ніж за рік до ДПВ [4, с. 220-221].

2) Президентські вибори. Аналогічно переглядалось і законодавство про вибори Президента України: перші вибори ПУ в незалежній Україні 1991 р. проводилися за відповідним законом, який був прийнятий за 5 місяців до ДПВ, напередодні виборів ПУ 1994 р. даний закон був викладений в новій редакції; вибори ПУ 1999 р проводилися також за законом прийнятим за рік до ДПВ (в якій також після цього неодноразово вносилися зміни); на виборах ПУ 2004 р. зміни до відповідного закону вносилися за 7 місяців до ДПВ; на виборах ПУ 2010 р. - за 5 місяців до ДПВ та навіть між першим і другим туром виборів; в 2014 р. в ЗУ «Про

вибори ПУ» вносили зміни 7 разів (3 з них в останій місяць перед ДПВ) [49; 4, с. 220-221].

3) Місцеві вибори. ЗУ «Про вибори депутатів Верховної Ради АРК, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 р. Впровадження ЗВС на МВ 2010 р. за декілька місяців до початку кампанії, безумовно, не дало можливості всім партіям запропонувати виборцю відомих на місцях кандидатів та успішно провести виборчу кампанію [20, с. 302-303].

2. Часта зміна типів ВС на парламентських та місцевих виборах в інтересах правлячих ПС. Так, наприклад, при проведенні ПВ 2002 р. за допомогою ЗВС (згідно з ЗУ «Про вибори НДУ» 1997 р.), провладний БПП «За єдину Україну» отримав 86/450 ПМ в ОВО і лише 35/450 ПМ по пропорційній частині (саме за рахунок результатів по мажоритарній частині дана ПС отримала більшість в ВРУ, хоча за даними соціопитувань даний БПП мав рейтинг лише 6,4 %). Перед ПВ 2012 р. новий ЗУ «Про вибори НДУ» (прийнятий в 2011 р.) замінив ПВС ЗС на ЗВС НВ (МВС ВБ/ПВС ЗС), що було вигідно правлячій на той час Партії регіонів, яка за умови використання лише ПВС не могла сформувати більшість в ВРУ, таку більшість вона сформувала за рахунок мажоритарної частини (яка відкривала широкі можливості для використання АР в ОВО); так на даних ПВ Партія регіонів отримала 186/450 ПМ (114 з яких були отримані в мажоритарній частині), а після приєднання до Партії регіонів ряду мажоритарників («тушкування») її склад збільшився до 208/450 НДУ. Взагалі на ПВ 2012 р. опозиційні ПС отримали 177/450 ПМ, в той же час як за умови проведення зазначених ПВ за ПВС опозиція б отримала значно більше представництво - 241/450 ПМ; зокрема «Батьківщина» отримала 101/450 ПМ (при 124/450 ПМ в разі використання ПВС), УДАР - 40/450 ПМ (при 67/450 ПМ в разі використання ПВС), Свобода – 36/450 ПМ (при 50/450 ПМ в разі використання ПВС), навіть неопозиційна КПУ на даних ПВ отримала лише половину (32/450) від тієї кількості ПМ, яку б вона отримала при використанні ПВС (64/450). Таким чином, як зазначає Є. Куценко, прийняття відповідних змін до ВЗУ сприяло тому,

що пропрезидентська Партія регіонів отримала на 63 мандати більше, ніж виборола б при ПВС. У той же час, інші парламентські ПС втратили від імплементації такої технології: «Батьківщина» - 25 місць, партія «УДАР» В. Кличка - 27 місць, КПУ - 32, «Свобода» - 14. Більш того, в межах координат ПВС 3 опозиційних парламентських фракції - «Батьківщина», «УДАР» і «Свобода» змогли б об'єднатися в коаліцію з 241 депутата і, відповідно, сформувати уряд [79, с. 433-434].

3. Використання недосконалостей в законодавстві в маніпулятивних цілях. Наприклад, при призначенні позачергових виборів голови Київської міської ради в 2012 р. 1 червня 2012 р. діючий голова Київської МР Л. Черновецький (обраний на позачергових виборах у травні 2008 р. та строк повноважень якого закінчувався 3 червня 2012 р.) подав у відставку, що поклало початок процедурі призначення позачергових виборів. Згідно з діючим на той час ЗУ «Про МС» в таких випадках заява про відставку та питання про призначення позачергових виборів повинні бути розглянуті на засіданні відповідної місцевої ради (потім МР подає запит до ВРУ, яка і повинна призначити дату позачергових МВ), але даний ЗУ не встановлює чіткого терміну, в який після подання заяви про відставку повинно бути скликане таке засідання МР, а також граничного терміну, за який ВРУ повинна розглянути запит та призначити дату позачергових виборів до даної МР. Обставини розгляду особистої заяви Л. Черновецького ускладнювалися тим фактом, що на підставі розпорядження голови Київської МР № 74 від 31 травня 2012 р. він пішов у відпустку на 37 днів: з 5 червня по 12 липня 2012 р., також у відпустці знаходилися і депутати МР, тому проведення пленарного засідання сесії не могло відбутися раніше 12 липня 2012 р., що, на думку опозиції Київської МР, було штучним затягуванням початку ВП. Таким чином, відсутність у законодавстві чіткої норми щодо проведення пленарного засідання місцевої ради з питання розгляду особистої заяви голови МР про складання ним повноважень на підставі ч. 1 ст. 79 діючого на той час ЗУ «Про МС в Україні» дає можливість впливати на початок ВП. Пробільність законодавства у

регламентації строку прийняття постанови про призначення позачергових виборів створила для ВРУ часовий люфт у визначенні дати позачергових виборів голови Київської міської ради від осені 2012 р. до осені 2015 р. Таким чином, встановлення дати голосування на позачергових виборах столичного голови у 2012 р. залежало від проведення пленарного засідання Київської МР та прийняття постанови ВРУ про їх призначення [24, с. 61, 63].

4. Протиправне (тобто всупереч діючому законодавству) втручання органів влади в ВП. Так, наприклад, ВРУ 18 грудня 2008 р. призначила на 15 березня 2009 р. позачергові вибори до Тернопільської обласної ради, а 3 березня 2009 р. відмінила дане рішення, хоча ВП вже почався. Зазначені дії ВРУ були визнані КСУ (Рішення КСУ від 10 червня 2009 р. № 14-рп/2009 [213]) антиконституційними та такими, що суперечили діючому на той час ВЗ (було порушено як АВП, так і ПВП громадян України). На думку КСУ, визнання парламентом нечинною Постанови № 771-VI є припиненням реалізації прав громадян, зокрема, права обирати і бути обраними до ОМС. Тобто фактично парламент втрутився у ВП, коли вже виникли й розвивалися конкретні правовідносини у межах, яких здійснюється реалізація виборчих прав громадян, фактично перетворившись на суб'єкта ВП, що суперечить його конституційним повноваженням та принципам діяльності. ВРУ, прийнявши цю Постанову, вчинила дії з припинення у неконституційний спосіб правовідносин з проведення позачергових виборів депутатів Тернопільської обласної ради на їх завершальному етапі, позбавивши громадян як учасників ВП права вільно обирати і бути обраними до цього ОМС. Тим самим було порушено як АВП, так і ПВП громадян. Нею породжені невизначені правові наслідки для суб'єктів ВП, припиненого у спосіб, що не передбачений КУ і законами України [24, с. 59-60]. На виборах ПУ 2004 р. ВСУ всупереч тогочасному законодавству замість ВРУ обчислив та визначив дату та замість ЦВК призначив проведення повторного голосування другого туру виборів. Відповідно до резолютивної частини судового рішення ВСУ зобов'язав ЦВК призначити повторне голосування по виборах ПУ у

строк, встановлений частиною 1 статті 85 ЗУ «Про вибори ПУ», обчислюючи його з 5 грудня 2004 р. Відповідно до частини 1 статті 85 ЗУ «Про вибори ПУ», повторне голосування призначається ЦВК на третю неділю після дня виборів, і жодним чином не після винесення судового рішення [4, с. 255; 15, с. 71-72]. 19 березня 2009 р. ВРУ постановою № 1167-VI призначила на 2010 р. вибори до ВР АРК, хоча за тогочасними положеннями КУ призначення виборів до ВР АРК відносилось до компетенції АРК. Зазначене рішення ВРУ було визнане КСУ неконституційним, тому потім ВРАРК 4 серпня 2010 р. все ж такі призначила дані вибори на 31 жовтня 2010 р. (хоча згідно з тогочасним законодавством повноваження попереднього скликання ВР АРК закінчувались 12 травня 2010 р.) [4, с. 237-239].

5. Маніпуляції з ТОВ, зокрема джеррімендерінг. Так, в рамках ПВ досить часто траплялися випадки перевищення МДВВ від середньої кількості виборців в ВО (як в бік збільшення, так і в бік зменшення). Повноваження з ТОВ в Україні покладені на ЦВК, діяльність якої не позбавлена впливу правлячих ПС. На ПВ 2012 р. було утворено ряд некомпактних ВО, а утворення близько 20 % ВО містило ознаки джеррімендерінгу [18, с. 89]. Як зазначає М. Афанасьєва, ретроспективний аналіз електоральних вподобань в різних регіонах України показує наявність в нашій державі територій зі стійкими електоральними вподобаннями [16, с. 93].

6. Маніпуляції та невизначеність з призначенням дати проведення виборів. Визначення дати проведення чергових та позачергових виборів відповідно до інтересів певних політичних сил (в ВЗУ аспект призначення дати виборів регламентований слабо). Так, наприклад, в 2009 р. ВРУ призначала дату чергових президентських виборів двічі. Перший раз постановою № 1214-VI від 1. 04. 2009 р. на 25 жовтня 2009 р. (на підставі діючого на той час ЗУ «Про вибори ПУ» від 1999 р.). Але таке призначення протирічило діючій на той час КУ в редакції 2004 р. (фактично ВРУ керувалась нормами КУ зразка 1996 р.), тому КСУ визнав зазначене рішення ВРУ неконституційним, тому ВРУ повторно

призначило дату вибори ПУ на 17 січня 2010 р. (що відповідало чинній на той час КУ зразка 2004 р.) [24, с. 57; 15, с. 70-71].

Не однократним було і призначення дати місцевих виборів 2010 р. Кількаразові призначення чергових виборів стали наслідком неоднозначності конституційних формулювань щодо обчислення дати виборів, і різні ПС воліли використати цю нечіткість у своїх вузько партійних інтересах. 20 жовтня 2009 р. ВРУ постановою № 1648 призначила МВ на 30 травня 2010 р., а 16 лютого 2010 р. відмінила зазначену постанову, при цьому не встановивши нової дати МВ. Причиною цього був намір змінити для МВ ПВС на ЗВС (що й було зроблено 10 липня 2010 р.) і провести дані вибори вже по новій, прийнятній для провладної ПС (на той час – Партії регіонів) ВС [24, с. 57; 5, с. 71]. Надалі НДУ пропонувалися різні варіанти проекту постанови про призначення МВ: на 27 червня 2010 р. (В. Каплієнко, В. Задирко), на 26 вересня 2010 р. (О. Білозір), на 7 листопада 2010 р. (В. Коновалюк); на 27 березня 2011 р. (М. Томенко) і, нарешті, підтриманий парламентом варіант, — 31 жовтня 2010 р. (В. Коновалюк, М. Чечетов). Як зазначає М. Афанасьєва, причиною даного перенесення дати МВ було введення нового ЗУ про МВ, який набув чинності 10 липня 2010 р. та вводив для МВ ЗВС [4, с. 237].

Слід зазначити, що вказані дії з перенесенням та відміною ДПВ обмежують як АВП, так і ПВП.

7. Обмеження суб'єктного складу ВП. Зокрема, позбавлення виборчих блоків ПП можливості брати участь у виборах напередодні виборів. Наприклад, ЗУ «Про ВНДУ» 1997 р. та 2001 р. забороняли висувати кандидатів ПП, зареєстрованих пізніше ніж за 1 рік до ДПВ. ЗУ «Про ВНДУ» 2011 р. заборонив брати участь в ПВ блокам ПП. Дана норма була направлена на протидію проходження до ВРУ опозиційних ПС, в першу чергу проти БЮТ та НУНС, так ПС Ю. Тимошенко на ПВ 2012 р. отримала лише 99/450 ПМ, в той час як при використанні лише ПВС дана ПМ отримала б 124/450 ПМ. Перш за все, ці зміни не сприятливо позначилися на популярному серед населення Західного та

Центрального регіонів України Блоці Юлії Тимошенко. Тому його основного правонаступника - виборчому об'єднанню «Батьківщина» довелося докласти додаткових зусиль (які, звичайно, пов'язані з додатковими фінансовими витратами) для того, щоб пояснити виборцям зв'язок між цією політичною силою і экс-прем'єр-міністром України Ю. Тимошенко [79, с. 430]. ЗУ «Про МВ» 2010 р. передбачав заборону на участь в МВ для блоків ПП та ПП, створених менше ніж за 1 рік до дня виборів. Як зазначає М. Афанасьєва, зазначена умова носить дискримінаційний характер та, всупереч КУ, виступає як додаткова підстава для обмеження діяльності місцевих організацій ПП, а відносно МВ 2010 р. прямо позбавляла деякі нові, але перспективні, з точки зору підтримки виборцями, ПП можливості взяти участь у виборах. Зазначене обмеження ПВП не є необхідним у демократичному суспільстві і на думку ВКРС є недоліком ВЗУ, тому що обмежувальні вимоги до реєстрації кандидатів або партій можуть *de facto* завадити великій кількості виборців використати своє право балотуватися на виборах. Тому позитивно слід відзначити, що за результатами політичного компромісу напередодні початку ВП зазначене положення було скасовано [20, с. 304; 58].

8. Маніпулювання ПВП. Така ФПР ВІ призводить до порушення принципу рівності УВ. Наприклад, ЗУ «Про вибори НДУ» від 2011 р. надавав для партійних кандидатів можливість одночасного балотування за партійними списками та в ОВО, в той же час як безпартійні кандидати можуть балотуватися лише в ОВО [4, с. 207, 223]. ЗУ «Про вибори НДУ» від 2004 р. забороняв брати участь в виборах ПП та БПП, які зареєстровані менше ніж за 1 рік до ДПВ [81, с. 21]. Як зазначає М. Афанасьєва, активізація потенційними кандидатами виконання своїх посадових обов'язків напередодні виборів явно маніпулює думкою виборців та порушує принцип рівності кандидатів, але українським законодавством подібні дії не заборонені, більше того, визнаються законними. Так, у відповідності до ст. 10 ЗУ «Про державну службу» до кола повноважень державного службовця входить «забезпечення ефективної роботи та виконання завдань державних

органів відповідно їх компетенції», «безпосереднє виконання покладених на них службових обов'язків, своєчасне і точне виконання рішень державних органів чи посадових осіб, розпоряджень і вказівок своїх керівників». З юридичної точки зору, службовець просто виконує свою роботу [21, с. 184].

ЗУ про МВ 2010 р. надавав можливість впливати на ПВП практично до ДПВ. Як спосіб проектування результатів МВ можна розглянути законодавчі положення щодо відмови в реєстрації, скасування реєстрації та відкликання місцевими організаціями ПП кандидатів на виборні посади, які надавали можливість політичного маніпулювання та провокували судові баталії. Виборчі комісії відмовляли у реєстрації кандидатам на виборні посади з підстав невідповідного оформлення поданих місцевою організацією партії документів, що дозволено положеннями ст. ст. 40, 41, 42 зазначеного ЗУ, нерідко зловживаючи наданим правом. Підґрунтям для прийняття політично забарвлених рішень також стала норма ч. 3 ст. 45 даного ЗУ щодо скасування рішення про реєстрацію кандидата на виборну посаду не пізніше 22 годин дня, що передує дню голосування. Такий кінцевий строк фактично позбавляв кандидата права на ефективне судове оскарження зазначеного рішення, оскільки за час судового розгляду виборчі комісії вже проставлять у бюлетенях штамп «Вибув». Також проявом маніпуляційної ВІ є законодавчо закріплене у ч. 1 та 2 ст. 45 право місцевої організації партії у будь-який час після реєстрації кандидата на виборну посаду, але не пізніш як за 5 днів (щодо кандидата у депутати в ОВО та кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови) чи за 2 дні (щодо окремого кандидата у багатомандатному ВО) до дня виборів подати звернення до виборчої комісії про скасування рішення про реєстрацію кандидата в депутати відповідно до рішення цієї місцевої організації. При цьому законодавство не встановлює чіткі критерії, умови для відкликання кандидатів, залишаючи це на розсуд ПП [20, с. 304-305].

9. Маніпулювання АВП. Така ФПР ВІ призводить до порушення принципу рівності виборців. Ст. 22 (част. 2) ЗУ «Про вибори НДУ» 2011 р. передбачала, що

закордонні ВД рівномірно відносяться до ОВО на території Києва. За поданням 59 народних депутатів КСУ визнав це положення неконституційним, оскільки зазначене віднесення зумовлює, зокрема значне збільшення числа виборців, не пов'язаних з територіальною громадою Києва, а отже – «не забезпечує відображення волевиявлення тих виборців, які проживають на території міста Києва», що призвело до втрати чинності цього положення. Таким чином КСУ вилучив із законодавчого поля підставу для права громадяни України, які на день виборів перебували за межами держави голосувати не лише за пропорційною, а й за мажоритарною частиною ЗВС. У результаті майже півмільйона громадян не змогли взяти повноцінну участь у ПВ 2012 р. [4].

Також в рамках даної ФПР ВІ можна розглянути маніпулювання складом виборців шляхом обмеження реалізації АВП. Так 21 серпня 2009 р. до ЗУ «Про вибори ПУ» ввели поправки, згідно з якими право на ГЗК мають лише ті громадяни, що перебувають на консульському обліку. Потім КСУ визнав таку норму неконституційною [3, с. 121-122]. Також на початку 1990-х рр. була розповсюджена практика переміщення виборців з одних ВО до інших (наприклад, через організацію військових навчань) [127, с. 46].

10. Формування складу виборчих комісій в інтересах провладних ПС. Наприклад, на ПВ 2012 р. більшість складу виборчих комісій всіх рівнів становили представники Партії регіонів або представники партій-сателітів Партії регіонів. На даних ПВ навіть 80 % членів ОВК західних областей (де Партія регіонів не має високої підтримки) прибули з Південно-Східного регіону (Донецька та Луганська області, АРК, Одеса), який був зоною впливу та високої підтримки Партії регіонів. Також на ПВ 2012 р. спостерігалася масштабна ротація членів ОВК на користь знов же Партії регіонів: за 2 тижні з моменту створення ОВК була замінено 1972 з 4050 членів, тобто на 49 %, керівний склад ОВК було замінено на 56 %; при цьому 75 % зазначених замін приходилися на ОВК Західного та Центрального регіонів (де великий рейтинг мали опозиційні до Партії Регіонів ПП – Батьківщина, Свобода, УДАР) [79, с. 432].

Вище названі лише основні, найбільш значущі прояви та маніпуляції в рамках вітчизняної ВІ, даний перелік не охоплює всіх проявів ВІ в нашій країні.

Таким чином, інститут виборів (або виборчу сферу взагалі) сучасної України можна впевнено охарактеризувати, як один із найбільш нестійких політичних інститутів країни, оскільки кожним виборам передувала зміна ВС або зміни в елементах ВП в інтересах політичної еліти. Практика постійних змін ВЗ та нерідко і ВС напередодні кожних чергових виборів, що склалася в Україні, є хибною, негативно впливає на ВП, результати виборів та процес політичної консолідації у країні. Найбільшою мірою це стосується головних елементів ВП – ВС, формування ВО, організації підготовки і проведення виборів (суб'єктів і способу формування виборчих комісій). В КУ ВС не закріплена, а віддана на розсуд парламенту та закріплена лише в ВКУ. Хоча в цілому чинне українське ВЗ загалом досить повно регламентує виборчі процедури, проте в той же час багато його положень є недосконалими, внутрішньо суперечливими, що істотно ускладнює підготовку і проведення чесних і справедливих виборів [49]. Так, склад ВРУ останніх скликань принципово по-різному виглядав за підсумками голосування в БВО та ОВО: в рамках МВС опозиція отримувала в кілька разів менше частки місць, отриманих за результатами виборів за ПВС. Навпаки, провладні партії - в кілька разів вище [122, с. 10]. Найчастіше мотивом вищезгаданої законодавчої діяльності була ситуативна політична доцільність та суб'єктивна зацікавленість претендентів на виборні посади в отриманні політико-правових переваг під час майбутнього виборчого процесу, а не об'єктивна необхідність удосконалити виборчий закон. На думку М. Афанасьєвої, це є проявом владного зловживання правом на правотворчість [4, с. 219].

В політичній практиці незалежної України ВІ, як правило, використовується в суб'єктивістських інтересах та для досягнення суб'єктивістських неправових політичних цілей (такими суб'єктами, зазвичай, є провладні ПС та різноманітні ГП), наслідком чого є соціально-негативний результат. Цьому також сприяє недосконалість українського як загального, так і виборчого законодавства, яке

надає сприятливі можливості для варіативних інтерпретацій. В українському законодавстві прописана заборона окремих випадків ЗП та ЗВП, але варіативність таких дій практично безмежна. Як правило, в Україні діяльність з ВІ (прийняття нових виборчих законів, внесення змін в існуючому ВЗ, зміна типу та параметрів ВС, зміна параметрів ВП) робиться в інтересах провладних ПС та різноманітних наближених до влади ГІ.

Особливості змін ВЗУ: 1) зміни ВЗУ, як правило, робилися перед черговими виборами та були спрямовані на задоволення інтересів провладних ПС (тобто давали їм перевагу на виборах та ускладнювали виборчі правила для опозиційних ПС); 2) дані зміни, як правило, відбувалися в ході гострого політичного протистояння; 3) остаточне рішення було або в інтересах провладних ПС, або було компромісом між провладними та опозиційними ПС, або компромісом між різними ПА (в основному це були ПУ, ВРУ, ПП); 4) часто РВС передбачали зміну виду ВС (це стосується ПВ та МВ), тобто були кардинальними; 5) часто другорядні зміни виборчих правил робилися після початку ВП.

Основні прояви маніпулятивної ВІ в сучасній Україні: 1) прийняття нових виборчих законів та внесення змін до існуючого ВЗ, а також зміна ВС або внесення змін до окремих параметрів ВС та ВП напередодні ДПВ та в інтересах провладних ПС; 2) часта зміна типів ВС на парламентських та місцевих виборах в інтересах правлячих ПС; 3) використання недосконалостей в законодавстві в маніпулятивних цілях; 4) протиправне втручання органів влади в ВП; 5) маніпуляції з ТОВ, зокрема джеррімендерінг; 6) маніпуляції та невизначеність з призначенням дати проведення виборів; 7) обмеження суб'єктного складу ВП; 8) маніпулювання ПВП; 9) маніпулювання АВП; 10) формування складу виборчих комісій в інтересах провладних ПС.

Вибори НДУ здійснюються на засадах ПВС ВС за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному ВО, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від ПП (ст. 133 ВКУ) [41]. ЗУ «Про вибори НДУ» приймався в 1989 (в складі СРСР, МВС АБ), 1993 (ЗВС), 1997 (ЗВС), 2004

(ПВС ЗС), 2011 (ЗВС), ВКУ 2019 (ПВС ВС). Вибори до ВРУ проводилися в 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012, 2014, 2019 рр. (підкреслено позачергові). Таким чином, в історії незалежної України ПВ проводилися 8 разів з використанням 3 різновидів ВС: один раз за МВС (1994), двічі за ПВС ЗС (2006, 2007), і п'ять разів за ЗВС НВ зі співвідношенням 50/50 (1998, 2002, 2012, 2014, 2019 рр.). Вибори ПУ проводилися 1991, 1994, 1999, 2004, 2010, 2014, 2019 рр. (підкреслено позачергові). Що стосується виборів Президента України, то кожні з них відбувалися з застосуванням МВС АБ (якщо в першому турі жоден з кандидатів не набрав абсолютної більшості, між двома кандидатами з найвищим результатом проводиться другий тур). ЗУ «Про вибори ПУ» приймався в 1991 та в 1999 рр., в 2020 р. набув чинності ВКУ [44]. Вибори ПУ проводяться у єдиному загальнодержавному ОВО, який включає всю територію України та закордонні ВД. В межах території України загальнодержавний ОВО включає 225 ТВО, які є територіальною основою для функціонування ОВК. Чергові місцеві вибори в Україні відбувалися в 1990 (тоді ще в складі СРСР), 1994, 1998, 2002, 2006, 2010, 2015 рр. ЗУ «Про МВ» приймався в наступних роках: 1) 1989 р. (МВС АБ), 2) 1994 р. (МВС ВБ), 3) 1998 р. (ПВС ЗС та МВС ВБ), 4) 2004 р. (ПВС та МВС ВБ), 5) 2010 р. (ЗВС та МВС ВБ), 6) 2015 р. (ПВС ВС та МВС ВБ), 7) ВКУ 2020 р. (МВС ВБ, МВС АБ та ПВС ВС) [54]. Зазвичай кожний новий ЗУ про МВ приймався після відповідного ЗУ про ПВ та переймав тип ВС з ЗУ про ПВ.

Як зазначають експерти Центру Разумкова, на специфіку ПР в Україні традиційно впливає специфіка діяльності ПУ, а не ВРУ. Таким чином переламними моментами в трансформації ПСД та ПР України стають президентські вибори та вступ на посаду чергового ПУ [120, с. 6].

Таблиця 2. Вплив виборчої системи на кількість партій, що пройшли до українського парламенту

Закон	1989	1993	1997	2004		2011		
Рік проведення ПВ	1994	1998	2002	2006	2007	2012	2014	2019
ВС	МВС АБ	ЗВС	ВС	ПВС	ВС	ЗВС	ВС	ВС
ПБ		4 %	4 %	3 %	5%	5 %	5 %	5 %
Кількість партій-УВ		30	33	45	20	21	29	22
Партії, що пройшли до ВРУ	15	8		5		5		
Партій на система	Становлення, атомізован а з тенденцією до поляризації	Поляризован й плюаралізм	Поміркований плюаралізм			Система з партією-гегемон ом	Поміркований плюаралізм	

Переважання неформальних норм та регуляторів в ПСД України дозволяють віднести її до нестабільних ПСД. Через багатопартійність ПСД України, а також великий ступінь неоднорідності та мінливості політичних уподобань населення, ключові ПС в політичній системі України (тут перш за все мається на увазі інституційна частина ПСД – парламент, уряд, голова держави)

часто змінюються. В межах самої ПСД України також простежується високий ступінь неоднорідності наявних ПС. Також розвиток ПСД України можна охарактеризувати як нестабільний, в ньому простежуються біфуркаційні періоди. Зміна ВС для ПВ, як правило, відбувалася саме під час таких біфуркаційних періодів. Так, наприклад, вихід першого закону про ПВ 1989 р. (даний закон був прийнятий ще в рамках СРСР) був спричинений процесом перебудови (перебудову можна вважати проявом біфуркації ПСД СРСР), що характеризувався демократизацією ПСД СРСР. Одним з елементів даної демократизації якраз і було впровадження альтернативних ПВ. Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., незважаючи на задекларованому в законодавстві демократичному політичному устрої, реально в Україні склався гібридний ПР, який, окрім демократичних характеристик включав в себе немало характеристик недемократичних режимів, що були успадковані з радянського минулого. Така специфіка ПР України відображувалась у тому числі і на політичному житті нашої держави [86].

Початковий етап становлення ПСД незалежної України (1990-1991 рр.) характеризується відносно мирним демократичним транзитом (на відміну, наприклад, від Румунії 1989 р. або РФ 1993 р.) [77, с. 23]. На відміну від східноєвропейських варіантів (окрім Румунії), де процес демократичної трансформації розпочинався із досягнення різної ступені національної згоди, в тому числі шляхом проведення круглих столів за участю влади, крапкою відліку української демократизації став провал Серпневого путчу (1991 р.), в наслідок чого КПРС остаточно втратила монополію на владу, а союзні республіки отримали карт-бланш у вигляді нагоди відбутись як незалежні держави [103, с. 146].

Л. Кочубей зазначає, що в ході зародження ВЗУ практично єдиним суб'єктом прийняття рішень були пролвладні ПС (які по суті були колишньою комуністичною елітою), опозиція на той час була слабо структурована та організована, тому практично не приймала участь в розробці ВЗУ (як і загального

законодавства). На початку незалежності Україна використовувала на виборах ВРУ та ОМС успадковану від СРСР МВС АБ, яка була вігідна колишній комуністичній еліті [76, с. 32]. В результаті перших альтернативних ПВ в УРСР (які проводилися в березні 1990 р. за допомогою МВС АБ та були першими багатопартійними виборами в історії УРСР) в новоствореній Верховній раді УРСР XII скликання (яка в 1991 р., після здобуття Україною незалежності, стала ВРУ І скликання) з 14 партій утворилися 5 партійних груп та 2 центри впливу – «Народна рада» та група «239», а також 168 безпартійних кандидатів. Всього було обрано 442 депутати з 450, серед яких 111 були представниками опозиційного до комуністів «Демократичного блоку». Тобто в результаті даних виборів в українському парламенті вперше сформувалася конкурентна партійна система. Саме цей склад парламенту ухвалив 24 серпня 1991 р. «Акт проголошення незалежності України», який зробив Україну незалежною. Суттєвий відсоток місць в парламенті отримали опоненти комуністів, сам склад парламенту (ВРУ І скликання) був добре структурований в політичному плані [35, с. 7-8]. Зважаючи на слабкість партій і неусталеність відносин між ними, партійна система України на початковому етапі (1990-1995 рр.), на думку Ю. Якименко, була атомізованою, проте з виразною тенденцією до поляризації [129].

Особливості тогочасного ВЗУ давали переваги на виборах представникам партійно-номенклатурної еліти (що оформилася у партійне об'єднання «Група 239»), і одночасно, значно обмежувало можливості потрапити до ВРУ представникам демократичної опозиції. Впроваджена законом 1993 р. МВС АБ була вигідна тодішнім депутатам діючого скликання парламенту, які бажали переобратися до наступного скликання ВРУ. МВС передбачає вибори в ОВО, в яких депутати можуть широко використовувати АР та різні форми підкупу виборців. Незважаючи на використання на цих виборах МВС, до ВРУ І скликання пройшло аж 15 партій, що пояснюється слабкістю тогочасних ПП [126]. Депутати-мажоритарники на протязі всіх скликань ВРУ, як правило,

ситуативно співпрацювали з владою, стаючи «резервом голосів» для парламентської більшості [120, с. 17].

Політичний режим України періоду президентства Л. Кучми (1994-2005 рр.), на думку Ю. Мацієвського, можна охарактеризувати як напівавторитарний. Його основною характеристикою заснована на неформальних правилах патримоніальна олігополія. На чолі цієї пірамідальної структури стояв Президент, який сам визначав правила. Його найближче оточення і окремі члени родини «грали за правилами», підтримували їх, тому були невід'ємним елементом піраміди. Останній, низовий рівень складався з кількох конкуруючих між собою політико-економічних груп. Ті, які підтримували і «грали за правилами», отримували привілеї у своєму регіоні. Ті ж, хто намагався порушувати, протистояти або змінити правила, були або дискредитовані владою (П. Лазаренко), або відкидалися і піддавалися прямим (Ю. Тимошенко) чи непрямим переслідуванням (В. Ющенко). Відносини між ПУ та парламентом в даний період можна охарактеризувати в рамках моделі «патронатного парламентаризму» - фактична залежність парламента від президента. Таким чином ПУ в даний період фактично напряду керував діяльністю всіх ключових державних інституцій (ЗГВ, ВГВ та СГВ) та ОМС. Піраміда трималася доти, доки президент Л. Кучма залишався на посаді [86, с. 18; 107, с. 142].

Перші парламентські вибори незалежної України відбулися 1 березня 1994 р. (були позачерговими), на даних виборах використовувалась МВС АБ (територія України була поділена на 450 ОВО) з 50% порігом явки: 1) причиною їх позачергового призначення було протистояння між ВРУ та ПУ, а також складна економічна ситуація в державі (проявом якої був, наприклад, страйк шахтарів 1993 р.); 2) це були перші багатопартійні вибори в історії незалежної України: ПП мали право висувати кандидатів у депутати нарівні з групами виборців, трудовими колективами і громадськими організаціями (на момент проведення даних ПВ в Україні було зареєстровано 26 ПП, найбільшою з яких були КПУ); 3) незважаючи на використання на цих виборах МВС, до ВРУ пройшло аж 15

партій, що пояснюється слабкістю тогочасних ПП; 4) ПВ 1994 р. проходили в умовах становлення нової політичної системи та партійної системи зокрема, і опозицією на той час були ПС правого спрямування; 5) партійна система України періоду 1996-1999 рр. характеризується дуже високою активністю у створенні нових партій, партійна система набула вигляду триполюсної («ліві – праві – центр») - система поляризованого плюралізму, головним результатом цих виборів стала різка зміна значущості правої та лівої груп партій [50, с. 255; 129].

28 червня 1996 р. набула чинності КУ, яка проголошувала Україну президентсько-парламентською республікою. ЗВС, прийнята в законі 1997 р., була компромісним варіантом між політичними партіями, мажоритарними кандидатами та президентом України: політичні партії виступали за впровадження ПВС, президент та депутати-мажоритарники – за МВС. На думку І. Гербута, на ПВ 1998 р. та 2002 р. мажоритарна складова була вигідна перш за все пропрезидентським ПС, що підтримували чинного на той час президента Л. Кучму (1994-2005). В результаті дебатів та обговорень в 2001 р. депутати проголосували за компромісний варіант ЗВС. Але цього разу партії вибороли собі певні гарантії участі у ВП: по-перше, було запроваджено інститут представників ПП, виборчих блоків ПП у ЦВК з правом дорадчого голосу. Крім того, партії отримали право участі у формуванні ОВК та ДВК. В інтересах сталих партій в новий ЗУ «Про вибори НДУ» 2001 р. була включена норма, яка не дозволяла висувати кандидатів тим партіям, які були зареєстровані у встановленому законодавством порядку пізніше, ніж за 1 рік до ДПВ [49]. Т. Бевз зазначає, що на ПВ 1998 р. за допомогою мажоритарної частини ЗВС президенту Л. Кучмі вдалося провести до парламенту більшу частину депутатів від пропрезидентського блоку «За єдину Україну» [35 с. 14].

В ВРУ даного періоду поступово почало формуватися стійке «політичне ядро» парламентських партій (КПУ, НРУ, СПУ, СелПУ), що, на думку С. Батури, свідчить про усталеність політичних орієнтацій значної частини виборців [29; 31, с. 12]. Як зазначає Б. Мохончук, на ПВ 29 березня 1998 р. впроваджена ЗУ «Про

вибори НДУ» 1997 р. модель ЗВС дала цілком прогнозований ефект – посилення впливу партій, при одночасній розпорошеності голосів, з представництвом лівової частки позапартійних кандидатів в ОВО. Загалом, один блок та 7 партій подолали ПБ, при тому що 4 з них отримали від 4 до 5 % ГВ (Народно-демократична партія, ВО «Громада», Прогресивна соціалістична партія України, Соціал-демократична партія України), а ще три – від 3 до 3,6 % ГВ («Трудова Україна», «Наша Україна», Народна партія). Як наслідок – у 2000 р. парламент умовно поділився на прибічників та противників діючого ПУ Л. Кучми, що змістило акценти в процесі структуризації парламенту з внутрішньої на зовнішню [92]. Партійна система України періоду 1996-1999 рр. характеризується дуже високою активністю у створенні нових партій, партійна система набула вигляду триполюсної («ліві – праві – центр») - система поляризованого плюралізму, головним результатом цих виборів стала різка зміна значущості правої та лівої груп партій. Введення ЗВС відкрило шлях та можливість для ПП напряму впливати на результати виборчих перегонів, підняло їхній статус і вагомість як важливих суб'єктів політичного життя держави (збільшення кількості ПП переважно центристського спрямування сприяло загостренню політичної конкуренції). Ідеологічне розмежування (ліві/праві/центристські) ПП замінилося розмежуванням за критерієм ставлення до ПУ (пропрезидентські/опозиційні). Партійну систему даного періоду можна віднести до поміркованого плюаралізму [129].

Парламентські вибори 29 березня 1998 р. були першими ПВ в історії незалежної України, проведення яких регламентувалося КУ (що була прийнята напередодні 28 червня 1996 р.): 1) уперше в Україні ПВ проводилися за змішаною мажоритарно-пропорційною ВС: половина складу ВРУ (225) – МВС ВБ, інша половина (225) – ПВС ЗС; 2) введення ЗВС (її пропорційна) відкрило шлях та можливість для ПП напряму впливати на результати виборчих перегонів, підняло їхній статус і вагомість як важливих суб'єктів політичного життя держави (збільшення кількості ПП переважно центристського спрямування сприяло

загостренню політичної конкуренції) [115]; 3) початок масштабної технологізації виборчих кампаній в Україні - саме тоді запрацювали виборчі штаби, які застосовували різноманітні виборчі технології, політичну аналітику та професійне консультування [115]; 4) дані вибори зафіксували стабільність представництва трьох лівих і однієї правої партії - тільки ліві партії утворили фракції винятково на партійній основі, інші — орієнтувалися на притягнення максимальної кількості депутатів за рахунок представників інших партій і позапартійних [35, с. 10]; 5) партійна система набула вигляду триполюсної: «ліві – центр – праві» [102, с. 70].

Парламентські вибори 2002 р. – ЗВС НВ (МВС ВБ/ПВС ЗС): 1) повторне застосування ЗВС сприяло зменшенню порушень виборчих процедур з боку виборчих комісій та кандидатів, а також значно більшому їх розумінню виборцями ніж на попередніх ПВ; 2) особливого значення набув іміджевий ресурс, використання образу харизматичного лідера як засобу впливу на громадську думку, а отже, й електоральну поведінку громадян [115]; 3) структурування значної частини ПС для ефективної участі у виборчій кампанії не в рамках окремих ПП, а в рамках міжпартійних блоків; 4) на процес структурування мали значний вплив не ідеологічні чинники, а інші: інтереси бізнесу, лояльність чи опозиційність до глави держави тощо; 5) якщо опозиція в 1998 р. була представлена лівими силами, то напередодні ПВ 2002 р. опозиція об'єднала ПП, громадські та профспілкові організації, що охоплюють більшу частину політичного спектру: від крайніх правих до лівих [100, с. 18]; 6) структурування ПС для участі у в даних ПВ відбулося не в рамках окремих партій, а у форматі іменних блоків, що значно підвищувало рейтинг ПС [102, с. 70]; 7) даний період (2000-2004 рр.) характеризується авторитарними тенденціями в політичній сфері, загостренням протистояння між владою та опозицією, тиском влади на опозиційні ПС, зниженням активності створення ПП [129].

В результаті «помаранцевої революції» 2004 р. та зміни на посту ПУ Л. Кучми на В. Ющенко (2005-2010 рр.) ПСД України з моноцентричного стану трансформувалась в поліцентричний стан. В даний період основними центрами

політичної влади в ПСД України були 1) ПУ В. Ющенко, 2) КМУ - ПМУ Ю. Тимошенко та В. Янукович та 3) парламент - ВРУ, відносини між якими характеризувалися періодичними конфліктами. В 2004 р. форма правління в Україні була змінена з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку. ПР даного періоду Ю. Мацієвський характеризує як інституціоналізований поставторитарний ПР або так звана «дефектна демократія»: від повноцінного ДПР такий ПР відрізняє систематичне порушення принципу верховства права (інструментальне використання закону) та велика роль неформальних відносин (насамперед це високий ступінь персоналізації політики та пріоритетність особистої лояльності та політичної доцільності над професійними якостями) в політичній практиці [86, с. 18-19; 107, с. 142].

Найбільш суперечливих оцінок за часи незалежності України зазнало президентство В. Ющенка (2005-2010 рр.), що, за поширеної думки, залишилось періодом втрачених можливостей. Отримавши величезний картбланш у вигляді довіри за результатами «помаранчевої революції», демократ за природою В. Ющенко на величезне диво багатьох його прихильників не зміг їм сповна скористатися [103, с. 153]. Новий біфуркаційний період, а саме політична криза 2004 р. (яка була пов'язана з «помаранчевою революцією») та трансформація моноцентричної ПСД в поліцентричну, призвів в якості одного зі своїх наслідків до впровадження в 2004 р. ПВС для парламентських та для місцевих виборів. В 2004 р. ВРУ IV скликання прийняла нові ЗУ про парламентські та про місцеві вибори. ЗУ про ПВ впроваджував ПВС ЗС; ЗУ про МВ для депутатів обласних, районних, міських, районних у містах рад – ПВС ЗС; для депутатів сільських та селищних рад, а також на виборах сільського, селищного, міського голови – МВС ВБ. ПВС більш притаманна поліцентричній ПС, так як забезпечує вищий рівень кількості партій та представництва суспільних груп/інтересів, ніж МВС. На думку Т. Бевз, впровадження в Україні ПВС в 2004 р. надало виборам конфронтаційного характеру і перетворило їх в інструмент сепарації українських регіонів і їх відчуження один від одного саме через політиків, а не об'єктивні причини [35, с.

14]. Як зазначає І. Гербут, після ПВ 2006 р. процес формальної партизації влади та політики в цілому сягнув найвищої за весь період незалежності України позначки: вперше всі найвищі посадові особи держави – Президент України (В. Ющенко – Блок «Наша Україна»), Голова ВРУ (О. Мороз – Соціалістична партія України) та Прем'єр-міністр (В. Янукович – Партія регіонів) були лідерами (формальними чи неформальними) політичних партій [46, с. 294]. Партійну систему України, починаючи з 2006 р. і до 2010 р. Ю. Якименко вважає системою поміркованого плюралізму у двополюсному форматі (2 полюси – Партія регіонів та БЮТ). Загалом діяльність ВРУ V скликання у 2006–2007 рр. характеризувалася постійними конфліктами між правлячою коаліцією та опозицією - перманентна парламентська криза призвела до рішення ПУ про проведення позачергових ПВ 2007 р. [129]. Як зазначає І. Жданов, наслідком введення ПВС було те, що в ВРУ IV скликання відбулася ефективна політична структурізація та формування стійкого «політичного ядра» парламентських ПП [59, с. 325].

ПВ 2006 р. та позачергові ПВ 2007 р. – ПВС ЗС: 1) ПВ 2006 та 2007 рр. – єдині 2 ПВ в історії незалежної України, які проходилися за ПВС (варіант ПВС з закритими списками); 2) причиною дострокового розпуску ВРУ V скликання та призначення ПУ В. Ющенко позачергових ПВ 2007 р. була політична криза, яка полягала в конфлікті при створенні парламентської коаліції та формуванні уряду між основними ПП (Наша Україна, Блок Юлії Тимошенко, Соціалістична партія України); 2) ключові ПП-учасники даних ПВ спиралися на персональну роботу з виборцями в ВО та АР [126].

Як зазначає Ю. Якименко, період 2004-2010 рр. характеризується високою активністю у створенні партій. Результати ПВ 2006 та 2007 рр. засвідчили виникнення нової розстановки сил у партійній системі. Партійна система України набула біполярного характеру - у ній утворилися два полюси: Партія регіонів з одного боку, та БЮТ і «Наша Україна» – з другого. Значно послабилися позиції лівих сил. Цей період, в першу чергу, позначився принциповим підвищенням ролі партій у політичній системі внаслідок внесення змін до КУ 2004 р.,

запровадження ПВС на ПВ та МВ. Період характеризувався високим рівнем конфліктності між вищими владними інститутами з періодичними загостреннями та політичними кризами (2007 і 2008 рр.). Даний період може бути охарактеризований як етап стабілізації партійної системи, яка набула вигляду системи поміркованого плюралізму [129]. Загалом діяльність ВРУ V скликання у 2006–2007 рр. характеризувалася постійними конфліктами між правлячою коаліцією та опозицією. Саме тому робота парламенту була не досить ефективною, вона переривалася через блокування його пленарних засідань. Перманентна парламентська криза призвела до рішення ПУ про проведення позачергових ПВ в 2007 р. Однак розклад ПС в ВРУ VI скликання за результатами даних ПВ, у порівнянні з попереднім скликанням ВРУ, суттєво не змінився [59, с. 327].

В 2010 р. з приходом до влади президента В. Януковича, на думку Ю. Мацієвського, поліцентрична ПСД України знову повернулася до моноцентризму (з квазіавторитарним ПР), політичною силою-гегемоном стала Партія регіонів та пов'язана з нею політико-економічна група (так званий «донецький олігархат»). Таким чином, робить висновок Ю. Мацієвський, з «електорального» чи «змагального» авторитаризму часів Л. Кучми (1994-2005 рр.), через «дефектну демократію» президентства В. Ющенка (2005-2010 рр.), країна дійшла до їх виродження у квазіавторитарній моделі В. Януковича (2010-2014 рр.). В 2010 р. форма правління в Україні була вдруге змінена з парламентсько-президентської на президентсько-парламентську республіку, що підвищило позиції ПУ. Основні характеристики квазіавторитарного режиму В. Януковича: 1) руйнування правової регуляції політичних відносин (принципу конституціоналізму) та заміна її на регуляцію шляхом неформальних відносин та особисте керування ПУ (патримоніалізм); 2) президент спирався на одну політико-економічну групу (так званий «донецький олігархат»), яка, по-перше, витіснила інші політико-економічні групи, по-друге, всі ключові державні посади займали представники саме «донецького олігархату»; 3) формування групи лояльних до В. Януковича осіб –

так званої «Сім'ї»; 4) ключові посадовці в системі державних інституцій, підприємств та регіональних органів влади призначалися за критерієм особистої лояльності до ПУ та Партії Регіонів; 5) формування партійної системи з партією-гегемоном, де дану роль виконувала пропрезидентська Партія регіонів. Але Ю. Мацієвський зауважує, що ПР України часів президентства В. Януковича (2010-2014 рр.) був гібридним (квазіавторитарним), намагаючись імітувати авторитаризм в умовах наявних обмежень – такий висновок обумовлен тим, що даний ПР мав лише частину обов'язкових характеристик АПР (концентрація влади, відсутність верховенства права, обмеження діяльності опозиції і громадських прав), інші характеристики АПР були наявні лише частково (слабке громадянське суспільство, маніпульовані вибори, непрозоре прийняття рішень, прихована елітарна конкуренція) або були відсутні (самопризначене керівництво, невизначений час повноважень, опора на військових). Визнання КСУ в квітні 2010 р. права формувати парламентську коаліцію не лише фракціями, а й окремими депутатами, мало 3 негативні наслідки для парламенту: корупційне формування більшості, ускладнене структурування парламенту і перетворення його на залежну від ПУ гілку влади [86, с. 19, 22-24]. Ю. Якименко називає наступні характеристики періоду правління В. Януковича, які свідчать про авторитарні тенденції: 1) максимальна концентрація влади у фактично одній ПС – Партії регіонів (на момент початку Революції гідності усі найвищі посади в країні обіймали представники даної ПП); 2) встановлення контролю «партії влади» над СГВ та правоохоронною системою; 3) використання «державної машини» та кримінальних структур для тиску на політичну опозицію; 4) тиск на опозиційні громадські структури та невдоволених владою громадян (включно з фізичним тиском); 5) еволюція партійної системи у напрямі системи з «партією гегемоном» (за зразком партійної системи РФ). Партійна система України в період 2010-2011 рр., на думку Ю. Якименка, зберігала ознаки системи поміркованого плюралізму з тенденцією до поляризації, Партія регіонів та ВО «Батьківщина» (у форматі «Об'єднаної опозиції») зберегли свої позиції «полюсів» партійної системи, проте

в період 2012-2014 рр. партійна система України почала трансформуватися в напрямі системи з «партією гегемоном» [129].

ЗУ «Про вибори НДУ» 2011 р. - ЗВС НВ. 17 листопада 2011 р. ВРУ прийняла новий ЗУ «Про вибори НДУ», який знову запроваджував ЗВС з 5% ПБ. На думку М. Лешанича, такі особливості даного ЗУ як 1) впровадження ЗВС (МВС ВБ/ПВС ЗС), 5% ПБ, 3) виборча квота Хейра, 4) заборона брати участь у виборах для БПП були вигідними для великих ПП, перш за все для провладної на той час Партії регіонів [81, с. 21]. Як відзначає Є. Куценко, значний вплив (здебільшого антидемократичного характеру) на хід та результати ПВ 2012 р. вилинув прописаний в даному ЗУ новий порядок формування ОВК та ДВК. Крім того, на відміну від попередніх ПВ (2007 р.), коли внесення до складу ОВК представників партій-суб'єктів ВП проводилося шляхом жеребкування щодо кожної ОВК окремо, на виборах 2012 р. формування складу всіх ОВК було вироблено шляхом проведення 24 серпня 2012 р. лише одного жеребкування. В результаті, до складу ОВК та ДВК увійшли представники маловідомих (по суті, технічних) партій, які висунули кандидатів лише в деяких ОВО. У той же час - в них не потрапили представники партій, які висунули кандидатів у загальнодержавному окрузі, в тому числі тих, які користувалися реальною підтримкою виборців - «Свобода» і Партія «УДАР» В. Кличка. В цілому, цей прийом ВІ дозволила сформувати лояльні до влади виборчі комісії. У 2012 р. вони склалися з представників 19 fake-структур, з яких тільки 5 подало виборчі списки кандидатів у БВО, інші 14 - висунули кандидатів лише в деяких ОВО. На підставі вищевикладеного Є. Куценко робить висновок, що 15 з 19 партій-суб'єктів ВП висування кандидатур до складу ОВК на ПВ 2012 р. були політичними сателітами інших ПС-УВ. З них одна (ПП «Молодь до влади») представляла інтереси Партії «УДАР» В. Кличко, а принаймні 14 - інтереси правлячої Партії регіонів (ПП «Русь Єдина», «Народно-трудовий союз України», «Братство», «Зелена планета», «Руський блок», «Руська єдність», «Союз анархістів Україна», «Ліберальна партія України», Християнсько-демократична

партія України, «Єдина Родина», «Єдиний центр», «Народна екологічна партія»)[79, с. 432].

Парламентські вибори 2012 р. – ЗВС НВ (МВС АБ/ПВС ЗС): 1) вперше в історії українських виборів було застосовано відеоспостереження/відеозапис/відеотрансляція процесу голосування на ВД та підрахунку ГВ; 2) відбулося повернення до ЗВС (ЗУ 2011 р.); 3) вперше до повноважень ЦВК віднесено реєстрацію кандидатів у НДУ в ОВО та їх довірених осіб (раніше це здійснювали ОВК); 4) заборона балотування виборчих блоків ПП (ЗУ 2011 р.); 5) збільшено розмір ПБ для ПП з 3% до 5%; 6) в ДПВ зміни до уточненого списку виборців можливі лише за рішенням суду; 7) в ОВО (мажоритарна частина) поряд з партійним висуванням з'явилася можливість самовисування; 8) заборона одночасного висування по мажоритарній та пропорційній частинах ЗВС; 9) за результатами виборів у ВРУ була утворена більшість на основі Партії регіонів, а Уряд очолив М. Азаров; 10) партійна система України зберігала ознаки системи поміркованого плюралізму з тенденцією до поляризації, Партія регіонів та ВО «Батьківщина» (у форматі «Об'єднаної опозиції») зберегли свої позиції «полюсів» партійної системи, проте в період 2012-2014 рр. партійна система України почала трансформуватися в напрямі системи з «партією гегемоном» [97; 129]. Повернення в 2011 р. до ЗВС було продиктоване прагненням монополюючої на той час ПС (Партії регіонів) максимізувати своє представництво в парламенті (що легше зробити через мажоритарну частину ЗВС – використання АР в ОВО). У новому ЗУ «Про вибори НДУ» від 17 листопада 2011 р. було прописано, що виборчим блокам забороняється брати участь у виборах. Крім того, було підвищено ПБ з 3% до 5%. На думку експертів, це зроблено для того, щоб перешкодити невеликим опозиційним партіям пройти в ВРУ [50, с. 262]. Перед ПВ 2012 р. новий ЗУ «Про вибори НДУ» (прийнятий в 2011 р.) замінив ПВС ЗС на ЗВС НВ (МВС АБ/ПВС ЗС), що було вигідно правлячій на той час Партії регіонів, яка за умови використання лише ПВС не могла сформувати більшість в ВРУ, таку більшість вона сформувала за рахунок мажоритарної

частини (яка відкривала широкі можливості для використання АР в ОВО); так на даних ПВ Партія регіонів отримала 186/450 ПМ (114 з яких були отримані в мажоритарній частині), а після приєднання до Партії регіонів ряду мажоритарників («тушкування») її склад збільшився до 208/450 НДУ. Взагалі на ПВ 2012 р. опозиційні ПС отримали 177/450 ПМ, в той же час як за умови проведення зазначених ПВ за ПВС опозиція б отримала значно більше представництво - 241/450 ПМ; зокрема «Батьківщина» отримала 101/450 ПМ (при 124/450 ПМ в разі використання ПВС), УДАР - 40/450 ПМ (при 67/450 ПМ в разі використання ПВС), Свобода – 36/450 ПМ (при 50/450 ПМ в разі використання ПВС), навіть неопозиційна Комуністична партія України на даних ПВ отримала лише половину (32/450) від тієї кількості ПМ, яку б вона отримала при використанні ПВС (64/450). Таким чином, як зазначає Є. Куценко, прийняття відповідних змін до ВЗУ сприяло тому, що пропрезидентська Партія регіонів отримала на 63 ПМ більше, ніж виборола б при ПВС. У той же час, інші парламентські ПС втратили від імплементації такої технології: «Батьківщина» - 25 місць, партія «УДАР» В. Кличка - 27 місць, КПУ - 32, «Свобода» - 14. Більш того, в межах координат ПВС три опозиційних парламентських фракції - «Батьківщина», «УДАР» і «Свобода» змогли б об'єднатися в коаліцію з 241 депутата і, відповідно, сформувати уряд [79, с. 433-434].

Революція Гідності, що пройшла в 2014 р., призвела до відсторонення від влади президента В. Януковича та Партії регіонів. В даний період ПВ пройшли в 2014 та 2019 рр., вибори ПУ - в 2014 та 2019 рр., МВ - в 2015 та 2020 рр. Моноцентрична ПСД знов трансформувалася в поліцентричну. В 2014 р. форма правління в Україні була втретє змінена з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку. Партійну систему України в даний період можна віднести до поміркованого плюаралізму. ВРУ VIII скликання (2014-2019 рр.) в 2017 прийняла в першому читанні проект ВКУ, який передбачає введення на парламентських та місцевих виборах ПВС ВС (зобов'язання впровадити ПВС ВС входило до коаліційної угоди між фракціями ВРУ VIII

скликання). 11 липня 2019 р. проект ВКУ був остаточно ухвалений ВРУ (вже IX скликання) в другому читанні, остаточно прийнятий 19 грудня 2019 р., набув чинності з 1 січня 2020 р. Таким чином, введення в рамках ВКУ 2019 р. ПВС ВС було наслідком Революції Гідності 2014 р. та впровадженням курсу України на євроатлантичну інтеграцію. Законодавство про місцеві вибори також зазнає відповідних змін. Новий відповідний ЗУ, який був прийнятий в 2015 р., вводить для депутатів обласних, районних, міських, районних у містах рад – вперше в історії вітчизняної виборчої практики ПВС ВС; для депутатів сільських та селищних рад, а також на виборах сільського, селищного, міського голови – МВС ВБ (міський голова міста з населенням більше 90 тис. населення – МВС АБ). 1 січня 2020 р. набув чинності ВКУ, який ввів на парламентських та місцевих виборах ПВС ВС. Даний ВКУ був прийнятий ВРУ в першому читанні в 2017 р., в другому та третьому читанні та підписаний президентом – в 2019 р., набув чинності – з 1 січня 2020 р. [86].

Партійну систему України з 2014 р. Ю. Якименко характеризує як систему поміркованого плюралізму, з обмеженнями, що накладаються умовами збройного конфлікту з Росією. Стосовно політичної орієнтації наявних в парламенті ПП в даний період, то всі вони є центристськими або правоцентристським, ПП лівого спрямування в ВРУ відсутні [129].

ПСД сучасної України є нестабільною, з переважанням неформальних норм та регуляторів. Історичний розвиток ПСД України включав в себе велику кількість біфуркаційних періодів, на які приходяться зміни ВС України. Можна виділити наступні етапи розвитку ВІ в Україні (взято законодавство про ПВ, ВС на МВ змінювалась відповідно до ВС на ПВ) та біфуркаційні періоди в розвитку політичної системи України, з якими пов'язані дані етапи: 1) Впровадження альтернативних виборів в СРСР в кінці 1980-х рр., що є наслідком процесу перебудови в СРСР та трансформації радянської ПСД з моноцентричної до поліцентричної. В результаті даних виборів в українському парламенті вперше сформувалася конкурентна партійна система (атомізована, з тенденцією до поляризації). 2) Становлення виборчої сфери незалежної України, що є наслідком

розпаду СРСР та проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. ПСД України в даний період можна вважати поліцентричною. На ПВ в той період діяла МВС, вибір якої був зумовлений незрілістю тогочасної ПСД України. 3) Період президентства Л. Кучми (1994-2005 рр.), який характеризується побудовою моноцентричної ПСД та напівавторитарного ПР («електоральний» чи «змагальний» авторитаризм). Введення ЗВС в 1997 та 2001 рр., що є компромісом між президентом, депутатами-мажоритарниками та політичними партіями (ПУ та депутати-мажоритарники виступали за МВС, ПП – за ПВС). 4) Політична криза 2004 р. та трансформація моноцентричної ПСД в поліцентричну («дефектна демократія» періоду президентства В. Ющенко) призвели до впровадження в 2004 р. ПВС. 5) З приходом до влади в 2010 р. президента В. Януковича політична система України знову була трансформована в моноцентричну. ПР періоду президентства В. Януковича (2010-2014 рр.) можна віднести до квазіавторитарних (він мав лише частину обов'язкових характеристик АПР). Одним з напрямів становлення даної моноцентричності було повернення в 2011 р. до ЗВС. 6) 2014 р. відзначений Революцією гідності, відстороненням від влади Партії регіонів та впровадженням курсу України на євроатлантичну інтеграцію. Політична система України вдруге трансформується з моноцентричного до поліцентричного стану. В 2017 р. в першому читанні та в 2019 р. в другому читанні був ухвалений ВКУ, який почав діяти з 1 січня 2020 р. Даний ВКУ передбачає введення на парламентських та місцевих виборах ПВС ВС.

На основі аналізу історії парламентських виборів України можна зробити висновок, що основними факторами, які впливають на здійснення ВІ в рамках політичної практики є: 1) системні – загальний стан політичної системи та характер політичного режиму; 2) процесуальні – сутність та специфіка політичних процесів, які відбуваються в ПСД; 3) суб'єктні – діяльність, цілі, інтереси політичних та неполітичних акторів та груп інтересів, які діють в рамках ПСД; 4) зовнішні – вплив міжнародної спільноти та міжнародних акторів. Таким чином, можна зробити висновок, що зміни ПР України в напрямі

моноцентричності призводили до встановлення МВС, зміни у напрямі поліцентричності – до встановлення ПВС. Щодо інтересів ключових ПА щодо видів ВС, то розгляд еволюції ВЗУ свідчить, що в запровадженні МВС зацікавлені ПУ, ВГВ та депутати-мажоритарники ВРУ та ОМС, в запровадженні ПВС – ПП.

Проведений аналіз показав, що вітчизняна виборча сфера не позбавлена негативних рис. Для їх подолання можна запропонувати наступні рекомендації.

- Найбільш важлива рекомендація відноситься до загального українського ВЗ і полягає в забороні (можливо навіть на рівні КУ) внесення змін до ВЗ (прийняття нових та внесення змін до існуючих НПА) в означений період напередодні виборів (орієнтовано в якості такого періоду можна взяти один рік, як рекомендує КНПВС). Якщо зміни все ж вносяться, то вони повинні, по-перше, об'єктивно аргументуватися, по-друге, підлягати попередній експертизі з боку неполітичних суб'єктів (наприклад, таких як наукові установи, можна долучати і міжнародні організації). Серед критеріїв, які повинні використовуватися при зазначеній експертизі, поряд з визначенням результативності змін, повинно бути визначення того, чи вносяться дані зміни в суб'єктивістських цілях. Результати експертизи змін в виборчій сфері повинні публікуватися у відкритих джерелах. Також можна рекомендувати введення вимоги в регламент ВРУ, яка полягає в тому, що внесення значущих змін до ВЗ (таких як зміна ВС для певного виду виборів, введення нових виборчих законів, зміни в ТОВ та інших важливих компонентах ВП) потребує не простої більшості в 226/450 голосів НДУ, а 300/450 голосів; для другорядних змін доцільно залишити просту більшість в 226/450 голосів НДУ; при цьому необхідно чітко диференціювати прості та другорядні зміни до ВЗ.

- Загальне удосконалення як загального, так і виборчого законодавства з метою мінімізації можливостей для використання законодавчих пробілів в суб'єктивістських цілях, ЗВП, ЗП, втручання владних інституцій в ВП, для використання АР та явних правопорушень в рамках ВП (таких як, наприклад, різноманітні форми підкупу виборців, тощо). Підвищення конкретизації владних

повноважень тих чи інших інституцій та посадовців, що знизить варіативність законодавчих норм. Законодавче закріплення демократичних критеріїв ОВП.

- Загальне удосконалення ОВП. Підвищення рівня правової регламентації конкуренції між учасниками виборів. Перш за все окреслити критерії виділення випадків непрямого підкупу виборців и визначити відповідальність як за прямий, так і за непрямий підкуп виборців. Визначити чіткі критерії визначення ЗВП та ЗП в виборчій сфері та ввести загальну заборону даних негативних явищ. Залучення до ВІ широкої громадськості, наукових кіл та МО: процес прийняття нових та внесення змін до існуючих виборчих НПА повинен висвітлюватися в відкритих інформаційних джерелах, зазначена діяльність повина обговорюватись громадськими та науковими установами, які за потреби повині вносити рекомендації та зауваження. Підвищення прозорості формування та діяльності виборчих комісій.

- Для запобігання частоті зміни ВС на виборах рекомендується закріпити тип ВС для всіх видів виборів (президентських, парламентських та місцевих) в КУ; причому для збереження достатнього рівня гнучкості ВЗ в КУ необхідно закріпити лише тип ВС для кожного виду виборів, другорядні параметри ВС та ВП повинні регламентуватися в поточному ВЗ (для збереження достатнього рівня гнучкості виборчої сфери). Для президентських виборів необхідно закріпити існуючу МВС АБ (але для запобігання СГ/ТГ ввести ВБ КРТ або ВБ ОРТ); для парламентських – ПВС ВС; що стосується місцевих виборів то для місцевих ПОВ -

- Стосовно територіальної організації виборів бажаним є дотримання та законодавче закріплення 7 базових критеріїв демократичної ТОВ: 1) кількісний, 2) географічний, 3) адміністративно-територіальний, 4) суб'єктний, 5) часовий або динамічний, 6) методологічний, 7) міноритарний. Повноваження з ТОВ передати інституції, максимально незалежній від впливу з боку політичних сил, партій, економічних та інших еліт, груп інтересів та інших суб'єктів, що можуть впливати на ТОВ у власних інтересах (можна навіть повноваження з ТОВ передати судовій гілці влади). Бажано щоб члени такої інституції також не були

пов'язаними з політикою та ГП. В тому випадку, якщо в даній інституції все ж таки будуть включатися політичні суб'єкти, ввести вимогу обов'язкової та рівномірної присутності представників всіх політичних сил або кандидатів, які беруть участь в виборах. Щодо суб'єктного критерію ТОВ, то, як показав досвід попередніх ПВ, діяльність ЦВК як СТОВ показала залежність даного органу від провладних ПС та суб'єктивістський характер її рішень. Також для запобігання маніпуляцій з ТОВ ввести в ВЗ уніфікований підхід до кількісного складу ВО на всіх видах виборів (тобто президентських, парламентських та місцевих) із зазначенням МДВВ. Також при ТОВ необхідно приділяти більше уваги інтересам НМ. При цьому бажано, щоб повноцінний набір критеріїв демократичної ТОВ (кількісний, географічний, адміністративно-територіальний, суб'єктний, часовий, методологічний, міноритарний) діяв для всіх видів виборів, тому дані критерії повинні бути закріплені в ВКУ (незалежно від виду виборів). Таким чином, для запобігання активному джеррімендерінгу необхідно ввести чіткі критерії встановлення меж ВО, в той же час для уникнення джеррімендерінгу пасивного необхідно закріпити періоди перегляду існуючих меж ВО.

- Що стосується маніпуляцій з призначеннями ДПВ, для всіх видів виборів рекомендується закріпити уніфікований алгоритм, суть якого полягає в наступному: дата чергових виборів призначається у зв'язку з закінченням законодавчо закріпленого терміну повноважень даного органу або посади (тобто ДПВ не потрібно кожен раз окремо обчислювати та призначати). В законодавстві для кожного виборного органу та кожної виборної посади повинні бути чітко закріплені наступні обов'язкові положення: термін повноважень; конкретна дата проведення чергових виборів; випадки, в яких повноваження зазначеного органу чи посадовця можуть бути припинені достроково; термін, протягом якого в разі дострокового закінчення повноважень даного органу чи посадовця повинна бути проведена позачергові вибори та суб'єкти, що призначають ДПВ. Такий уніфікований підхід до призначення ДПВ унеможливить здійснення різноманітних маніпуляцій та прийняття суб'єктивістських рішень в цій сфері [24,

с. 64]. Ще однією ідеєю є введення ЄДГ – тобто президентські, парламентські та місцеві вибори повинні проводитися в один, визначений законодавством, день. Для запобігання частоті зміни ДПВ можна закріпити алгоритм визначення ДПВ або ЄДГ в КУ.

- Для запобігання розповсюдженій в вітчизняній виборчій практиці ситуації, коли орган, уповноважений призначати ДПВ, або відсутній, або виконує свої обов'язки неналежним чином, ввести норму, що в разі виникнення зазначеної ситуації ДПВ призначає виборча комісія відповідного рівня, у випадку ж бездіяльності або відсутності виборчої комісії призначити ДПВ (або зобов'язати до цього виборчу комісію чи створити тимчасову виборчу комісію) повинен суд.

- Для підвищення участі представників НМ в ВП рекомендується зняти мораторій на створення партій НМ та ввести для таких партій знижений ПБ. Що стосується ТОВ, то при утворенні ВО (як ОВО, так і РБВО) необхідно уникати розділення МКПНМ між різними ВО; бажано, щоб такі території входили до меж одного ВО. Також рекомендується ввести ряд інших заходів: введення ПК для НМ, друк ВБ та інформації про УВ мовою НМ, інформаційні та просвітницькі заходи серед представників НМ, тощо.

Зазначені рекомендації не охоплюють всі аспекти удосконалення вітчизняної виборчої сфери, але вони окреслюють ключові її недоліки, які потребують першочергового вирішення.

Висновки до розділу 3

В даному розділі досліджено специфіку та конкретні приклади практичного використання ВІ в світі (зокрема в США та в Європі) та в Україні. Зокрема охарактеризовано роль та місце практики ВІ в сучасному світі, роль та місце діяльності з ВІ в трансформаційних державах (які проходять політичні трансформації), виборчу сферу та специфіку ВІ в конкретних державах (зокрема

США, Європи та України). В результаті проведеного дослідження було зроблено наступні висновки:

1. Виборча інженерія сьогодні є складовою політичного життя будь-якої демократичної держави сучасного світу. ВІ присутня в усіх державах, де є виборча сфера. Але специфіка ВІ в конкретній державі серед іншого залежить від політичного режиму в даній державі. Якщо в демократичних державах ВІ направлена на вдосконалення виборчої сфери та політичної участі населення, то в недемократичних та в недостатньо демократичних державах (до яких належать в тому числі і перехідні ПР) ВІ здебільшого використовується в інтересах влади задля маніпулювання ВП та РВ. Що стосується розповсюдженості того чи іншого типу ВС в сучасному світі, то перше місце займає ПВС, друге – ЗВС, третє – МВС. При аналізі розповсюдженості ВС в державах з різними ПР можна дійти до висновку, що в держави з демократичним ПР тяжіють до ПВС, держави з недемократичним ПР – до МВС (здебільшого до МВС АБ). Стосовно держав, які змінюють ВС, то сьогодні більшість з них змінюють стару модель ВС на ПВС. Ще однією світовою тенденцією є прагнення до персоналізованого голосування (тобто коли виборці більше орієнтуються не на ідеологію чи програму, а на характеристики ОК та членів партійних списків).

2. Під політичною трансформацією розуміється політичний процес істотної зміни умов і механізмів функціонування політичної системи в цілому або її окремих частин, що веде до виникнення нових форм політичних організацій та інститутів, до зміни форм державного правління або політичного режиму. Суспільство в державах, які походять політичну трансформацію, є перехідним. Розвиток ПСД та суспільства в перехідних державах погано піддається моделюванню та прогнозуванню. Види демократичних переходів: 1) «нав'язаний перехід» - неузгодженість між первинними очікуваннями ініціаторів змін і реальним розвитком подій; 2) «реформістський перехід» - пов'язаний з масовою мобілізацією, при якій перетворення здійснюються завдяки істотному тиску низів на правлячі групи; 3) «пактований перехід» - складається в підписанні пактів та

угод, в які виявляються втягнутими правлячі групи колишнього режиму, а також ті, хто був відсторонений від влади або взагалі не мав ніякої влади; 4) демократизація шляхом революції. 3 основні напрями демократичної трансформації: 1) інституційне будівництво – встановлення демократичних політичних інституцій, які дають можливість для політичної участі всього населення держави; 2) становлення та розвиток громадянського суспільства, під яким розуміється незалежна від держави сфера організацій та відносин, які формуються громадянами на суспільних засадах; 3) виборча сфера – встановлення вільних, конкурентних та чесних виборів державних органів влади (парламент, ОМС) та посадових осіб (президент, міський голова тощо).

3. Для будь-якої держави, що відходить від недемократичного режиму, постає необхідність створення такої ВС, яка була б адекватною демократичним трансформаціям. Домінуючий вплив на цей процес мала комуністична еліта: де вона мала сильні позиції, встановлювалась МВС, рівні позиції з іншими ПС - ЗВС, слабкі позиції - ПВС. Трансформаційні держави можуть обирати різні варіанти шляху розвитку, що відображується також і на виборчій сфері. В ході політичних трансформацій держави, що йдуть демократичним шляхом, схильні встановлювати ПВС, в той же час як держави з недемократичними тенденціями тяжіють до МВС (така ВС дає для представників колишнього недемократичного ПР більше можливостей утриматися при владі, а також підсилює внутрішньосуспільну конфліктність). Однією з основних дилем при інституційному будівництві новостворених демократій є вибір між представництвом (яке краще забезпечує ПВС) та ефективністю ВГВ (яке краще забезпечує МВС). Таким чином, ВІ відіграє важливу роль в процесі політичних трансформацій держави. Однією з підмічених тенденцій є схильність держав з трансформацією в демократичний бік до встановлення ПВС (яка сприяє багатопартійності та репрезентації в парламенті суспільних інтересів, саме наявність сильних та розвинутих ПП є однією з базових підвалин консолідації демократії) та, навпаки, схильність держав, які обрали недемократичний шлях

розвитку, до МВС (дана ВС зменшує кількість партій у парламенті, сприяє формуванню провладної більшості, загострює внутрішньосупільні конфлікти та практиці різноманітних маніпуляцій виборцями в одномандатних ВО). Тому саме встановлення в новостворених демократіях ПВС є більш ефективним шляхом, ніж встановлення в таких державах МВС.

4. Виборче право в США базується на традиційних принципах загальності, рівності та таємного голосування, що є універсальними. До всіх представницьких органів вибори прямі, але президент і віце-президент США обираються опосередкованим шляхом (виборщиками). На виборах застосовується таємне голосування. Центрального органу для проведення виборів у США не існує. Таким чином, США стали однією з перших держав в історії, в якій голова держави (президент), парламент (нижня палата конгресу) та місцеві POV стали, згідно з Конституцією 1787 р., обиратися всім населенням. Тобто в даній країні процедура виборів вперше набула загальнонаціонального масштабу і стала формувати основні владні органи країни, а коло виборців охоплювало переважну більшість населення. На виборах в нижню палату парламенту – Конгрес США, а також на виборах складу ОМС використовується МВС ВБ. Конгрес США є двопалатним парламентом: верхня палата (Сенат) складається з 100 членів (по 2 від кожного штату), які обираються на 6-річний термін з використанням МВС ВБ; нижня палата (Палата представників) складається з 435 членів (кожен штат США обирає в Конгрес кількість представників пропорційну кількості населення даного штату), які також обираються за допомогою МВС ВБ на 2-річний термін (раз на 2 роки переобирається 1/3 частина складу). Президент США обирається за багаторівневою ВС шляхом непрямого голосування населення: 1) виборці в кожному штаті голосують не за кандидатів в президенти, а за членів колегії виборників (які також мають партійну приналежність); 2) у свою чергу кожна з двох діючих в США ПП проводить внутрішньопартійні вибори кандидата, що буде висунутий даною ПП (так звані праймеріз); 3) після цього проходить

голосування обраних членів колегії виборників за обраних на праймеріз кандидатів в президенти, яке й визначає переможця.

5. Історію представницької демократії в США можна відраховувати з XVII ст. коли в 1619 р. виник перший POV на території сучасних США (які тоді ще були англійською колонією) – Асамблея Вірджинії, куди обиралися представники земельної та торгової аристократії. На протязі XIX ст. поступово стала виборною і посада губернатора штату. США стали однією з перших держав в історії, в якій голова держави (президент), парламент (нижня палата конгресу) та місцеві POV стали, згідно з Конституцією 1787 р., обиратися всім населенням. Тобто в даній країні процедура виборів вперше набула загальнонаціонального масштабу і стала формувати основні владні органи країни, а коло виборців охоплювало переважну більшість населення. Одним з найбільш ранніх відомих випадків застосування ВІ зафіксовані також у США (застосування джеррімендерінгу в 1812 р.), так як саме США є першою державою в історії, де керівні органи влади (парламент та президент) стали обиратися всім населенням (згідно з Конституцією США 1787 р.). Якщо джеррімендерінг в США спочатку використовувався виключно в суб'єктивістських цілях (та в 1973 р. був визнаний незаконним), то з часом поряд з цим виникла практика так званого «позитивного джеррімендерінгу», коли певне встановлення меж ВО здійснюється в позитивних та суспільно схвалюваних цілях (наприклад в США дана процедура робиться для підвищення рівня представленості в POV національних меншин).

6. Всі держави сучасної Європи відносяться до демократичних, вони мають схожу політичну культуру, соціальні, економічні, правові характеристики, серед форм правління серед них наявні лише республіки та парламентські монархії, тому виборча сфера в них теж мало відрізняється. Тому незважаючи на те, що виборча сфера в сучасній Європі віднесена до внутрішньої компетенції держав, базові принципи ВП є однаковими для всіх ДЄ: 1) закріплено принципи загального, рівного, прямого, вільного виборчого права, періодичності виборів та таємного голосування; 2) визначено вік набуття АВП та ПВП; 3) визначено коло

суб'єктів АВП та ПВП на загальнодержавних виборах, загальні підстави обмеження виборчих прав; 4) визначено тип ВС, за якою обирається глава держави, парламент та ОМС (у конституціях 16 із 28 ДЧЄС закріплено ВС до вищих представницьких органів державної влади); 5) конституціоналізація - закріплення основ виборчої сфери в конституції. Загальнонаціональні вибори регламентуються законодавчими актами, які прийняті з огляду на міжнародні НПА з виборчого права. Регіональні та місцеві вибори у ЄС здебільшого регулюються регіональними актами з урахуванням історичного розвитку певної території.

7. ВІ займає важливе місце в політиці ДЄ. У більшості держав Європи ВС не змінюється протягом багатьох років, оскільки це негативно впливає на політичну стабільність. У новітніх конституціях ДЄ усе частіше закріплюються 1) спосіб визначення результатів голосування, 2) підстави не тільки невиборності, а й 3) несумісності посад. У конституціях більшості ДЄ спеціально застерігається надмірна регламентація інституту виборів. Щодо парламентських виборів (в випадку однопалатного парламенту – всього складу, в випадку двопалатного парламенту – нижньої палати), то переважна більшість ДЄ використовує на них ПВС: в основному ПВС ВС, з декількома регіональними БВО та здебільшого з преференційним типом ВБ.

8. Особливості сучасної європейської ВІ: 1) з метою запобігання політичній фрагментації складу ПОВ, законодавством багатьох ДЄ не передбачено або прямо заборонено балотування незалежних кандидатів (самовисування кандидатів) на виборах; 2) в рамках ПВС ВС можливість зміни визначеної партією черговості кандидатів у списку передбачена лише за умови отримання відповідним кандидатом певної частки від загальної кількості ГВ, поданих за список; 3) в рамках ПВС ВС відсутній єдиний підхід до визначення порядку РПМ; 4) кількість відведених кожному ВО ПМ визначається кількістю зареєстрованих в даному ВО виборців; 5) величина ПБ в рамках ПВС у більшості ДЄ варіюється від 3% до 5%; 6) в ДЄ використовуються різні форми ВБ та процедури їх заповнення; 7)

встановлення на виборах складу ПОВ таких методів РПМ, які сприяють великим ПП; 8) прагнення до персоніфікації ВС - прямі вибори президентів та мерів на відкриті списки на ПВ; 9) в Європі між вибором ВС для парламентських і місцевих виборів існує певний взаємозв'язок – у всіх випадках, коли систему формування парламенту можна пристосувати до МВ, МВ проводяться за ВС, аналогічною тій, яка застосовується на ПВ; 10) кількість ВО у регіонах, як правило, визначається на підставі обґрунтованих та чітких критеріїв, що зменшує імовірність політичного впливу на процес ТОВ.

9. Конституція України, що була прийнята 28 червня 1996 р. та є Основним законом України, містить політико-правові норми, які регулюють виборчу сферу. Згідно з ст. 69 КУ народне волевиявлення в Україні здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Таким чином КУ вважає вибори одним з основних інструментів політичної участі населення та впливу населення на політичну сферу. Зокрема, на конституційному рівні закріплені основні принципи виборчого права – принцип загального виборчого права (ст. 71), принцип рівного виборчого права (ст. 71), принцип прямого виборчого права (ст. 71), принцип вільних виборів (ст. 71), принцип таємного голосування (ст. 71), принцип періодичності та обов'язковості виборів (ст. 76). КУ визначає вибори як форму безпосередньої демократії, через яку здійснюється народне волевиявлення.

10. Згідно з законодавством, в Україні проводяться наступні види виборів: 1.) вибори Президента України; 2.) вибори народних депутатів України; 3.) місцеві вибори: 3.1.) вибори депутатів Верховної Ради АРК; 3.2.) вибори депутатів сільської, селищної, міської ради; 3.3.) вибори сільського, селищного, міського голови; 3.4.) вибори депутатів районної ради; 3.5.) вибори депутатів обласної ради; 3.6.) вибори депутатів районної у місті ради (у містах, де утворені районні у місті ради).

11. Вибори до ВРУ проводилися в 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012, 2014, 2019 рр. (підкреслено позачергові). Таким чином, в історії незалежної України ПВ проводилися 8 разів з використанням 3 різновидів ВС: один раз за МВС (1994),

двічі за ПВС ЗС (2006, 2007), і п'ять разів рази за ЗВС НВ зі співвідношенням 50/50 (1998, 2002, 2012, 2014, 2019 рр.). Що стосується виборів Президента України, то кожні з них відбувалися з застосуванням МВС АБ (якщо в першому турі жоден з кандидатів не набрав абсолютної більшості, між двома кандидатами з найвищим результатом проводиться другий тур). ЗУ «Про вибори ПУ» приймався в 1991 та в 1999 рр., в 2020 р. набув чинності ВКУ. Вибори ПУ проводяться у єдиному загальнодержавному ОВО, який включає всю територію України та закордонні ВД. В межах території України загальнодержавний ОВО включає 225 ТВО, які є територіальною основою для функціонування ОВК. Вибори ПУ відбувалися в 1991, 1994, 1999, 2004, 2010, 2014, 2019 рр. (підкреслено позачергові). Чергові місцеві вибори в Україні відбувалися в 1990 (тоді ще в складі СРСР), 1994, 1998, 2002, 2006, 2010, 2015 рр. ЗУ «Про МВ» приймався в наступних роках: 1) 1989 р. (МВС АБ), 2) 1994 р. (МВС ВБ), 3) 1998 р. (ПВС ЗС та МВС ВБ), 4) 2004 р. (ПВС та МВС ВБ), 5) 2010 р. (ЗВС та МВС ВБ), 6) 2015 р. (ПВС ВС та МВС ВБ), 7) ВКУ 2020 р. (МВС ВБ, МВС АБ та ПВС ВС). Зазвичай кожний новий ЗУ про МВ приймався після відповідного ЗУ про ПВ та переймав тип ВС з ЗУ про ПВ.

12. Однієї з особливостей політичних відносин в політичній сфері незалежної України є перевага неформальних відносин над формальними, що призвело до: 1) систематичного порушення принципу верховенства права; 2) домінування міркувань «політичної доцільності» (тобто інтересів провладних ПС); 3) визначальної ролі в політичних відносинах неформальних правил, практик та угод; 4) в кінцевому результаті це призвело до формування гібридного ПР, який, не зважаючи на декларованість ДПР на законодавчому рівні, на практиці поєднує характеристики демократичного та недемократичного ПР; 5) для ключових ПА пріоритетним стали інтереси здобуття або збереження влади та власного виживання в політичній сфері.

13. В політичній практиці незалежної України ВІ, як правило, використовується в суб'єктивістських інтересах та для досягнення

суб'єктивістських неправових політичних цілей (такими суб'єктами, зазвичай, є провладні ПС та різноманітні ГП), наслідком чого є соціально-негативний результат. Цьому також сприяє недосконалість українського як загального, так і виборчого законодавства, яке надає сприятливі можливості для варіативних інтерпретацій. В українському законодавстві прописана заборона окремих випадків ЗП та ЗВП, але варіативність таких дій практично безмежна. Як правило, в Україні діяльність з ВІ (прийняття нових виборчих законів, внесення змін в існуючому ВЗ, зміна типу та параметрів ВС, зміна параметрів ВП) робиться в інтересах провладних ПС та різноманітних наближених до влади ГП. Основними характерними рисами змін вітчизняного ВЗ є наступні: 1) зміни ВЗУ, як правило, робилися перед черговими виборами та були спрямовані на задоволення інтересів провладних ПС (тобто давали їм перевагу на виборах та ускладнювали виборчі правила для опозиційних ПС); 2) дані зміни, як правило, відбувалися в ході гострого політичного протистояння; 3) остаточне рішення було або в інтересах провладних ПС, або було компромісом між провладними та опозиційними ПС, або компромісом між різними ПА (в основному це були ПУ, ВРУ, ПП); 4) часто РВС передбачали зміну виду ВС (це стосується ПВ та МВ), тобто були кардинальними; 5) часто другорядні зміни виборчих правил робилися після початку ВП.

14. Основні прояви маніпулятивної ВІ в сучасній Україні: 1) прийняття нових виборчих законів та внесення змін до існуючого ВЗ, а також зміна ВС або внесення змін до окремих параметрів ВС та ВП напередодні ДПВ та в інтересах провладних ПС; 2) часта зміна типів ВС на парламентських та місцевих виборах в інтересах правлячих ПС; 3) використання недосконалостей в законодавстві в маніпулятивних цілях; 4) протиправне втручання органів влади в ВП; 5) маніпуляції з ТОВ, зокрема джеррімендерінг; 6) маніпуляції та невизначеність з призначенням дати проведення виборів; 7) обмеження суб'єктного складу ВП; 8) маніпулювання ПВП; 9) маніпулювання АВП; 10) формування складу виборчих комісій в інтересах провладних ПС.

15. ПСД сучасної України є нестабільною, з переважанням неформальних норм та регуляторів. Історичний розвиток ПСД України включав в себе велику кількість біфуркаційних періодів, на які приходяться зміни ВС України. Можна виділити наступні етапи розвитку ВІ в Україні (взято законодавство про ПВ, ВС на МВ змінювалась відповідно до ВС на ПВ) та біфуркаційні періоди в розвитку політичної системи України, з якими пов'язані дані етапи: 1) Впровадження альтернативних виборів в СРСР в кінці 1980-х рр., що є наслідком процесу перебудови в СРСР та трансформації радянської ПСД з моноцентричної до поліцентричної. В результаті даних виборів в українському парламенті вперше сформувалася конкурентна партійна система (атомізована, з тенденцією до поляризації). 2) Становлення виборчої сфери незалежної України, що є наслідком розпаду СРСР та проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. ПСД України в даний період можна вважати поліцентричною. На ПВ в той період діяла МВС, вибір якої був зумовлений незрілістю тогочасної ПСД України. 3) Період президентства Л. Кучми (1994-2005 рр.), який характеризується побудовою моноцентричної ПСД та напівавторитарного ПР («електоральний» чи «змагальний» авторитаризм). Введення ЗВС в 1997 та 2001 рр., що є компромісом між президентом, депутатами-мажоритарниками та політичними партіями (ПУ та депутати-мажоритарники виступали за МВС, ПП – за ПВС). 4) Політична криза 2004 р. та трансформація моноцентричної ПСД в поліцентричну («дефектна демократія» періоду президентства В. Ющенко) призвели до впровадження в 2004 р. ПВС. 5) З приходом до влади в 2010 р. президента В. Януковича політична система України знову була трансформована в моноцентричну. ПР періоду президентства В. Януковича (2010-2014 рр.) можна віднести до квазіавторитарних (він мав лише частину обов'язкових характеристик АПР). Одним з напрямів становлення даної моноцентричності було повернення в 2011 р. до ЗВС. 6) 2014 р. відзначений Революцією гідності, відстороненням від влади Партії регіонів та впровадженням курсу України на євроатлантичну інтеграцію. Політична система України вдруге трансформується з моноцентричного до поліцентричного стану. В 2017 р. в першому читанні та в 2019 р. в другому читанні був ухвалений ВКУ,

який почав діяти з 1 січня 2020 р. Даний ВКУ передбачає введення на парламентських та місцевих виборах ПВС ВС.

16. На основі аналізу історії парламентських виборів України можна зробити висновок, що основними факторами, які впливають на здійснення ВІ в рамках політичної практики є: 1) системні – загальний стан політичної системи та характер політичного режиму; 2) процесуальні – сутність та специфіка політичних процесів, які відбуваються в ПСД; 3) суб'єктні – діяльність, цілі, інтереси політичних та неполітичних акторів та груп інтересів, які діють в рамках ПСД; 4) зовнішні – вплив міжнародної спільноти та міжнародних акторів. Таким чином, можна зробити висновок, що зміни ПР України в напрямі моноцентричності призводили до встановлення МВС, зміни у напрямі поліцентричності – до встановлення ПВС. Щодо інтересів ключових ПА щодо видів ВС, то розгляд еволюції ВЗУ свідчить, що в запровадженні МВС зацікавлені ПУ, ВГВ та депутати-мажоритарники ВРУ та ОМС, в запровадженні ПВС – ПП.

Таким чином виборча інженерія сьогодні застосовується практично в усіх демократичних державах (в яких основні владні органи та посадовці є виборними). Але якщо в державах зі стабільною демократією, досконалою правовою системою та політичною стабільністю ВІ використовується в позитивних та суспільно схвалювальних цілях, то в державах з незрілою демократією, нестабільною політичною системою та перехідними політичними режимами (до яких належить і Україна) ВІ використовується в суб'єктивістських цілях та часто включає в себе ЗВП та ЗП. Таким чином, на особливості та специфіку ВІ в той чи інший державі впливає стан та характер її політичної системи та політичного режиму.

ВИСНОВКИ

Виборча інженерія як комплексне політичне явище, згідно з даними дослідження, має міждисциплінарний характер. Воно досліджується в рамках багатьох дисциплін – політології, соціології, права, маркетингу, менеджменту, тощо, але в даній дипломній роботі ВІ була досліджена в основному в політологічній площині. Зроблено висновок, що ВІ за своєю суттю є застосуванням ІП (який можна трактувати як професійну та системну діяльність по створенню або внесенні змін у штучні об'єкти та системи) до виборчої сфери. В дисертації було досліджено як загальні аспекти ВІ, так і специфіку та конкретні приклади застосування ВІ в сучасному світі. З поміж загальних аспектів ВІ було досліджено наступні аспекти: поняття, сутність, специфіку ІП, поняття та сутність ВІ, зв'язок та співвідношення поняття ВІ зі спорідненими поняттями (такими як «соціальна інженерія», «виборчі технології», «виборчі порушення», тощо), підходи до визначення ВІ, структуру (основні складові та суб'єктів ВІ), історичні

витоки ВІ, форми практичної реалізації ВІ. Також було досліджено конкретні приклади та специфіку практичної реалізації ВІ в Україні та в інших країнах світу (насамперед, в США та в європейських країнах). Також було частково досліджено виборчу сферу взагалі: поняття, сутність та історичні аспекти інституту виборів, поняття та сутність ВЗ, сутність та різновиди ВС, сутність ВП, специфіку виборчої сфери в Україні та в інших країнах світу.

На підставі зробленого в дисертації дослідження можна сформулювати наступні висновки:

1. Інженерна діяльність (або інженерний підхід) в найбільш загальному розумінні може бути визначена як діяльність, що спрямована на застосування наукових знань для створення або модифікації штучних об'єктів та систем (як матеріальних, так і соціальних). Сьогодні інженерна діяльність (або більш спрощено - інженерія) розуміється як науково обґрунтоване створення та/або модифікація/зміна штучних об'єктів та/або процесів та включає в себе три основні напрями: 1) прикладні наукові дослідження, 2) конструкторська та проектна діяльність, 3) діяльність по практичному впровадженню інженерних розробок. Сьогодні ІП використовується як в матеріально-технічній (конструювання/модифікація матеріально-технічних об'єктів), так і в соціальній (конструювання/модифікація соціальних структур та процесів) сфері. Сутністю ВІ є саме використання ІП в соціальній сфері.

Виборчу сферу можна віднести до політичної (обираються саме політичні посадовці) та в деякий мірі до правової підсистем (порядок проведення виборів регламентується законодавчими нормами). На цій підставі можна зробити висновок, що виборча інженерія є підтипом соціальної інженерії. На підставі цього, можна зробити висновок про можливість застосування до виборчої сфери соціоінженерного підходу, що має своїм результатом виникнення такого напрямку як ВІ.

2. Вибори в найбільш загальному розумінні можна визначити як процедуру обрання певного суб'єкта (УВ, ІУВ або КУВ) певним колом осіб (виборців) на

певну посаду (виборну посаду). В структурі виборів можна виділити наступні елементи: 1) виборна посада (це може бути як окрема посада, так і склад колективного органу); 2) учасник виборів (суб'єкт, який балотується на виборну посаду, він може бути як індивідуальним – окремий кандидат, так і колективним – партія, блок партій); 3) правила ВП. В структурі інституту політичних виборів можна виділити наступні складові: 1) категорія виборів, 2) виборче законодавство, 3) учасники виборів – суб'єкти, які балотуються на виборні посади чи формують склад виборного органу: індивідуальні - окремі кандидати, колективні – партії та блоки партій; 4) виборна посада (посада, на яку балотуються УВ); 5) виборча система та особливості організації виборчого процесу (дана складова регламентується ВЗ). Історію виборів в сучасному розумінні цього поняття, можна відраховувати з часів Античності (VII ст. до н. е.); ключові державні інституції стали виборними починаючи з кінця XVIII ст.; остаточне утвердження інституту виборів як однієї з ключових ознак демократичного устрою припадає на XX ст. та залишається актуальним сьогодні. Ключовою складовою інституту виборів є виборче законодавство, тобто закріплена в нормативно-правових актах сукупність правових норм, які регулюють організацію, проведення та встановлення результатів виборів. Під виборчою системою розуміється встановлений законодавством алгоритм переведення голосів виборців в представницькі мандати. Виборчий процес визначається як встановлений законодавством порядок організації, підготовки, проведення та встановлення результатів виборів.

3. Виборча інженерія є діяльністю з законодавчого конструювання (розробки) або зміни закріплених в законодавстві початкових виборчих правил (параметри ВС та ВП), яка здійснюється для досягнення певних цілей та результатів. ВІ — це цілеспрямована, раціональна, науково та прагматично обґрунтована діяльність з законодавчого конструювання (або внесення змін) до закріплених в законодавстві правил організації, проведення та встановлення результатів виборів (перш за все це тип та параметри діючої моделі ВС та правила організації ВП) з метою

отримання заданого політико-правового результату. Структура феномену ВІ включає в себе наступні складові: 1) перша складова – суб'єкт ВІ, тобто юридичні та фізичні особи, що мають право здійснювати ВІ; 2) друга складова – об'єкт ВІ – ВС та ВП; 3) третя складова - вплив суб'єкта ВІ на об'єкт ВІ, що формує технологічну сторону ВІ яка, у свою чергу, включає в себе з телеологічну, конструктивну, прогностичну та результативну складові. Основними обмежувачами діяльності з ВІ є 1) правовий - дії з ВІ не повинні суперечити діючому законодавству, міжнародним стандартам та здійснювались передбаченими законом способами; 2) політичний – діяльність з ВІ повинна враховувати існуючу політичну кон'юнктуру та інтереси основних політичних акторів; 3) соціокультурний – при здійсненні ВІ потрібно враховувати соціально-культурні характеристики та особливості суспільства та держави. Виходячи з того, що 1) ВІ є діяльністю зі встановлення або зміни закріплених в законодавстві виборчих правил, 2) дані виборчі правила стосуються обрання ключових політичних інституцій, можна зробити висновок, що ВІ здійснюється насамперед в нормативно-регулятивній (виборче законодавство, яке регламентує порядок організації та проведення виборів) та інституційній (безпосередньо сам процес обрання певних посадових осіб та персонального складу певних політичних інституцій) підсистемах ПСД. ВІ направлена на легальну (тобто таку, що здійснюється в рамках закону) діяльність зі встановлення або зміни закріплених у законодавстві правил організації та проведення виборів (які регламентують модель ВС та особливості організації ВП), тому будь-які аспекти виборчої сфери та напрями діяльності в виборчій сфері, що виходять із вже встановлених виборчих правил та параметрів виборчої сфери, не передбачають зміни існуючих виборчих правил або включають в себе правопорушення, до ВІ не належать, хоча й можуть бути дотичними до ВІ. Виникнення ВІ на початку XIX ст. було пов'язане з такими чинниками як науково-технічний прогрес, збільшення кількості держав з республіканською формою правління, підвищення значимості

процедури виборів, розширення кола осіб, що мають виборчі права, створення великої кількості різноманітних ВС, зростання кількості нових демократій.

4. Основні складові ВІ (суб'єкт ВІ, об'єкт ВІ, процес ВІ) можуть бути повністю розглянуті в рамках СКП – як кібернетичну систему, яка має керуючий та керований компонент, в якій здійснюються процеси управління та зворотного зв'язку. Керуючим компонентом тут виступає суб'єкт ВІ (який планує та здійснює діяльність з ВІ); керованим компонентом – об'єкт ВІ (параметри ВС та організації ВП); управлінням – сам процес ВІ, який включає телеологічну (визначення цілей управління та аналіз об'єкту управління), конструктивну (безпосередньо сам процес управління: конструювання або зміна виборчих правил – параметрів ВС та ВП), результативну (здійснення зворотного зв'язку – аналіз результатів діяльності з ВІ та коригування самої діяльності з ВІ на основі результатів даного аналізу), прогностичну (здійснений на підставі аналізу наявного стану об'єкту управління прогноз шляхів його майбутнього розвитку та майбутніх наслідків дій з ВІ) складові. Основними об'єктами ВІ є ВС та ВП, які також можна розглянути в рамках СКП: ВС є алгоритмом переведення ГВ в ПМ (ГВ є вхідними даними, ПМ – вихідними даними, ВФ – обчислювальним алгоритмом), в рамках ВП відбувається організація надходження вхідних даних до ВС.

5. Сьогодні ВІ використовується в усіх державах з ДПР; в демократичних державах дана діяльність має керуватися певними принципами та має певні обмеження: перш за все в таких державах ВІ не повинна порушувати принципи демократії та правової держави. ВІ завжди здійснюється задля досягнення певних цілей та результатів, це є телеологічною складовою ВІ. Виходячи з того, що діяльність з ВІ здійснюється конкретними суб'єктами в рамках об'єктивної реальності, можна зробити висновок, що під час процесу ВІ присутні як об'єктивні, так і суб'єктивні (ті, що пов'язані з СВІ) чинники. Якщо ВІ здійснюється певними ПА в суб'єктивістських інтересах даних ПА, то в такому випадку ВІ набуває маніпулятивного характеру, що суперечить демократичним стандартам виборів. В аспекті мотивації діяльності СВІ основна особливість

діяльності з ВІ полягає в наступному: СВІ є ПА, які обираються за допомогою тих виборчих правил (модель ВС та правила організації ВП), які вони ж розробляють, встановлюють та змінюють (так як вони є ключовими владними інституціями та ключовими суб'єктами законотворчості в державі) в рамках діяльності з ВІ. Тому СВІ зацікавлені в встановленні таких виборчих правил, які б забезпечували їм перемогу (або максимізацію результату) на майбутніх виборах. Якщо існуючі виборчі правила їх задовольняють, то вони виступають проти зміни даних правил (тобто за збереження статус-кво). Поведінку СВІ можна розглядати в контексті теорії раціонального вибору: СВІ є раціонально мислячим суб'єктом, який має конкретні цілі (в даному випадку це здобуття або утримання влади), та здійснює дії, які направлені на досягнення даних цілей. Тому, виходячи з того факту, що 1) СВІ є інституції та ПА, які мають юридичні повноваження вносити зміни до державного законодавства (в даному випадку в тій його частині, яка стосується виборчої сфери); 2) будь-який раціональний ПА прагне дістати або утримати владу, можна зробити висновок, що дії з ВІ будь-якого СВІ направлені на таку зміну НВЗ, яка б допомогла даному СВІ 1) дістатися до влади (тобто зайняти виборну посаду, якщо даний ПА не займає виборну посаду) або 2) утримати владу (тобто утримати виборну посаду, якщо даний ПА вже займає виборну посаду).

6. Формою практичної реалізації ВІ є практична діяльність з конструювання або зміни закріплених в законодавстві правил організації, проведення та встановлення результатів виборів. Є 3 рівні ФПР ВІ: 1) рівень ВЗ – 1.1.) регламентація організації процедури виборів; 1.2.) регламентація організації процедури голосування на виборах; 1.3.) регламентація встановлення результатів виборів, тобто процесу переведення ГВ в ПМ – саме ці норми встановлюють діючу модель ВС; 1.4.) регламентація надання активного та пасивного виборчого права; 2) рівень ВС - 2.1) операнди – 2.1.1.) голоси виборців, 2.1.2.) учасники виборів, 2.1.3.) представницькі мандати; 2.2.) операції – 2.2.1.) виборча формула – мажоритарна або пропорційна, 2.2.2.) структура виборчого бюлетеня – індивідуальний/колективний УВ та категоричне/ординальне/кумулятивне

голосування, 2.3.) магнітуда виборчого округу – одномандатні чи багатомандатні; 3) рівень ВП – 1) тип виборів – тобто колективні інституції, чий склад обирається на виборах, та посади, претенденти на які балотуються на виборах; 2) активне та пасивне виборче право – тобто регламентація діяльності суб'єктів, які голосують (виборці) та балотуються на виборах (учасники виборів); 3) адміністрування виборів – створення та організація роботи виборчих органів; 4) організація процесу голосування виборців, підрахунку ГВ та встановлення РВ; 5) територіальна організація виборів; 6) часова організація виборів; 7) регламентація ведення виборчої кампанії (агітація, політична реклама тощо).

Базовим є рівень ВЗ, так як саме в ВЗ закріплені модель та параметри ВС, а також правила та засади організації ВП. На цій підставі можна зробити висновок, що рівень ВС та рівень ВП є похідними від рівня ВЗ. Але ключовим для встановлення РВ є рівень ВС, тому що саме ВС визначає алгоритм переведення ГВ в ПМ. ВП в рамках визначення РВ грає допоміжну роль. Порівняно з іншими елементами політичної системи, виборчими правилами найлегше маніпулювати в політичних цілях. ВС - це частина інституціональної системи держави, вона тісно пов'язана з правовою, політичною та соціальною системою і її функціонування є різним в різних політико-правових та соціальних реаліях. ВС – це дуже тонка межа між правом та політикою, оскільки першим регулюється, а на друге безпосередньо впливає. 2 основоположні альтернативи при створенні конституційних основ нової демократії: по-перше, вибір між ВС, заснованими, відповідно, на принципі більшості і на принципі пропорційного представництва (тобто між МВС та ПВС), і, по-друге, — між парламентською і президентською формами правління. ВІ здійснюється насамперед в нормативно-регулятивній (виборче законодавство, яке регламентує порядок організації та проведення виборів) та інституційній (безпосередньо сам процес обрання певних посадових осіб та персонального складу певних політичних інституцій) підсистемах ПСД. Базові закономірності впливу типу ВС на інституційну підсистему ПСД: 1) МВС породжує парламент з невеликою кількістю партій (часто ДПС) та сильний

однопартійний уряд, 2) ПВС породжує парламент з великою кількістю партій та коаліційний уряд. 4 базові моделі комбінації форми правління та ВС: 1) британська модель – парламентська форма правління та МВС, 2) американська модель – президентська форма правління та МВС, 3) континентально-європейська модель – парламентська форма правління та ПВС, 4) перехідна модель (здебільшого зустрічається в перехідних ПР) – президентська форма правління та ПВС.

На рівні ВП основними напрямками практичної реалізації ВІ є регламентація наступних аспектів ВП: 1) тип виборів – тобто колективні інституції, чий склад обирається на виборах, та посади, претенденти на які балотуються на виборах; 2) АВП та ПВП – тобто регламентація діяльності суб'єктів, які голосують (виборці) та балотуються на виборах (УВ); 3) адміністрування виборів – створення та організація роботи виборчих органів; 4) організація процесу голосування виборців, підрахунку ГВ та встановлення РВ; 5) територіальна організація виборів; 6) часова організація виборів; 7) регламентація ведення виборчої кампанії (агітація, політична реклама тощо).

7. Щодо ролі та місця ВІ в сучасному світі, то можна зробити висновок, ВІ сьогодні є складовою політичного життя будь-якої демократичної держави сучасного світу. ВІ присутня в усіх державах, де є виборча сфера. Якщо в державах з ДПР вибори виступають реальним інструментом формування владних політичних інститутів на основі вільного вибору, альтернативності та конкуренції різних ПС, то в недемократичних державах (з АПР та ТПР) вибори або взагалі відсутні, або є безальтернативними і неконкурентними та реально не впливають на склад владних інституцій. Але специфіка ВІ в конкретній державі серед іншого залежить від політичного режиму в даній державі. Як в демократичних, так і в недемократичних ПР (АПР та ТПР) ПА, які знаходяться при владі є раціональними акторами, які прагнуть зберегти владу та здійснюють дії, які спрямовані на досягнення даної цілі. Різниця між даними ПР полягає в специфіці засобів, які використовують дані ПА для досягнення цілі утримання влади: якщо в

рамках демократичних ПР такі засоби знаходяться в правових рамках (не порушують законодавство), не містять ЗВП/ЗП та не суперечать міжнародним демократичним стандартам, то в рамках недемократичних ПР зазначені засоби часто є неправовими та недемократичними (згідно з міжнародними демократичними стандартами). Якщо в демократичних державах ВІ направлена на вдосконалення виборчої сфери та політичної участі населення, то в недемократичних та в недостатньо демократичних державах (до яких належать в тому числі і перехідні ПР) ВІ здебільшого використовується в інтересах влади задля маніпулювання ВП та РВ на користь та для закріплення при владі провладних ПС. Також слід звернути увагу на те, що ВІ займає важливе місце в державах, в яких відбуваються політичні трансформації (тобто зміна ПСД). Однією з розповсюджених закономірностей є тяжіння держав, які трансформуються в демократичному напрямі, до ПВС, держав з недемократичним шляхом розвитку – до МВС.

8. Сьогодні в усіх ДЄ встановлені демократичні ПР, тому в політичній сфері даних держав вибори займають важливе місце. Хоча ВЗ кодифіковано лише в частині європейських держав, але загальні принципи та аспекти проведення ВП європейських держав в загальних рисах практично не відрізняються (що пояснюється їх демократичним режимом, історичними передумовами, близькою політичною культурою та іншими факторами). Незважаючи на те, що тип та особливості ВС та особливості ОВП в сучасних ДЄ віднесені до внутрішньої компетенції, загальні принципи, що лежать в основі виборчої сфери та ОВП, в ДЄ практично не відрізняються. Сьогодні в усіх ДЄ встановлені демократичні політичні режими, тому в сучасній Європі, як в республіках, так і в монархіях (які в Європі є виключно конституційними), керівні органи держави є виборними. Загальний аналіз виборчих законів країн Європи дозволяє дійти висновку, що практично в кожній з них однаковими як для місцевих, так і для загальнодержавних виборів є процедура реєстрації виборців, регулювання передвиборної агітації, засад адміністрування ВП, підходи до визначення

суб'єктів АВП та ПВП, технології підрахунку голосів і встановлення результатів виборів тощо. Головною особливістю НВЗ ДЧЄС є його конституціоналізація, тобто закріплення базових положень про вибори в текстах конституцій цих країн.

10. Згідно з ст. 69 КУ народне волевиявлення в Україні здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Таким чином КУ вважає вибори одним з основних інструментів політичної участі населення та впливу населення на політичну сферу. Згідно з законодавством, в Україні проводяться наступні типи виборів: 1.) вибори Президента України; 2.) вибори народних депутатів України; 3.) місцеві вибори: 3.1.) вибори депутатів Верховної Ради АРК; 3.2.) вибори депутатів сільської, селищної, міської ради; 3.3.) вибори сільського, селищного, міського голови; 3.4.) вибори депутатів районної ради; 3.5.) вибори депутатів обласної ради; 3.6.) вибори депутатів районної у місті ради (у містах, де утворені районні у місті ради).

Таким чином, проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що сьогодні ВІ як одна з форм легального (проте не завжди легітимного) впливу (тобто розробки, встановлення або зміни) на закріплені в національному законодавстві правила організації, проведення та встановлення результатів виборів (ВС, організацію та проведення ВП та встановлення РВ) займає важливе місце в виборчій сфері практично всіх демократичних держав (в яких ключові владні органи та посадовці є виборними). Але якщо в державах зі стабільною демократією діяльність з ВІ переслідує позитивні та суспільно схвалювані цілі, то в державах з нестабільною соціально-політичною сферою та з перехідними політичними режимами, до яких належить і Україна, зазначена діяльність здебільшого направлена на задоволення суб'єктивістських цілей та інтересів, керується ситуативною доцільністю, має нелегітимний характер та іноді включає в себе ЗВП та ЗП або навіть межує з явними правопорушеннями. Тому зважаючи на це, можна зробити висновок, що одним із пріоритетних напрямів інституційного будівництва України в період післявоєнного відновлення є підвищення правової регламентації виборчих

відносин, що знизить можливості для маніпулювання виборчими правилами в інтересах певних ПС та ПА.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев А. О. Джеррімендеринг як практика електорального маніпулювання. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Issues of Political Science*. 2016. Вип. 28, С. 32-36.
2. Афанасьєва М. В. Випереджальне відображення як філософсько-теоретичне підґрунтя виборчої інженерії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 63. С. 177-184.
3. Афанасьєва М. В. Голосування виборців за кордоном як елемент виборчої інженерії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 117-128.
4. Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні: монографія. Одеса: Юридична література, 2014. 384 с

5. Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса. 2015. 35 с.
6. Афанасьєва М. В. Виборча інженерія як законодавче проектування. *Актуальні проблеми політики*. НУ ОЮА. Одеса.: Фенікс, 2010. Вип. 40. С. 63–68.
7. Афанасьєва М. В. Виборчі технології та виборче право: проблема кореляції. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. МОН України, ОНЮА. Одеса. 2009. Т. 8. С. 137–141.
8. Афанасьєва М. В. Зловживання пасивним виборчим правом: теорія та практика. *Актуальні проблеми держави та права*. Вип. 61. О. 2011. С. 203–211.
9. Афанасьєва М. В. Зловживання правом у виборчому процесі. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2011. № 10. С. 153–163.
10. Афанасьєва М. В. Зловживання суб'єктивним виборчим правом. *Право України*. 2013. № 5. С. 134–144.
11. Афанасьєва М. В. Конституційно-правове забезпечення виборчих технологій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса. 2004. 20 с.
12. Афанасьєва М. В. Критерії законодавчого проектування виборчої системи. *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право*. 2012. № 2 (14). С. 90–97.
13. Афанасьєва М. В. Критерії законодавчого проектування виборчої системи в Україні. *Правове життя сучасної України: матеріали міжнар. наук. конф. проф.-виклад. складу (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.)*. Т.1. Націон. ун-т «Одеська юридична академія». О.: Фенікс, 2012. С. 270–272.
14. Афанасьєва М. В. Поняття та структура виборчої інженерії. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2014. № 2. С. 55–59.

15. Афанасьєва М. В. Призначення виборів Президента України – складова виборчої інженерії. *Юридичний вісник. ОНЮА*. Одеса. 2011. № 2. С. 69-74.
16. Афанасьєва М. В. Реформа адміністративно-територіального устрою та територіальна організація виборів. *Актуальні проблеми держави та права*. О. 2005. Вип. 26. С. 91–95.
17. Афанасьєва М. В. Співвідношення поняття «виборча інженерія» зі спорідненими юридичними категоріями. *Закон и життя*. 2014. № 4. С. 8–12.
18. Афанасьєва М. В. Територіальна організація виборів в Україні: законодавчі критерії та виборча практика. *Актуальні проблеми політики*. Одеса: Національний університет "Одеська юридична академія": Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2012. Вип. 47. С. 80 - 91.
19. Афанасьєва М. В. Доктрина "політичного питання" в українському виборчому праві. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2013. Т. 13. С. 206-212.
20. Афанасьєва М. В. Інженерно-технологічний підхід до законодавства про місцеві вибори. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2010. Т. 9. С. 300-307.
21. Афанасьєва М. В. Правове забезпечення адміністративних виборчих технологій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 182-185.
22. Афанасьєва М. В. Суб'єктивація та суб'єктивізм у виборчій інженерії. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юридична література, 2011. Вип. 60. С. 281-287.
23. Афанасьєва М. В. Критерії законодавчого проектування територіальної організації виборів. *Юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 17–23.
24. Афанасьєва М. В. Призначення дати виборів до органів публічної влади з підстав політичної доцільності. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2012. № 3. С. 56–65.
25. Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. Політологія. Навчальний посібник. К.: ВЦ, 2006. 568 с.

26. Баймуратов М. Парламентська виборча система: оптимальний вибір для України. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2009. № 2–3 (16–17). С. 29–34.
27. Балабан Р. В. Теорія виборчої системи. К.: Либідь. 2007. 112 с.
28. Батура С. В. Теоретико-правові засади виборчих систем України та Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". Київ. 2015. 20 с.
29. Батура С. В. Теоретико-правові засади виборчих систем України та Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". Київ, 2015. 246 с.
30. Батура С. Політико-правовий аналіз виборчої системи до Верховної Ради України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Віче*. 2012. № 24. С. 5-7.
31. Батура С. Політико-правові особливості становлення виборчої системи в Україні. *Віче*. 2012. № 22. С. 11-13.
32. Батура С. Порівняльно-правовий аналіз пропорційних виборчих систем країн членів Європейського Союзу. *Віче*. 2012. № 18. С. 14-16.
33. Бебик В. М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг: навч.-метод. посіб. К.: МАУП. 2001. 216 с.
34. Бебик В. Політологія для політика і громадянина. К.: МАУП. 2003. 424 с.
35. Бевз Т. Трансформація виборчої системи в умовах української політичної дійсності. *Наукові записки ІПіЕНД*. 2010. № 6 (50). С. 6–17.
36. Богашева Н., Ключковський Ю. Еволюція виборчої системи в Україні. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2005. № 1. С. 42—49.
37. Вибори в Європейському Союзі. Безп'ятчук Ж., Євгенєва А., Ковриженко Д. та ін.. Лаб. законодав. ініціатив. К.: ФАДА: ЛТД, 2006. 155 с.
38. Виборча кампанія. М. І. Ставнійчук. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України,

НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. URL: <https://esu.com.ua/article-33915> (дата звернення: 10.11.2021).

39. Виборча система. М. І. Ставніччук. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. URL: <https://esu.com.ua/article-33916> (дата звернення: 10.11.2021).

40. Виборче право. М. І. Ставніччук. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. URL: <https://esu.com.ua/article-33917> (дата звернення: 10.11.2021).

41. Виборчий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*, 2020, № 7, № 8, № 9, ст.48.

42. Виборчий процес. М. І. Ставніччук. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. URL: <https://esu.com.ua/article-33918> (дата звернення: 10.11.2021).

43. Виборчі системи з відкритими списками: в пошуках оптимальної моделі для України. Денис Ковриженко [та ін.]; Міжнар. фундація вибор. систем (IFES) в Україні. Київ: Міжнар. фундація виборчих систем (IFES) в Україні, 2017.

44. Вовк Р. Формування законодавства про вибори Президента України (1991 – 1999 роки). *Політичний менеджмент*. 2003. № 2.

45. Георгізова І. Л. Виборча система в США: переваги та недоліки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія: Право. Ужгород: Гельветика, 2013. Вип. 21. Т1, ч.2. С. 118-121.

46. Гербут І. А. Виборча інженерія як технологія формування партійних систем. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. № 1 (57). С. 286–297.

47. Гербут І. А. Теоретико-методологічні засади виборчої інженерії. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. № 6 (56). С. 352–363.
48. Гербут І. А. Виборча інженерія як інструмент забезпечення політичної консолідації у демократичному суспільстві: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2016. 20 с.
49. Гербут І. А. Виборча інженерія як інструмент забезпечення політичної консолідації у демократичному суспільстві: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук 23.00.02. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2016.
50. Гербут І. А. Виборчі системи в аспекті інтересів опозиційних партій та репрезентативності парламенту в сучасній Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 2. С. 252-266.
51. Гербут І. А. Політичні партії як головні ініціатори змін виборчих правил. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2014. Вип. 2.
52. Гнілорибов В. В. Оптимальна виборча система як ефективний механізм реалізації прав та свобод громадян України. *Вибори Президента України — 2004: проблеми теорії та практик*. зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 черв. 2005 р.) К.: Атіка, 2005. С. 275–281.
53. Горбатенко В. П. Політична трансформація в сучасному світі. навч. посібник. К.: ДП «Вид. дім «Персонал». 2010. 160 с.
54. Дейдей Д. М. Еволюція виборчого законодавства як основи формування представницької влади на місцевому рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 24. С. 110–114.
55. Дешко Т. Пострадянська практика застосування виборчих систем у країнах Центральної та Східної Європи. *Віче*. 2005. № 6. С. 26-31.

56. Доповідь про виборчі системи: огляд можливих розв'язків та критерії вибору. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права. Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи. Вид.2, випр. і доповн. за ред. Ю. Ключковського. К.: Логос, 2009. 500с.
57. Дронгаль А. М. Джеррімендерінг: суть маніпулятивної виборчої геометрії та шляхи її подолання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 36-38.
58. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права. матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу Місцевих і Регіональних влад Ради Європи. Вид.2, випр. і доповн. за ред. Ю. Ключковського. К.: Логос, 2009. 500 с.
59. Жданов І. Вплив типу парламентської виборчої системи на ефективність функціонування парламенту та уряду. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 6. С. 318-332.
60. Заславська О. Політичний маркетинг як основа організації виборчої кампанії. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка*. 2007.С. 48–52.
61. Ільницький М. С. Вибори в демократичних державах: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 42 с.
62. Ільницький М. С. Виборчі процедури як складова виборчого процесу. *Supremația Dreptului = Верховенство Права*. 2018. № 2. С. 9-15.
63. Іщенко І. В. Синергетична проекція політико-інституційної взаємодії у нестабільному середовищі: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02. Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2015. 30 с.
64. Каміньський М. М. Чи мають партії користь від маніпуляцій із виборчою системою? Положення про вибори та виборчу інженерію у Польщі (1989–1993). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2005.№ 1. С. 105–134.

65. Карпа Т. І. Географія виборчих систем. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. 2014. № 1. С. 131-138.
66. Кафарський В. Виборча система України за критеріями демократії і права. *Наукові записки ІПіЕНД*. 2010. Вип. 50.
67. Кіс Т. І. Виборчі системи та їхні політичні наслідки. *Нова політика*. 1996. № 2–4. С. 22–33.
68. Климкова І. І. Вибори і виборчі системи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. І. І. Климкова, М. А. Остапенко. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал». 2011. 160 с.
69. Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія. Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». 2011. К. 132 с.
70. Ключковський Ю. Б. Загальні проблеми реформування виборчої системи в Україні. *Вибори та демократія*. №4 (18) . 2008. С. 87–92.
71. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Ваїте. 2018. 908 с.
72. Ковач Ю., Останець Ю. Виборча система України: етапи становлення. *Carpatica. Карпатика. Вип. 16. Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи*. Ужгород. 2002. С. 197-206.

73. Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії (Венеція, 18-19 жовтня 2002 року) URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2002\)023rev2-cor-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2002)023rev2-cor-ukr). (дата звернення: 01.04.2021).
74. Кокс Г. Ціна голосу: стратегічна координація у виборчих системах світу. [пер. з англ. Г.Є. Краснокутського, науков. ред. М.О. Баймуратов]. Одеса : ЛО Бахва, 2003. 456 с.
75. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
76. Кочубей Л. Виборча система як передумова формування політичного класу в сучасній Україні. *Наукові записки ІПіЕНД*. 2010. № 6 (50). С. 6–17.
77. Красівський О. Я. Трансформація політичної системи в незалежній Україні 1991 – 2016 рр. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 4. С. 21-32.
78. Кухарчук О. С. Еволюція виборчої системи України. *Чорноморський літопис*. 2014. Вип. 10.
79. Куценко Є. В. Технології виборчої інженерії в Україні (на прикладі виборчої кампанії 2012 р.). *Молодий вчений*. 2014. №5. С. 429-434.
80. Лендшел М. О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи: монографія. Ужгород: Мистецька лінія. 2011. 688 с.
81. Лешанич М. Особливості формування виборчої системи України (1991-2014 рр.). *Регіональні студії*. 2018. № 18, С. 18-24.
82. Макаренко А. С. Виборча інженерія в умовах політичної нестабільності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2014. № 1132, Вип. 27. С. 54-59.
83. Макаренко А. С. Становлення електоральних правил: поняття виборчої інженерії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2014. № 1111, Вип. 26. С. 77-81.

84. Марцеляк О. В. Виборче право: сучасне розуміння і сутність. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 12-18.
85. Махова К. Виборча інженерія в системі політичного маркетингу. *НаУ «Острозька Академія»*. 2015. 20 с.
86. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02. Київ: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. 2016.
87. Мацієвський Ю. Етапи трансформації політичного режиму в Україні (1991–2001). *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Ужгород: Видавництво УЖНУ «Говерла». 2010. Вип. 15. С. 158–163.
88. Метте Бакен, Адриан Сореску. Проектування виборчої системи в Республіці Молдова. *Promo-Lex*. 2017.
89. Місцеві вибори 2020: посібник для суддів. Губська О., Ковриженко Д., Мохончук Б., Писаренко Н., Романюк П., Цуркан М., за ред. М. Цуркана Київ: «АК-Group», 2020. 308 с.
90. Моїсеєнко Д. М. Політичний режим постсоціалістичної України як елемент форми перехідної держави. *Публічне право*. 2016. № 4. С. 231-238.
91. Мохончук Б. С. Виборча система України як конституційно-правовий інститут: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2017. 20 с.
92. Мохончук Б. С. Виборча система України як конституційно-правовий інститут. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків. 2017.

93. Мохончук Б. С. Конституційний контроль за процесом виборчої інженерії: порівняльно-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 26–32.
94. Мохончук Б. С. Голоси, кандидати та мандати як кількісні операнди виборчої системи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. 165-176.
95. Мохончук Б. С. Характеристика виборчого округу, як комплексного елементу виборчої системи. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2016. Vol. 3, Iss. 6. С. 105-113.
96. Мяловицька Н. А. Виборчі системи: досвід європейських держав. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2008. № 1 (11). С. 61–67.
97. Нестерович В. Ф. Конституційно-правова характеристика хронології проведення виборів у сучасній Україні. *Експерт*. 2019. № 1. С. 121-143.
98. Нестерович В. Ф. Предмет і метод виборчого права України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 3. С. 35-42.
99. Новиков О. В. Застосування джеррімендерингу у виборчому процесі в Україні та США. *Правова держава*. 2018. № 30, С. 78-84.
100. Остапець Ю. О. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук (23.00.02 – політичні інститути і процеси). Львів, 2016.
101. Остапець Ю. О., Шелемба М. М. Вплив президентських і парламентських виборів 2019 року на структурування партійного простору України: загальнонаціональний та регіональний виміри (на прикладі Закарпатської області). Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 9 листопада 2019 року. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2020. С. 33–51.

102. Палінчак М.М., Лешанич М.М. Виборча система України. *Регіональні студії*. Ужгород, Видавничий дім «Гельветика». 2021. Вип. 24. С. 67-76.
103. Пальшков К. Є. Визначальні віхи трансформації політичної системи України. *Актуальні проблеми політики*. 2017. Вип. 59. С. 142 -158.
104. Петришин О. В. Пропорційна виборча система: історичний досвід запровадження. *Вісник ЦВК*. 2006. № 1. С. 53-57.
105. Пирога І. С., Кадебська Е. В. Європейська інтеграція та виборча система України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. №4 (18). С. 108-116.
106. Політична система сучасної України: особливості становлення. За ред. В. М. Рудича. К.: Парламентське видавництво. 1998. 352 с.
107. Політична система України: конституційна модель та політичні практики: монографія. кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2023. 536 с.
108. Політологічний енциклопедичний словник. За ред. Шемшученка Ю. С., Бабкіна В. Д. К.: Вид-во «Генеза», 1997. 400 с.
109. Полторак В. Політичний маркетинг та організація виборчих кампаній. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2002. № 1. С. 61–79.
110. Полторак В. Соціологія політики, політичний маркетинг і політико-інженерна діяльність. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2012. Вип.56. С. 219-227.
111. Райковський Б. Політологічний аналіз виборчого процесу. *Політичний менеджмент*. 2007. № 2.
112. Рейнолдс Е. Посібник з розробки виборчих систем. Е. Рейнолдс, Б. Рейллі. К.: Нора-друк, 2003. 167 с.
113. Рибак Н. С. Конституційно-правові засади виборчої системи України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2013.
114. Рішення Конституційного Суду України від 10 червня 2009 р. № 14-рп/2009 у справі за конституційним поданням Президента України щодо

відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови Верховної Ради України «Про призначення позачергових виборів депутатів Тернопільської обласної ради». *Офіційний вісник України*. 2009. № 47. Ст. 1594.

115. Розік М. В. Мобілізаційні чинники електоральної участі громадян України на парламентських виборах 1998-2019 рр.: автореферат дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 "Політичні інститути та процеси". Львів, 2020. 20 с.

116. Рудич Ф. Політичний режим і народовладдя: методологічний контекст. *Віче*. 2011. № 17. С. 42-48.

117. Савчин М. Політичні партії та виборчі системи: спроби конституційної інженерії у контексті сучасного конституціоналізму. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2008. № 3. С. 62–75., С. 62–63.

118. Сарай Р. Д. Правова природа реформування сучасної виборчої системи: переваги та недоліки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія право*. 2021. №64. С.65-69.

119. Стойко О. Виборча система як один з чинників ефективності політичних режимів у ході демократизації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 6. С. 341-345.

120. Сучасний стан і основні тенденції суспільно-політичного розвитку України. *Аналітична доповідь Центру Разумкова*. Київ. 2021.

121. Тупиця О. Л. Профспілки в політичній системі сучасного суспільства: вимір функціонування. Д.: Вид-во ДНУ, 2008.

122. Хан Е. А. Виборча система як елемент електоральної інженерії. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Політичні науки»*. 2003. Т. 16 № 1. С. 133.

123. Черінько І. У пошуках оптимального варіанта: еволюція виборчої системи України. *Наукові записки ІПіЕНД*. 2010. № 6 (50). С. 6–17.

124. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. К.: Юрінком Інтер, 2010. 464 с.
125. Шаповал В. Проблема демократичності виборчої системну контексті рішень конституційного суду України. *Вибори та демократія*. 2008. №4, С. 82-84.
126. Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів. 2010. 462 с.
127. Шинкаренко О. Електоральний маркетинг та проблеми виборчої інженерії. *Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2014. С. 43–47.
128. Шинкевич В. Є. Політичний маркетинг як різновид політичних технологій. *Соціально-гуманітарні знання*. 2004. № 3. С. 147-155.
129. Якименко Ю. Партійна система України: динаміка і чинники змін. Доповідь на Круглому столі «Політичні партії і вибори в Україні», м. Київ, 2015.
130. ACE Electoral Knowledge Network. URL: <https://aceproject.org/> (date of access: 02.12.2020).
131. Afanasyeva M. V. Electoral engineering: essence and technology. *Молодий вчений*. 2015. № 12.1. С. 18-21.
132. Benoit K. Electoral laws as political consequences: Explaining the origins and change of electoral institutions. *Annual review of political science*. Palo Alto, 2007. Vol. 10. P. 363–390.
133. Benoit K. Models of electoral system change. *Electoral studies*. Oxford, 2004. Vol. 23, N 3. P. 363–389.
134. Bielasiak J. Party systems determinants of electoral reform in post-communist states. *Communist and Post-Communist Studies*. 2013. Vol. 46. № 1. P. 1 – 12.
135. Blais A. To keep or to change first past the post? The politics of electoral reform. Oxford: Oxford University Press, 2008. 225 p.

136. Boix C. Setting the rules of the game: The choice of electoral systems in advanced democracies. *The American political science review*. Cambridge, 1999. Vol. 93, N 3. P. 609–624.
137. Bunce V. Defeating Dictators: Electoral Change and Stability in Competitive Authoritarian Regimes. *World Politics*. 2010. Vol. 62, №1. P. 43-86.
138. Colomer J. M. It's parties that choose electoral systems (or, Duverger's laws upside down). *Political studies*. L., 2005. Vol. 53, N 1. P. 1–21.
139. Colomer J. M. Party system effects on electoral rules. *The Oxford handbook of electoral systems*. N.Y.: Oxford univ. press, 2017.
140. Colomer J. M. The strategy and history of electoral system choice. *Handbook of electoral system choice*. N.Y.: Palgrave Macmillan, 2004. P. 3–78.
141. Diaz-Cayeros A., Magaloni B. Party Dominance and the Logic of Electoral Design in Mexico's Transition to Democracy. *Journal Of Theoretical Politics*. 2001. Vol. 13, N 3. P. 271–293.
142. Dunleavy P. Understanding the dynamics of electoral reform. *International Political Science Review*. 1995. Vol. 16. P. 9 – 29.
143. Duverger M. Political parties: Their organization and activity in the modern state. 2 nd rev. ed. L.: Methuen, 1959. 439 p.
144. Farrell D. M. Electoral Systems: A Comparative Introduction. 2nd ed. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan. 2011.
145. Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/> (date of access: 01.03.2023).
146. Grofman B. Electoral systems and the art of constitutional engineering. Rules and Reason: Perspectives on Constitutional Political Economy. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
147. Harfst P. Changing the rules of the game: Determinants of successful electoral system change in Central and Eastern Europe. *International Political Science Review*. 2013. Vol. 34. № 4. P. 427 – 443.
148. Horowitz D. L. Electoral Systems: A Primer for Decision Makers. *Journal of Democracy*. 2003. №14. C. 115-127.

149. Kaminski M. M. Czy partie korzystają na manipulacjach systemem wyborczym? Ordynacje wyborcze i herestetyka w Polsce w latach 1989-1993. *Studia socjologiczne*. 2002. 2(165). S. 39-77.
150. Katz R. Why are They So Many (or so few) Electoral Reforms? *In M. Gallagher and P. Mitchell (eds) The politics of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press. 2005.
151. Lijphart A. Patterns of democracy: Government forms and performance in thirty-six countries. London: Yale University Press, 1999. 368 p.
152. Lijphart, Arend, and Waisman, Carlos H. (eds.). 1996. Institutional Design in New Democracies. Boulder, Colorado: Westview.
153. Lijphart A. Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990. Oxford: Oxford University Press, 1994.
154. Lundell K. The origin of electoral systems in the post-war era: A worldwide approach. London: Routledge, 2009. 160 p.
155. Norris P. Choosing electoral systems: Proportional, majoritarian and mixed systems. *International political science review*. L.A., 1997. Vol. 18, N 3. P. 297–312.
156. Norris P. Cultural explanations of electoral reform: A policy cycle model. *West European politics*. L., 2011. Vol. 34, N 3. P. 531–550.
157. Norris Pippa. Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 375 p.
158. Parsons T. The social system. Free Press, 1951.
159. Popper K. R. Objective Knowledge: An Evolutionary Approach. Clarendon Press, 1979.
160. Qvortrup M. Voting on Electoral Reform: A Comparative Perspective on the Alternative Vote Referendum in the United Kingdom. *The Political Quarterly*. 2012. 83 (1). P. 108–116.
161. Reeve A. Electoral systems: A comparative and theoretical introduction. L.: Routledge, 2001, 190 p.

162. Reilly B., Andrew E., Reynolds A. Electoral system design: the new international IDEA handbook. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2005, 224 c.
163. Renwick A. The politics of electoral reform: Changing the rules of democracy. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 304 p.
164. Reynolds Andrew et Reilly Ben. La conception des systemeselectoraux. Un manuel de International IDEA. Editionfrancaise, 2002.
165. Sartori G. Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry Into Structures, Incentives, and Outcomes. NYU Press, 1997.
166. Sartori G. Political Development and Political Engineering. Public Policy Harvard University Press. Cambridge. Vol. 17. 1968. P. 261-298.
167. Sartori, G. (1986). The Influence of Electoral Systems: Faulty Laws or Faulty Method? In B. Grofman, & A. Lijphart (Eds.), *Electoral Laws and Their Political Consequences* (pp. 43-68).
168. Schedler A. The nested game of democratization by elections. *International Political Science Review January*. 2002. Vol. 23. P. 103 – 122.
169. Shugart M. S., Wattenberg M. P. Mixed-Member Electoral Systems: The Best of Both Worlds? Oxford: Oxford University Press. 2001.
170. Shugart Matthew S. and Taagepera Rein: Votes from seats: logical models of electoral systems. Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2017.
171. Sumino T. Electoral engineering in divided societies: The choice of electoral system and contextual conditions. *International Public Policy Studies*, 2012, 16(2): 165–174.
172. Wall A. Electoral Systems Briefing Paper. URL: [aceproject.org > topics > electoral-systems > SDOC1584](http://aceproject.org/topics/electoral-systems/SDOC1584) (date of access: 02.05.2021).
173. Wall A. Engineering Electoral Systems: Possibilities and Pitfalls. A. Wall, M. Salih. *NIMD*, 2007, 22 p.
174. Wallerstein I. The End of the World as We Know it: Social Science for the Twenty-first Century. Publisher, U of Minnesota Press, 1999.

175. Wallerstein M. Election Rules, Parties and Political Stability. *Polis. Political Studies*. 1992. No. 6. P. 156.
176. Wallis W. D. The Mathematics of Elections and Voting. *Springer International Publishing*, 2014. 96 p.
177. Wiener N. Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine. Paris, (Hermann & Cie) & Camb. Mass. (MIT Press); 2nd revised ed. 1961.